

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

На правах рукопису

КОМАРНИЦЬКИЙ МИКОЛА МИХАЙЛОВИЧ

УДК 343.3+351.741

**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ОСІБ ЧИ ЇХ БЛИЗЬКИХ
РОДИЧІВ У ЗВ'ЯЗКУ З ВИКОНАННЯМ НИМИ СВОГО СЛУЖБОВОГО
ЧИ ГРОМАДСЬКОГО ОБОВ'ЯЗКУ**

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

**Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук**

Науковий керівник
Кісілюк Едуард Миколайович,
кандидат юридичних наук, доцент

Київ – 2017

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
 РОЗДІЛ І. СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ПРИРОДА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ОСІБ ЧИ ЇХ БЛИЗЬКИХ РОДИЧІВ У ЗВ'ЯЗКУ З ВИКОНАННЯМ НИМИ СВОГО СЛУЖБОВОГО ЧИ ГРОМАДСЬКОГО ОBOB'ЯЗКУ.....	 16
1.1. Теоретико-методологічні основи дослідження особливостей кримінальної відповідальності за злочини проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку.....	16
1.2. Соціальна обумовленість криміналізації та суспільна небезпека злочинів проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку.....	30
1.3. Історичні аспекти розвитку вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність за злочинів проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку.....	47
1.4. Зарубіжний досвід правової охорони осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку.....	58
 РОЗДІЛ ІІ. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ПЕРЕДБАЧАЮТЬ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОСЯГАННЯ НА ОСІБ ЧИ ЇХ БЛИЗЬКИХ РОДИЧІВ У ЗВ'ЯЗКУ З ВИКОНАННЯМ НИМИ СВОГО СЛУЖБОВОГО ЧИ ГРОМАДСЬКОГО ОBOB'ЯЗКУ.....	 74
2.1. Об'єктивні ознаки складів злочинів проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку.....	74

2.2. Суб'єктивні ознаки складів злочинів, що, передбачають відповідальність за посягання на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку.....115

РОЗДІЛ III. ЗНАЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ОСОБОЮ СЛУЖБОВОГО ЧИ ГРОМАДСЬКОГО ОБОВ'ЯЗКУ ДЛЯ ЮРИДИЧНОЇ ОЦІНКИ ДІЯННЯ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ.....129

3.1. Виконання особою службового чи громадського обов'язку як обов'язковий елемент основного складу злочину.....129

3.2. Виконання особою службового чи громадського обов'язку як кваліфікуюча ознака складу злочину.....155

3.3. Вплив виконання особою службового чи громадського обов'язку на призначення покарання.....168

ВИСНОВКИ.....177

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....183

ДОДАТКИ.....212

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

КК	Кримінальний кодекс
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс
ЦК	Цивільний кодекс
КУпАП	Кодекс України про адміністративні правопорушення
ЗУ	Закон України
ВСУ	Верховний Суд України
ПВСУ	Пленум Верховного Суду України
ППВСУ	Постанова Пленуму Верховного Суду України
МВС	Міністерство внутрішніх справ
РНБОУ	Рада Національної безпеки й оборони України
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
УСРР	Українська Соціалістична Радянська Республіка
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
СНД	Співдружність Незалежних Держав
ЄС	Європейський Союз
РЄ	Рада Європи
США	Сполучені штати Америки
ФРН	Федеративна республіка Німеччини
РФ	Російська Федерація

ВСТУП

Актуальність теми. Ефективна, здійснювана у відповідності до сучасних вимог діяльність органів влади та інституцій громадянського суспільства є гарантією дотримання прав та інтересів громадян, успішного вирішення завдань, що стоять перед державою і суспільством. Наділяючи представників держави і громадськості певними повноваженнями, держава, з одного боку, висуває до них високі вимоги, а з іншого – забезпечує їх посиленою охороною, щоб вони могли безперешкодно, без будь-якого стороннього впливу виконувати свої функції та під час прийняття рішень були переконані в безпеці власного життя, здоров'я, майнових прав, а також в безпеці життя, здоров'я, інших прав та інтересів своїх близьких.

Кримінально-правова охорона осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку полягає у встановленні кримінальної відповідальності за порушення недоторканності таких осіб, шляхом заборони протиправного втручання в їх професійну діяльність та охорони їх життя, здоров'я, волі, честі, гідності, власності, що передбачено в нормах Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК). Кримінальна відповідальність за такі діяння передбачена різними нормами закону про кримінальну відповідальність. Дана обставина неодноразово використовується законодавцем і включена не тільки в основний склад деяких злочинів (ст. 112, 157, 171, 342, 343, 345, 346, 348, 349-1, 350, 376, 379, 397, 400, 404 КК та ін.), але і є кваліфікуючою ознакою окремих злочинних діянь (п. 8 ч.2 ст. 115, ч. 2 ст. 163, ч. 2 ст. 180, ч. 3 ст. 296, ч. 2 ст. 405 КК та ін.), а також визнається обтяжуючою обставиною (п. 4 ч. 1 ст. 67 КК) і враховується при призначенні покарання при вчиненні інших злочинів.

Подібна множинність норм Особливої частини КК, які враховують у своїй конструкції по суті одну і ту ж обставину, хоча і в різному значенні, що підвищує суспільну небезпеку діяння і підсилює відповідальність, але в багатьох випадках має різні характеристики, з одного боку, дає можливість

об'єктивно оцінити вчинене винним, а з іншого боку, неоднозначно тлумачиться в теорії і викликає труднощі правозастосовчого характеру.

Між тим, аналіз норм кримінального законодавства засвідчив, що врегулювання відповідальності за посягання на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку є недосконалим, потребує подальших наукових досліджень, розробки та внесення науково обґрунтованих змін до Особливої частини КК.

Необхідність підвищення ефективності норм кримінального законодавства України про відповідальність за злочини, що посягають на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку є безсумнівною, оскільки 58,0 % респондентів проведеного автором анкетування, зазначили, що такий стан кримінально-правової охорони в Україні є незадовільним. Показово, що 69,2 % опитаних оцінюють рівень ефективності норм про кримінальну відповідальність за злочини, що посягають на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку, як низький.

Незважаючи на те, що досліджуване питання потребує суттєвого з'ясування, спеціального дослідження у сфері кримінально-правового захисту осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку не проводилося. Науковим аналізом окремих аспектів характеристики зв'язку між посяганням на потерпілих від різних злочинів, зокрема, проти життя та здоров'я особи, проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування чи об'єднань громадян, проти правосуддя у зв'язку з виконанням особою службового чи громадського обов'язку здійснено у роботах таких науковців як С. В. Антонов, М. І. Бажанов, В. І. Борисов, С. В. Бородін, В. А. Горбунов, Д. Ю. Гуренко, І. І. Давидович, О. І. Донченко, М. І. Загородніков, І. М. Залялова, В. В. Кудрявцев, В. М. Мамчур, О. В. Мандро, А. Г. Мартіросян, І. П. Міщук, В. А. Навроцький, А. В. Наумов, В. І. Осадчий, В. В. Сташис, І. М. Тяжкова, В. О. Чайка, С. С. Яценко та ін. До цього часу питання відповідальності за досліджувані

злочини та особливості їх кваліфікації здебільшого висвітлювалися в підручниках, науково-практичних коментарях, окремих публікаціях лише схематично.

Статистичні дані по групі досліджуваних злочинів, відображають неухильне зростання подібних діянь, що також обумовлює необхідність детального теоретичного опрацювання деяких положень закону з метою уніфікації правоохоронної діяльності в даному аспекті й усунення існуючих проблем законодавчого регулювання.

Все викладене підтверджує, що поглиблений теоретичний аналіз проблем юридичної природи, соціальної обумовленості всієї сукупності кримінально-правових норм про відповідальність за злочини проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку, а також практики їх застосування є актуальними. Дослідження дозволить виробити науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення норм кримінального закону і практики їх застосування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до положень Концепції Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, ратифікованої Законом України від 21.11.2002 р. № 228-IV, Закону України від 11.07.2001 р. № 2623-III (в редакції від 12.10.2010 р.) «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки», Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на 2015-2019 роки (наказ МВС України від 16 березня 2015 р. № 275), Концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженої Указом Президента України від 08.04.2008 р. Дисертація відповідає Основним напрямам наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2014-2017 рр. Тема дисертації затверджена Вченою радою Національної академії внутрішніх справ (протокол № 1 від 29 січня 2013 р.) та відділенням кримінально-правових наук НАПрН України (п. 1004, 2013 р.).

Мета і задачі дослідження. Метою роботи є комплексна та системна розробка питань кримінально-правової охорони осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку, удосконалення положень кримінального законодавства в цій сфері та формулювання пропозицій щодо запровадження та використання їх у практичній діяльності правозастосовних органів.

Досягнення мети дослідження передбачає вирішення таких *задач*:

- встановити теоретичні та методологічні засади дослідження кримінально-правової охорони осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку;
- з'ясувати соціальну обумовленість криміналізації та суспільну небезпеку злочинів проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку
- дослідити еволюцію становлення кримінальної відповідальності за злочини проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку;
- проаналізувати зарубіжний досвід кримінально-правової протидії посяганням на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку;
- визначити особливості об'єктивних ознак злочинів проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку;
- здійснити аналіз суб'єктивних ознак складів злочинів, що передбачають відповідальність за злочини проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку;
- встановити значення виконання особою службового чи громадського обов'язку для юридичної оцінки діяння при кваліфікації злочину;
- встановити значення виконання особою службового чи громадського обов'язку для юридичної оцінки діяння при призначенні покарання;

– розробити пропозиції, спрямовані на удосконалення кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за злочини проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку та практики їх застосування.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини, що виникають у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку.

Предметом дослідження є кримінально-правова охорона осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку.

Методи дослідження. У дисертації використано сукупність загальних і спеціальних методів наукового пізнання. Метод історико-правового аналізу застосовувався при формуванні історичних періодів регламентації кримінальної відповідальності за злочини проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку (підрозділ 1.3). Термінологічний та логіко-семантичний методи спрямовувалися на визначення і характеристику поняття та правового регулювання виконання особами свого службового чи громадського обов'язку (підрозділ 1.1, 1.2). За допомогою порівняльно-правового методу проаналізовано зарубіжний досвід кримінально-правової протидії злочинам проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку, а також проведено відмежування таких злочинів один від одного та від суміжних складів злочинів (підрозділи 1.4, 3.1, 3.2). Визначенню об'єктивних і суб'єктивних ознак злочинів проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку допомогло використання функціонального методу (підрозділи 2.1, 2.3, 3.1, 3.2). Системно-структурний метод сприяв характеристиці потерпілого від злочинів проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку (підрозділ 2.1). Логічний метод обумовив послідовність викладення матеріалу, його узгодженість, дав можливість сформулювати визначення та висновки, які випливають із викладеного матеріалу (розділи 1, 2,

3). Системно-функціональний та конкретно-соціологічний методи використовувалися при дослідженні реалізації норм про злочини проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку в Україні, а також їх змісту й недоліків (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2, 3.3). Метод аналізу документів використовувався під час вивчення матеріалів правозастосовної практики (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1). Логіко-нормативний метод застосовувався при удосконаленні редакції норм, що встановлюють відповідальність за злочини проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку (підрозділи 2.1, 2.2, 3.2). Метод опитування застосовувався при проведенні опитування працівників органів слідства Національної поліції щодо ефективності кримінально-правової охорони осіб у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2, 3.1, 3.2). Статистичний метод використовувався при обґрунтуванні, аналізі й узагальненні емпіричної інформації, що стосується досліджуваної теми (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2, 3.3). Метод моделювання дав змогу обґрунтувати пропозиції щодо зміни чинного законодавства про кримінальну відповідальність за злочини проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2).

Дослідження ґрунтується на роботах Ю. В. Бауліна, П. А. Вороб'я, В. К. Грищука, О. М. Джужи, О. О. Дудорова, Е. М. Кісілюка, О. М. Костенка, В. М. Кудрявцева, В. В. Кузнецова, П. С. Матишевського, М. І. Мельника, В. А. Мисливого, П. П. Михайленка, А. А. Музики, В. А. Навроцького, В. І. Осадчого, М. І. Панова, А. В. Савченка, В. В. Сташиса, С. А. Тарарухіна, В. Я. Тація, В. П. Тихого, А. Н. Трайніна, Г. О. Усатого, Є. В. Фесенка, М. І. Хавронюка, В. В. Чернея, В. І. Шакуна, С. С. Яценка.

Емпіричну базу дослідження становить аналіз практики судів України за 2010–2015 рр. з досліджуваного питання. Вивчено 126 матеріалів кримінальних проваджень та кримінальних справ за фактами посягання на осіб чи їх близьких

родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку. Проведено анкетування 450 практичних працівників органів слідства Національної поліції у м. Києві, Волинській, Вінницькій, Дніпропетровській, Кіровоградській, Миколаївській, Полтавській, Одеській, Рівненській, Харківській, Черкаській, Чернігівській областях щодо застосування норм кримінального законодавства у сфері кримінально-правової охорони осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є першим в Україні дослідженням в якому здійснено комплексний теоретичний аналіз особливостей кримінально-правової охорони осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку, завдяки якому вироблено нові знання та розроблено ґрунтовні пропозиції щодо покращення кримінально-правової охорони даної категорії осіб. У результаті проведеного дослідження сформульовано низку наукових положень і висновків, зокрема:

уперше:

- визначено особливості еволюції кримінальної відповідальності за посягання на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку;
- встановлені спільні та відмінні риси положень кримінального законодавства України та зарубіжних країн, які передбачають відповідальність за посягання на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку з урахуванням різниці в правових традиціях держав постсоціалістичної, континентальної та англо-американської правових сімей;
- аргументовано, що соціальна обумовленість кримінально-правової охорони осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку визначається низкою чинників – історичними, кримінологічними, нормативно-правовими, міжнародними та

соціально-психологічними;

– доведено, що під виконанням службового обов'язку особи потрібно розуміти вчинення особою правомірних дій, що входять в коло її повноважень, регламентованих законодавчими чи іншими нормативними актами або випливають з трудового договору (контракту) з будь-якими підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності, а також приватними підприємцями, зареєстрованими в установленому законом порядку, діяльність яких не суперечить чинному законодавству України;

– обґрунтовано, що під виконанням громадського обов'язку потрібно розуміти здійснення особою як спеціально покладених громадських обов'язків, так і інших правомірних суспільно корисних дій, спрямованих на благо суспільства або окремих осіб. Дії особи, що входять до поняття «громадського обов'язку», можна поділити на три групи: 1) виконання спеціально покладених обов'язків на громадських засадах; 2) вчинення будь-яких дій з власної ініціативи, за умови їх правомірності та суспільної користі; 3) вчинення суспільно корисних дій внаслідок виконання правового обов'язку;

удосконалено:

– розуміння сутності об'єкта кримінально-правової охорони осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку – безпосередня діяльність особи з приводу правомірного виконання та реалізації свого службового чи громадського обов'язку;

– класифікацію суб'єктів посягань на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку: за об'єктом злочину; за потерпілим від злочину, за повторністю протиправних дій; за тяжкістю завданої шкоди; за рівнем співучасті;

– класифікацію потерпілих із аргументацією доцільності запровадження серед їх кола, поряд із особами, які виконують службовий чи громадський обов'язок, категорії «близькі особи», яка повинна мати своє кримінально-правове значення;

– наукову позицію про те, що злочини проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку вчиняються з мотивом, що обтяжує відповідальність;

дістало подальшого розвитку:

– положення про те, що підставою виділення законодавцем окремих категорій осіб з врахуванням виконуваних ними обов'язків в конструкції деяких спеціальних норм є сукупність факторів, серед яких можна виділити: 1) характер об'єкта посягань; 2) характер службової або громадської діяльності потерпілого; 3) співвідношення характеру посягання (об'єктивної сторони), виду суспільно корисної діяльності потерпілого і шкоди яка настає від злочинного діяння, а в деяких випадках можливості настання шкоди;

– аргументація, що використовуване законодавцем в конструкції окремих норм про відповідальність за злочини проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку формулювання «у зв'язку» передбачає наявність лише мотиву помсти за таку діяльність особи або мети перешкоджання (припинення) подібної діяльності, які є в даному випадку обов'язковими елементами суб'єктивної сторони складу злочину;

– теоретичні підходи, що злочини, які посягають на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку, відмежовуються один від одного та від суміжних злочинів за ознаками основного безпосереднього об'єкта, предмета, потерпілого, за розмірами спричиненої шкоди та за такими ознаками суб'єктивної сторони, як мотив і мета;

– питання щодо застосування покарання за злочини, які посягають на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку, шляхом розширення можливості застосування альтернативних позбавленню волі видів покарання та уточнення меж покарання у виді позбавлення волі.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що

науково-теоретичні положення, висновки та пропозиції цього дослідження використовуються у:

– *науково-дослідній сфері* – для проведення подальших наукових досліджень кримінальної відповідальності за посягання на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 15.06.2016 р.);

– *законодавчій діяльності* – при підготовці проектів законів про внесення змін та доповнень у чинне кримінальне законодавство для подальшого вдосконалення законодавства України щодо кримінально-правової охорони осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку (лист Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності від 07.07.2016 р.);

– *правозастосовній діяльності* правоохоронних органів як рекомендації при розслідуванні злочинів проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку (акт впровадження Головного слідчого управління МВС України від 28.04.2016 р.);

– *освітньому процесі* – при підготовці та проведенні лекцій, семінарських і практичних занять з курсів Загальної та Особливої частин кримінального права України та спецкурсів, присвячених питанням застосування кримінально-правових норм у вищих юридичних навчальних закладах (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 15.06.2016 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації, теоретичні та практичні висновки і рекомендації оприлюднені у виступах дисертанта на: науково-теоретичних конференціях «Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П.П. Михайленка)» (м. Київ, 07.12.2012 р., 06.12.2013 р., 21.11.2014 р., 20.11.2015 р.), IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми досудового розслідування» (м. Київ, 01.07.2015 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Кримінально-правові та кримінологічні заходи протидії

злочинності» (м. Одеса, 13.11.2015 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дослідження відображені в 12 публікаціях, із яких п'ять статей видано у вітчизняних наукових фахових виданнях з юридичних наук, одну – в іноземному виданні (Республіка Польща); шість тез доповідей на науково-теоретичних та науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (274 найменувань) і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 225 сторінок, з них основного тексту – 182 сторінки.

РОЗДІЛ І

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ПРИРОДА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ОСІБ ЧИ ЇХ БЛИЗЬКИХ РОДИЧІВ У ЗВ'ЯЗКУ З ВИКОНАННЯМ НИМИ СВОГО СЛУЖБОВОГО ЧИ ГРОМАДСЬКОГО ОБОВ'ЯЗКУ

1.1. Теоретико-методологічні основи дослідження особливостей кримінальної відповідальності за злочини проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку

Дослідження будь-якого питання потребує аналізу попередніх наукових робіт, які тієї чи іншою мірою його стосуються. КК 2001 р., порівняно з попереднім КК УРСР 1960 р., є якісно новим нормативно-правовим актом як за формою, так і за змістом, адже він закріпив охорону надбань незалежної України, врахував ідеї демократизму, гуманізму та економії кримінальної репресії, втілює вимоги міжнародного права, відбив дух нової суспільної філософії тощо [1, с. 52]. Необхідною передумовою дослідження злочинів, що посягають на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку, є визначення теоретико-методологічних засад його проведення. Теоретичною основою проведення даного дослідження є загальнотеоретичні положення науки кримінального права та кримінології, а також наукові праці дослідників у сфері кримінальної відповідальності за злочини, що посягають на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку.

Належний стан забезпечення ефективної охорони осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку від злочинних посягань є актуальним для України, структура злочинності якої характеризується високим рівнем насильницьких злочинів, у тому числі, проти авторитету органів державної влади, місцевого

самоврядування та проти порядку виконання громадських обов'язків. Саме тому особлива увага у створенні ефективної правової охорони осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку відводиться закону про кримінальну відповідальність.

З'ясовуючи сутність кримінально-правової охорони осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку, автором було встановлено, що окремі аспекти досліджуваного нами питання частково розглядалися в контексті наукових досліджень злочинів, передбачених Особливою частиною КК України. Стосовно конкретних наукових досліджень злочинів проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку доцільно коротко проаналізувати основні з них.

У 1965 році С. С. Яценко у роботі «Уголовно-правовая охрана представителей власти и общественности» вперше здійснив комплексне дослідження у цій сфері. У дисертації розглянуто питання кримінально-правового захисту представників влади та громадськості. Основну увагу зосереджено на діяльності вказаних представників при охороні громадського порядку. Розглянуто відносини управління як об'єкт посягань на представників влади та громадськості. Надано визначення та вказано ознаки представника влади та представника громадськості як потерпілих від злочинів. Окреслено шляхи удосконалення кримінального законодавства у цій сфері [2].

Більше уваги досліджуваним злочинам, як передбаченим розділом XV Особливої частини КК України «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян», так і передбаченим іншими розділами Особливої частини КК України стало приділятися після набуття чинності КК України 2001 р. [3].

Так, у 2002 р. Мамчур В. М. підготував дослідження «Кримінальна відповідальність за умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку», яке безпосередньо стосується досліджуваних питань. У роботі автор здійснив

комплексне дослідження юридичної й соціальної природи умисного вбивства особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням ним службового або громадського обов'язку, дослідив зміст специфічних ознак цього виду вбивства, співвідношення між ним й іншими злочинами. Сформулював нові теоретичні положення, уточнив зміст окремих понять та термінів, що мають значення для науки, практики та вдосконалення законодавства. Одним із найбільш суттєвих результатів дослідження Мамчура В. М. стало обґрунтування необхідності уточнення формулювання, яке вживається в чинному КК для позначення аналізованого виду вбивства: автор пропонував замінити його на формулювання «умисне вбивство особи або близької для неї людини у зв'язку із здійсненням цією особою службової, професійної або іншої правомірної суспільно корисної діяльності» [4].

У 2004 р. В. І. Осадчий у своїй дисертації на тему «Проблеми кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності» розглядає кримінально-правовий захист правоохоронної діяльності як систему норм КК України щодо відповідальності за посягання на виконання працівниками правоохоронних органів службових обов'язків та як систему норм, що регулюють застосування цими працівниками вогнепальної зброї, спеціальних засобів і заходів фізичного впливу й вибудовуються з обставин, що виключають злочинність діяння [5]. В контексті нашого дослідження ця робота є цікавою з огляду на дослідження у ній деяких кримінально-правових норм, спрямованих на охорону як працівників правоохоронних органів, так і представників органів місцевого самоврядування в силу виконання ними своїх обов'язків.

Пізніше, у 2006 р. Кудрявцевим В. В. була захищена дисертація «Кримінально-правова охорона життя носіїв судової влади за кримінальним законодавством України», яка стала першим в Україні комплексним дослідженням питань посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного або їх близьких родичів у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя. Автор дослідив підстави, терміни та поняття, які базуються на положеннях міжнародного права, нормах національного та

зарубіжного законодавства, дав визначення і розкрив ознаки поняття «носій судової влади». Дослідив об'єктивні та суб'єктивні ознаки юридичного складу посягання на носіїв судової влади або їх близьких родичів, а також конститутивні ознаки злочину, відмежував ознаки досліджуваного злочину від суміжних діянь. Запропонував нову редакцію норми з уточненням об'єктивних і суб'єктивних ознак юридичного складу злочину, передбаченого ст. 379 КК [6].

Далі, у 2007 р., захищено відразу дві дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук з досліджуваної тематики – І. І. Давидович «Кримінально-правова охорона представників влади і громадськості, які охороняють правопорядок» та І. М. Залялової «Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність працівника правоохоронного органу». Дисертація І. І. Давидович доводить, що законодавець при конструюванні складів злочинних посягань на представників влади і громадськості, які охороняють правопорядок, використовував певну юридичну конструкцію, внаслідок чого зазначена група злочинів має загальні об'єктивні та суб'єктивні ознаки. Досліджуються загальні характеристики злочинних посягань на представників влади і громадськості, зокрема, визначається видовий об'єкт цієї групи злочинів; на основі аналізу базисного законодавства конкретизуються ознаки потерпілих; досліджується насильство як спосіб учинення більшості передбачених кримінальним законом посягань на представників влади і громадськості; встановлюється зміст законодавчих формулювань «у зв'язку з діяльністю» і «у зв'язку з виконанням обов'язків». Запропоновано авторське визначення поняття насильства та його окремих видів, уносяться рекомендації щодо кваліфікації насильницьких посягань на представників влади і громадськості. Досліджуються проблеми визначення змісту вини у злочинних посяганнях на представників влади і громадськості, даються рекомендації з оцінки злочинів, пов'язаних із помилкою в цьому. Аналізуються мотиви і мета злочинця при вчиненні посягань на представників влади і громадськості, які охороняють правопорядок [7].

У дисертації І. М. Заялової детально розглянуто об'єктивні та суб'єктивні ознаки досліджуваного злочину, в тому числі кваліфікуючі. Визначено співвідношення втручання в діяльність працівника правоохоронного органу з іншими злочинами. На підставі проведеного дослідження сформульовано пропозиції щодо удосконалення тих положень чинного кримінального закону, що передбачають відповідальність за втручання в діяльність працівника правоохоронного органу. Запропоновано нову редакцію статті Кримінального кодексу України, що передбачає відповідальність за втручання в діяльність працівника правоохоронного органу [8].

Захищену в 2010 р. дисертацію С. В. Антонова «Кримінальна відповідальність за посягання на діяльність службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ст. 350, 352 КК України)» присвячено комплексному вирішенню питань кримінальної відповідальності за погрози, насильство, знищення або пошкодження майна службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок. Досліджено генезис вітчизняного кримінального законодавства в частині правового забезпечення охорони діяльності службових осіб і громадян, які виконують громадський обов'язок. Здійснено порівняльно-правовий аналіз кримінального законодавства України та низки зарубіжних країн про відповідальність за посягання на діяльність службових осіб і громадян, які виконують громадський обов'язок. Конкретизовано родовий об'єкт досліджуваних злочинів, з'ясовано зміст їх об'єктивних і суб'єктивних елементів, обґрунтовано низку змін до їхніх ознак. Розглянуто санкції статей, які передбачають відповідальність за ці злочини, та вивчено судову практику реагування за їх вчинення. Аргументовано пропозиції щодо вдосконалення видів і розмірів покарань за досліджувані злочини [9].

У дисертації Д. Ю. Гуренко «Кримінальна відповідальність за посягання на життя працівника правоохоронного органу», захищеній у 2011 р., досліджено комплекс питань кримінальної відповідальності за посягання на життя працівника правоохоронного органу. З'ясовано місце кримінально-правової

норми про охорону життя працівника правоохоронного органу та інших суб'єктів правоохоронної діяльності в системі кримінально-правового захисту осіб у зв'язку з виконанням ними службового або громадського обов'язку, висвітлено тенденції розвитку кримінального законодавства щодо охорони життя працівника правоохоронного органу, досліджено зарубіжний досвід кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності та ступінь відповідності положень ст. 348 КК України підставам і принципам криміналізації. У порівнянні з колишнім вітчизняним законом про кримінальну відповідальність за посягання на життя працівника правоохоронного органу та інших суб'єктів правоохоронної діяльності, суміжними складами злочинів колишніх і чинного КК України, а також сучасним кримінальним законодавством зарубіжних країн встановлено об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу злочину, передбаченого ст. 348 КК України, виявлено неузгодженості певних положень розглядуваної статті й запропоновано шляхи усунення недоліків і вдосконалення кримінального закону [10].

У 2011 р. Мартіросян А. Г. захистив роботу «Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність осіб, які здійснюють правосуддя», в якій дослідив кримінальну відповідальність за різні форми втручання в діяльність осіб, що здійснюють правосуддя. Аргументував важливість забезпечення незалежної судової діяльності на міжнародному і національному рівнях. Визначив особливості конструкції та елементів складу злочину, що передбачає відповідальність за втручання в діяльність судових органів. Обґрунтував пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства та запропонував нові редакції статей, що встановлюють відповідальність за втручання в діяльність осіб, що здійснюють правосуддя [11].

Ще три дисертації досліджуваного спрямування було захищено у 2012 р. В. А. Горбунов у роботі «Кримінальна відповідальність за знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу» дослідив підстави кримінальної відповідальності за знищення чи пошкодження майна, яке належить працівникові правоохоронного органу, в зв'язку з виконанням ним

своїх службових обов'язків, проблеми реалізації й диференціації відповідальності за передбачений ст. 347 КК України злочин. Визначив основні безпосередні об'єкти передбаченого ст. 347 КК України злочину. Здійснив характеристику ознак потерпілих – «працівник правоохоронного органу», «близькі родичі», майна, що належить цим особам, як предмету цього злочину. Розкрив кримінально-правові ознаки діянь, що полягають у знищенні або пошкодженні вказаного майна. Проаналізував юридичну конструкцію «виконання службових обов'язків працівником правоохоронного органу» та показав її об'єктивно-суб'єктивні зв'язки з актом руйнування майна, що належить вказаній особі (чи її близьким родичам) як передбаченим ст. 347 КК злочином. Установив мотиви такого посягання та сформулював нову редакцію ст. 347 КК України [12].

У дисертації Міщук І. П. «Кримінально-правова охорона життя та здоров'я захисника чи представника особи» здійснено комплексне правове дослідження питань кримінально-правової охорони життя та здоров'я захисника чи представника особи, з'ясовано її теоретико-методологічні засади та зарубіжний досвід. Визначено зміст об'єктивних та суб'єктивних ознак злочинів, які посягають на життя та здоров'я захисника чи представника особи, обґрунтовано пропозиції щодо кваліфікації вказаних посягань. Авторка здійснила теоретичну розробку питань кримінальної відповідальності за посягання на життя та здоров'я захисника чи представника особи, виявила актуальні проблеми, що виникають у правозастосовній діяльності при кваліфікації відповідних посягань та запропонувала вдосконалити законодавство з даної проблематики [13].

У дисертації Чайки В. О. «Кримінальна відповідальність за посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця» розглядаються теоретичні положення, що стосуються кримінальної відповідальності за посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного

кордону або військовослужбовця. Досліджуються об'єктивні та суб'єктивні ознаки цього злочину. З нової точки зору формулюється поняття родового об'єкта посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця. Стверджується необхідність уніфікації термінології в КК України, що стосується термінів «близькі родичі» або «близькі». Уточнюється і по новому формулюється зміст і ознаки термінів, що характеризують об'єктивну сторону складу злочину як суспільно небезпечне діяння і як злочинний наслідок. Робиться висновок, що посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця може здійснюватись як із прямим, так і непрямым умислом. Аналізуються проблемні питання співвідношення посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця з суміжними злочинами Кримінального кодексу України. Пропонується внесення змін до Кримінального кодексу України з метою його удосконалення [14].

У дисертації Донченко О. І. «Авторитет органів місцевого самоврядування як об'єкт кримінально-правової охорони», яка була захищена у 2013 р. досліджено питання кримінально-правової охорони авторитету органів місцевого самоврядування. Проведено аналіз соціальної зумовленості криміналізації відповідних діянь, генезису вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність за посягання на представників органів місцевого самоврядування, нормативної бази діяльності та охорони представників органів місцевого самоврядування в Україні та міжнародному аспекті, досвіду зарубіжних країн у сфері охорони авторитету органів місцевого самоврядування. У роботі досліджено специфіку та структуру об'єкта злочинів проти авторитету органів місцевого самоврядування, з'ясовано їх предмет, охарактеризовано потерпілого від даної групи злочинів, проаналізовано та розкрито зміст об'єктивних і суб'єктивних ознак складів злочинів, що

посягають на авторитет органів місцевого самоврядування, визначено особливості кваліфікації та критерії відмежування досліджуваних злочинів від суміжних посягань, надано та обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення вказаних норм закону про кримінальну відповідальність [15].

Накінець, у 2014 р. Мандро О. В. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Кримінальна відповідальність за злочини, що посягають на життя та здоров'я судді, народного засідателя чи присяжного». Дисертацію присвячено комплексній характеристиці кримінальної відповідальності за злочини, що посягають на життя та здоров'я судді, народного засідателя чи присяжного та виробленню пропозицій щодо вдосконалення їх законодавчих конструкцій. У роботі надано характеристику історичного розвитку вітчизняного кримінального законодавства про відповідальність за злочини, що посягають на життя та здоров'я судді, народного засідателя чи присяжного, а також зарубіжного законодавства про кримінальну відповідальність за вказані злочини. Охарактеризовані об'єктивні та суб'єктивні ознаки злочинів, що посягають на життя та здоров'я судді, народного засідателя чи присяжного (ст.ст. 377-379 КК). Досліджено їх кваліфікуючі ознаки, а також особливості відмежування від суміжних злочинів [16].

Таким чином, у проаналізованих роботах розглядалися подібні до досліджуваних нами питання щодо характеристики кримінальної відповідальності за певні види злочинів, вчинені у зв'язку з виконанням особою свого службового чи громадського обов'язку, визначення спеціального потерпілого у цих злочинах, об'єктивних та суб'єктивних ознаки злочинів, їх кваліфікуючих ознак та особливості відмежування від суміжних злочинів.

Між тим, питання про кримінально-правову охорону осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку цікавлять не лише вчених, а й законодавця. У Верховній Раді періодично з'являються законопроекти, спрямовані на удосконалення норм чинного КК щодо вказаних злочинів. Так, у 2014 р. був зареєстрований законопроект

«Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації положень Кримінального процесуального кодексу України», реєстр. № 4712 від 16 квітня 2014 р. [17], яким пропонувалося виключити з числа норм КК статтю 379 як таку, що, на думку законодавця, містить дискримінаційні положення. Дане положення обґрунтовувалося тим, що посягання на життя людини, незалежно від посади, яку вона займає, не може каратися різною мірою покарання. У зв'язку з цим пропонувалося правозастосовним органам використовувати положення п. 8 ч. 2 ст. 115 КК щодо відповідальності за умисне вбивство «особи чи її близької особи у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку». Крім того, законопроектом для посилення відповідальності за деякі насильницькі злочини, зокрема за заподіяння тілесних ушкоджень, інше насильство та погрози його застосування, знищення чи пошкодження майна та погрозу його знищення чи пошкодження, вчинені «стосовно особи або члена її сім'ї чи близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку». Для цього пропонувалося виключити ст. 377 та ст. 378 КК.

Такі пропозиції викликали серйозні заперечення і спростування. Всім зрозуміло, що КК потребує удосконалення. Але удосконалюватися в цьому випадку, на нашу думку, повинні, в першу чергу, кримінально-правові санкції, які передбачаються за вбивство, погрозу чи нанесення тілесних ушкоджень або знищення чи пошкодження майна певним категоріям потерпілих. Адже завжди, як свідчитиме матеріал, викладений в п. 1.3., в будь-який історичний період розвитку вітчизняного законодавства, особи, що виконували свої службові чи громадські обов'язки, вимагали і отримували особливу кримінально-правову охорону. Тобто, зміни до КК вносити потрібно, але виключати спеціальні норми, які встановлюють відповідальність за посягання на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку з кримінального законодавства не потрібно.

Методологією взагалі та, зокрема, нашого дослідження, є сукупність прийомів, методів і засобів наукового мислення, яка представляє собою комплекс

шляхів і форм руху мислення від незнання до знання [18, с. 324; 19, с. 461; 20, с. 193]. Методологія правознавства, його окремих складових перебуває у нерозривному зв'язку з домінуючими у суспільстві принципами правової доктрини, яка по суті й виконує функцію вихідних начал праворозуміння, закладає основи правового пізнання дійсності. За цих обставин аналіз методології правових досліджень юридичної діяльності, перш за все, необхідно пов'язувати з ідеями позитивізму, антропології, соціології, аксіологій права тощо, притаманних сучасному стану правничої методології [21, с. 4].

Як і інші науки, наука кримінального права використовує певні методи дослідження для усвідомлення соціального змісту кримінально-правових норм, їх призначення та ефективного застосування, всебічного вивчення і розуміння проблеми боротьби зі злочинністю, вчинення злочину і покарання за нього. До таких методів відносяться: історико-правовий, метод порівняльного правознавства, догматичний (юридичний), конкретно-соціологічний, діалектичний, статистичний [22, с. 182]. Наука кримінального права тісно пов'язана з іншими гуманітарними науками та використовує їх досягнення, в тому числі й методологічні.

Розробляючи методологічні засади дослідження, перш за все, потрібно виходити зі специфіки об'єкта дослідження, беручи за основу методологію науки кримінального права.

Основоположним принципом дослідження правових проблем виступає єдність логічного та історичного підходів, яка позбавляє, на думку Керимова Д. А., як від омертвіння логічного, так і від хаосу історичного [18, с. 115]. У філософії права доведено, що поза історичним контекстом, який пов'язує явища і процеси сучасності з тими явищами і процесами, які їм передували, рівно як і з тими, які виникнуть на їх основі у більш або менш віддаленій перспективі, неможливо пізнати саму цю сучасність. І це цілком природно, оскільки у суспільстві завжди є залишки минулого, основи сучасного і зародки майбутнього [18., с. 110]. Саме тому, при проведенні дослідження злочинів, що посягають на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням

цими особами свого службового чи громадського обов'язку, доцільно використати *історичний метод*, який надає можливість відобразити історичні витоки та генезис законодавства України про кримінальну відповідальність за злочини, що посягають на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку. А також *діалектичний метод*, відповідно до якого досліджувані явища вивчаються в єдності їх фактичної суті та юридичної форми, що дозволяє розглянути норми, якими передбачено відповідальність за злочини, що посягають на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку в їх постійному розвитку, та виявити обумовленість такого розвитку.

В межах порівняльного підходу дослідження правових явищ, який спрямований на виявлення подібних і відмінних ознак між правовими і державними системами різних країн, їх елементів (галузей, інститутів і норм права або органів держави, інших державних інститутів), а також загальних і відмінних закономірностей їх виникнення, розвитку, функціонування [23, с. 78], при дослідженні законодавства України про кримінальну відповідальність за злочини, що посягають на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку доцільно використати методологію даного підходу, а саме порівняльно-правовий метод дослідження. *Порівняльно-правовий*, або як ще його називають *компаративістський, метод* дослідження використовується при виявленні подібного та відмінного у чинному законодавстві України про кримінальну відповідальність та кримінальному законодавстві зарубіжних країн у частині передбаченої кримінальної відповідальності за злочини, що посягають на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку.

За допомогою *формально-юридичного методу* як одного з основних методів науки кримінального права (як, очевидно, і всієї юриспруденції) [24, с. 265] досліджуються норми Конституції України, законодавства України

про кримінальну відповідальність, інших нормативно-правових і підзаконних актів, постанов Пленуму Верховного Суду України, з'ясовуються зміст і значення використаних у них понять, виявляються недоліки, обґрунтовуються висновки і пропозиції щодо їх зміни та доповнення.

Безпосередньо для формулювання пропозицій щодо удосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність у частині кримінальної відповідальності за злочини, що посягають на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку доречно використати *метод моделювання*. Метод моделювання – це метод вивчення об'єкта (оригіналу) шляхом створення і дослідження його копії (моделі). Використання методу моделювання дозволяє досліджувати ті сторони об'єктів, які неможливо досягнути шляхом безпосереднього вивчення, або не вигідно вивчати у такий спосіб [23, с. 81].

Методологічні підходи не ізольовані один від одного і можуть мати взаємообумовлений (інтегративний) характер, що викликає появу похідних (повторних, синтезованих) підходів. До таких відносяться комплексний підхід, а також системно-структурний метод, метод системного аналізу і т. ін. [23, с. 78]. У межах цих підходів застосовується *системно-структурний метод* для дослідження конкретних елементів кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за злочини, що посягають на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку. *Метод системного аналізу* використовується для комплексного розгляду складових предмету дослідження як елементів єдиного цілого.

Не можна залишити поза увагою *соціологічний* та *статистичний методи*, які використовуються при вивченні, впорядкуванні та аналізі матеріалів практики застосування норм КК України, які передбачають відповідальність за злочини, що посягають на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку, а також при проведенні анкетування працівників слідчих підрозділів національної поліції з

питань ефективності застосування кримінально-правових норм про відповідальність за злочини, що посягають на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку. Ці та інші методи наукового дослідження використовуються у взаємозв'язку, що сприяє проведенню всебічного аналізу, обґрунтуванню теоретичних висновків і практичних рекомендацій.

З огляду на вищевикладене, потрібно констатувати, що, незважаючи на наявність достатньої кількості наукових праць, присвячених аналізу та кримінально-правовій характеристиці злочинів, що посягають на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку, в більшості оприлюднених робіт проводилася загальна характеристика окремих злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, проти правосуддя або розкривалися особливості кваліфікації окремих видів злочинів чи вказувалося їх значення, при цьому більшість дисертацій присвячено аналізу кримінального законодавства, яке вже зазнало суттєвих змін. Особливого значення вказане положення набуває з огляду на вступ в дію нового кримінального процесуального законодавства.

Крім того, комплексного теоретичного дослідження особливостей кримінальної відповідальності за злочини, що посягають на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку в кримінально-правовій науці не проводилося. Невизначеність кримінально-правової оцінки злочинних посягань на осіб, що є носіями влади чи виконують громадський обов'язок, зумовлені, в тому числі, наявністю тенденції збільшення кількості та бланкетності спеціальних складів злочинів, що передбачають відповідальність за насильницькі злочини та за посягання на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку. Вищевикладені аргументи свідчать про необхідність теоретичного дослідження особливостей кримінальної відповідальності за злочини, що посягають на осіб чи їх близьких

родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку в сучасних умовах розвитку кримінально-правової теорії і правозастосовної діяльності в Україні. Тому проведення на методологічній основі комплексного аналізу злочинів, що посягають на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку є необхідним та нагальним.

1.2. Соціальна обумовленість криміналізації та суспільна небезпека злочинів проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку

У правовій науці соціальна обумовленість найчастіше визначається як відповідність абстрактних юридичних установлень об'єктивним закономірностям суспільного розвитку та визнається одним з показників досконалості законодавства. Останнє, в свою чергу, є важливою умовою ефективності правових норм та інститутів [25, с. 20; 26, с. 9; 27, с. 15; 28, с. 76].

В юридичній літературі питань соціальної обумовленості правових інститутів приділялася і приділяється велика увага. На даний час достатньою мірою досліджені загальнотеоретичний та галузеві (у тому числі на базі кримінального права) аспекти проблеми.

На сучасному етапі розвитку теорії права загальноприйнятим є теза про те, що ефективною може бути тільки соціально обумовлена норма, тобто така, перед якою поставлено мету, досить вірно відображає об'єктивні потреби збереження, функціонування та розвитку даної соціальної структури [29; 30; 31; 32; 33; 34; 35; 36]. В іншому випадку виникає ризик появи декларативних і часом суперечливих норм, що створює можливість для сваволі й довільного вибору, неприпустимого в такій сфері, як закон [37, с. 235; 38, с. 28; 39, с. 88].

Не є винятком у цьому плані і кримінально-правові норми і інститути, у зв'язку з чим дослідження їх соціальної обумовленості є важливим завданням юридичної науки [40, с. 44]. Норма кримінального закону повинна передбачати ті посягання, які дійсно небезпечні для суспільства і з якими можна вести

боротьбу тільки кримінально-правовими засобами [41, с. 6]. У разі відповідності цим вимогам кримінальний закон вважається соціально обумовленим – відображає потреби суспільства в кримінально-правовій охороні умов свого розвитку, іншими словами, суспільну необхідність криміналізації певних діянь, які посягають на ці умови [42, с. 14; 43, с. 108].

Суспільні відносини, що складаються і розвиваються об'єктивно, охороняються кримінальним правом за допомогою їх оцінки, вираженої в законі, у відповідності з потребами й інтересами суспільства і специфічними завданнями кримінального законодавства [44, с. 18]. Цим аспектом проблема ефективності кримінально-правового регулювання пов'язується не тільки з виявленням результатів дії норм та інститутів права, але і з дослідженням всіх умов і чинників, що породили цю норму (інститут) права та надають на неї активний вплив. Найчастіше дані умови і фактори відносять до предмета загальної теорії боротьби зі злочинністю [45, с. 9]. Разом з тим дослідження правоутворюючих факторів стосовно до конкретних груп кримінально-правових охоронних норм не знаходяться в стані конкуренції з загальною теорією боротьби зі злочинністю. Вони лише доповнюють цю теорію і сприяють створенню завершеною справді наукової моделі боротьби зі злочинністю в цілому і з окремими видами злочинів.

У теорії права всі правоутворюючі фактори прийнято умовно ділити на три групи: соціальні (економічні, політичні, соціально-психологічні, моральні, організаційно-управлінські); соціальноправові (традиції, правова психологія тощо); правові (наприклад, принципи галузей права). Вдосконалення кримінального законодавства повинно враховувати основні напрями соціальної політики держави і як складової її частини – кримінальної політики [46, с. 12-19; 47, с. 12], бути, перш за все, результатом глибокого аналізу соціальних підстав нормотворення і базуватися на правильному соціологічному прогнозі ефективності пропонованих новел. Потрібно зазначити, що практика боротьби із злочинністю та результати багатьох конкретних соціологічних та правових досліджень переконують у тому, що реальне підвищення ефективності

кримінального законодавства досягається не посиленням кримінальної репресії і покарання, а диференціацією кримінальної відповідальності та забезпеченням її невідворотності [48, с. 10; 49, с. 15-22; 47, с. 33].

Необхідно зазначити, що теорія підстав кримінально-правової заборони досить успішно розроблялася наукою радянського кримінального права [50; 51; 52; 53; 54, с. 19-27]. Основні підходи до оцінки цих підстав не втратили своєї актуальності і в даний час. Зокрема, наукові основи криміналізації в процесі правотворчості досить стабільні і передбачають: а) вивчення соціальних, економічних та інших об'єктивних процесів життя суспільства, що зумовлюють його поступальний розвиток; б) дослідження тенденцій, динаміки та структури антисуспільних явищ, в тому числі і злочинності; розгляд їх причин; прогнозування можливих змін у них; в) аналіз і оцінку ефективності заходів боротьби зі злочинністю, включаючи заходи кримінально-правового характеру; г) порівняльно-правове вивчення методів боротьби зі злочинністю в зарубіжних державах; д) забезпечення на цій основі послідовного перспективного планування законодавчої діяльності в галузі кримінального права, вдосконалення організації і діяльності правоохоронних органів [55, с. 19-20].

Говорячи про соціальну обумовленість криміналізації посягань на осіб, які здійснюють службову діяльність або виконують громадський обов'язок, необхідно мати на увазі ті передумови, які зробили охорону таких осіб особливо значущою для сучасного суспільства. Вивчення питань кримінальної відповідальності за злочини проти державної влади, як зазначає А. Ю. Кізілов, «неможливо без з'ясування того, що ж представляє із себе феномен ... державної влади ... Саме в заподіянні шкоди її основам і полягає соціальна сутність досліджуваних кримінально-правових заборон» [56, с. 14.].

Проблеми влади, її формування, передумов виникнення та основних властивостей даного соціального феномену зачіпаються у багатьох наукових працях [57, с. 16-17; 58, с. 35; 59, с. 110-118; 60, с. 70-72; 61, с. 73; 62, с. 46]. Феномен влади здавна був об'єктом вивчення філософів, політологів, правознавців, і недоліку в її визначеннях немає. У контексті дослідження нас

насамперед цікавить не проблема влади взагалі, а питання саме державної влади. Сучасні політологи виділяють, як мінімум, три аспекти влади: директивний, функціональний, комунікативний [63, с. 150].

Таким чином, «влада являє собою один з найважливіших видів соціальної взаємодії, специфічні відносини принаймні між двома суб'єктами, один з яких підпорядковується розпорядженням іншого, в результаті цього підпорядкування владний суб'єкт реалізує свої інтереси» [56, с. 17]. Державна влада у найзагальнішому розумінні являє собою специфічне політичне явище, значною мірою забезпечується установкою людської поведінки на підпорядкування, а також матеріальними ресурсами і монопольним правом застосування легітимного насилля [64, с. 648].

Державна влада в значній мірі залежить від авторитету, яким вона володіє в суспільстві – можна сказати, державна влада де в чому «спочиває» на цьому авторитеті, на усвідомленні суспільством того, що управління ним з боку держави та її інститутів є не злом, з яким суспільству доводиться миритися, а якимось необхідним благом, елементом, який впорядковує його діяльність. Ідеальне уявлення про державу як виразника вищих цінностей і блага народу, існуюче в суспільній свідомості, має прямий зв'язок з реальною державною владою, зовнішніми атрибутами якої є її органи і установи.

Історія неодноразово доводила, що в разі «відокремлення від авторитету державної влади» остання може ще деякий час функціонувати, але лише формально. Відокремлення відбувається поступово і непомітно, зовні державний лад начебто не зазнає змін, однак при якомусь несподіваному випробуванні своєї сили державна влада раптом валиться або взагалі виявляється неіснуючою [65, с. 272-274]. Таким чином, авторитет є основою влади, головним аспектом в її організації. Ліквідація авторитету як основи влади спричиняє зникнення влади як такої [66, с. 93]. Але державна влада не може триматися тільки на насильстві. Примус – зовнішня оболонка, «броня» набагато більш значного вмісту. Державна влада повинна забезпечуватися

ідеологічно, володіти високим авторитетом, а її приписи, як правило, виконуватися добровільно [66, с. 23].

Разом з тим необхідно усвідомлювати, що при повній відсутності насильства і примусу державна влада існувати не може. Так, М. Вебер підкреслював, що насильство аж ніяк не є єдиним і нормальним засобом підтримки державної влади, однак при втраті монополії на насильство у держави зникає головний його стрижень [64, с. 645]. Знаменитий філософ-юрист І. А. Ільїн також стверджував, що «нормальна сила державної влади не в мечі, а в авторитетному впливі, однак бувають періоди, коли влада без меча є старою і пагубною владою» [56, с. 23]. Таким чином, державна влада представляє собою здатність правлячих викликати у підлеглих почуття залежності від них, часто виражається в згоді громадян з тим, що потрібно панівному класу, а також можливість останнього застосовувати в разі необхідності державний примус. Історія не знає прикладів існування державної влади без апарату примусу. Апарат примусу є найважливішим елементом будь-якої держави [56, с. 23].

Говорячи про проблеми соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за посягання на осіб при виконанні ним службових обов'язків або громадського обов'язку, необхідно чітко усвідомлювати два основних моменти. Особи, які здійснюють службову діяльність або виконують громадський обов'язок з охорони громадського порядку, відправлення правосуддя, забезпечення нормальної діяльності судових органів, а також державні, громадські і політичні діячі розглядаються в кримінальній політиці не тільки як люди-особистості, індивіди, але і як якісь складові частини, елементи механізму державного примусу, без якого неможлива нормальна діяльність держави з управління суспільством. Саме тому в посяганнях на державних діячів, співробітників правоохоронних органів або інших осіб, що забезпечують охорону громадського порядку, суддів, прокурорів, слідчих та інших осіб, які здійснюють специфічні державні або громадські функції, держава бачить не тільки посягання на життя, здоров'я, власність окремої

людини – члена суспільства, а насамперед – посягання на державно-владний авторитет. І саме тому таким особам, а також їх близьким родичам державою і суспільством надана кримінально-правова охорона.

Тут потрібно звернути увагу на те, що соціальна обумовленість визначається наявністю умов криміналізації певних суспільно небезпечних діянь. Саме за наявності таких умов можна констатувати обґрунтованість і суспільну необхідність кримінально-правової заборони відповідного діяння. Загалом визначення підстав і меж криміналізації є одним із найважливіших і спірних питань науки кримінального права. Але беззаперечним є те, що науково обґрунтовані та свідомо застосовувані загальні правила і критерії оцінки допустимості кримінально-правової новели – принципи криміналізації, покликані забезпечити ефективність і соціальну обумовленість кримінально-правових норм [67, с. 208]. Таким чином, велике значення має встановлення відповідності кожної кримінально-правової норми потребам суспільства та констатація ефективності її дії.

Основним напрямом соціальної обумовленості є розкриття та вивчення факторів, що впливають на створення норм та інститутів кримінального законодавства та на їх ефективність [68, с. 67].

Щодо питання загальних умов криміналізації в теорії кримінального права існують різні точки зору [69, с. 76; 70, с. 75; 71, с. 60]. Сучасні вчені у своїх дослідженнях використовують різний набір факторів, які обумовлюють встановлення кримінальної відповідальності за ті чи інші діяння. Передусім, серед науковців немає одностайності з приводу назви даних умов. Одні називають їх підставами [71, с. 62], другі – принципами [70, с. 71], треті – критеріями [72, с. 60; 73, с. 101–103], четверті – чинниками [74, с. 57]. Переважна ж більшість учених називає їх умовами. Окрім самої назви відрізняється і внутрішній зміст тих умов, що пропонуються різними вченими.

Розглядаючи питання соціальної обумовленості криміналізації посягань на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого

службового чи громадського обов'язку, перш за все, необхідно визначити систему факторів установлення кримінально-правової заборони або, як пише А. І. Коробєєв, криміналізації діяння – тобто процесу виявлення суспільно-небезпечних форм індивідуальної поведінки, визнання припустимості, можливості і доцільності кримінально-правової боротьби з ними [75, с. 29].

Одним із перших визначити критерії встановлення кримінальної відповідальності здійснив спробу П. А. Фефелов. Він виділив два критерії: підвищеної суспільної небезпечності діяння та наявності необхідних умов для реалізації принципу невідворотності покарання [73, с. 101–103]. Для вирішення питання про встановлення кримінальної відповідальності за конкретне діяння П. А. Фефелов запропонував з'ясувати приблизно такі питання: чим зумовлюється підвищений ступінь суспільної небезпечності даного порушення; яку воно має поширеність; яким чином велася боротьба з ним до встановлення кримінальної відповідальності й чому вона була недостатньо ефективною; в якому співвідношенні знаходиться цей злочин з правосвідомістю суспільства, тобто чи підготовлена з точки зору співвідношення методів переконання та примусу громадська думка до того, щоб боротьба з цими порушеннями велася за допомогою заходів кримінально-правового примусу; до яких наслідків призведе встановлення даної кримінально-правової норми. Чи може вона бути реалізована.

Інші науковці при проведенні досліджень визначають більше різних факторів криміналізації того чи іншого діяння. Так, наприклад, С. В. Гізімчук під час дослідження соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за порушення правил, норм і стандартів, які стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, знаходить можливість виявити та проаналізувати соціально-економічні, технічні, нормативні та кримінологічні фактори [76, с. 9].

О. М. Омельчук, з'ясовуючи суть соціальних і соціально-психологічних принципів криміналізації контрабанди, досліджує питання, які породжені суспільною небезпекою цього явища, його поширеністю, зосереджує увагу на

політичному аспекті соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за цей злочин [77, с. 7].

П. П. Сердюк, у свою чергу, досліджуючи соціальну обумовленість кримінальної відповідальності за ввезення, виготовлення, розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, аналізує юридико-кримінологічні, соціально-економічні та соціально-психологічні фактори криміналізації [78, с. 6–8].

В. І. Осадчий виділяє кримінологічний, нормативно-правовий, історичний та міжнародний фактори соціальної обумовленості кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності [74, с. 72–73].

Найбільш часто вживаною видається позиція тих учених, які виділяють дві групи принципів-критеріїв криміналізації суспільно небезпечних діянь. Перша – це соціальні та соціально-психологічні, які виражають суспільну необхідність і політичну доцільність встановлення кримінальної відповідальності за те чи інше діяння. До них відносять: суспільну небезпечність діяння, його відносну поширеність, домірність позитивних і негативних наслідків криміналізації та кримінально-політична адекватність криміналізації. Друга – принципи, що визначають вимоги внутрішньої логічної узгодженості норми з системою права взагалі, та кримінального права, зокрема. Їх ще можна назвати системно-правовими принципами [67, с. 210; 79, с. 49; 80, с. 14, 20].

Як видно з наведеного, криміналізація різних антисуспільних діянь обумовлює різний набір факторів криміналізації. Обмеженість рамками дослідження не дає нам можливості обґрунтувати правомірність встановлення відповідальності за злочини проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку з позицій всіх відомих науці факторів, і, тому, вважаємо за доцільне обмежитись аналізом історичних, соціально-психологічних, нормативних, кримінологічних і міжнародних факторів.

1. *Історичні фактори* – визначають генезис і тенденції розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за посягання на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку. Відомий дореволюційний правознавець-криміналіст професор М. С. Таганцев відзначав, що стійкість правових норм перевіряється переважно умовами їх історичного розвитку. Право створюється народним життям, живе та видозмінюється разом з ним. Тому зрозуміло, що міцними можуть виявитися лише ті положення закону, в яких виразилися народні погляди, що склалися історично: закон, що не має коріння в історичних умовах народного життя, завжди загрожує стати ефемерним, стати мертвою літерою [81, с. 10].

Детальний аналіз історичного розвитку кримінальної відповідальності за посягання на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку зроблено у підрозділі 1.3 дисертації.

2. *Кримінологічні фактори* – визначають небезпеку посягання на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку та поширеність таких діянь. Дані фактори включають у себе декілька умов криміналізації діянь – суспільна небезпечність діяння та його відносна поширеність.

Головною підставою криміналізації, серед інших, сучасні вчені називають наявність суспільно небезпечної поведінки, яка потребує кримінально-правової заборони [82, с. 12; 83, с. 95]. М. І. Хавронюк навіть називає її єдиною підставою криміналізації діянь (окрім підстав він виділяє також умови криміналізації) [84, с. 55].

Суспільна небезпечність як матеріальна ознака злочину полягає в тому, що діяння або заподіює шкоду відносинам, які охороняються законом про кримінальну відповідальність, або містить у собі реальну можливість заподіяння такої шкоди. Це – об'єктивна властивість злочину, реальне порушення відносин, що склалися у суспільстві [85, с. 67].

Розкриття змісту суспільної небезпечності являє собою аналіз її якісної і кількісної характеристик. Кількісна характеристика – це ступінь суспільної небезпечності, а якісна – характер суспільної небезпечності. Критерієм визначення характеру суспільної небезпечності злочину є, передусім, важливість, значимість об'єкта, на який посягає злочинне діяння; характер суспільної небезпечності, в свою чергу, залежить від характеру та розміру завданої шкоди [86, с. 27]. Отже, характер суспільної небезпечності злочину визначається сферою суспільного життя та порядком відносин на який посягає злочин.

Ступінь суспільної небезпечності визначається тяжкістю завданих наслідків, або, іншими словами, розміром заподіяної шкоди [87, с. 47–48], який залежить від форми вини, мотиву, мети вчинення діяння, місця, обстановки його вчинення та інших суб'єктивних та об'єктивних ознак злочину [88, с. 20]. Криміналісти також наголошують, що суспільна небезпечність діяння залежить від способу його вчинення та інтенсивності посягання [35, с. 24]. Санкція, що встановлюється законодавцем, розглядається юридичним виразом ступеню суспільної небезпечності певного виду злочинів [89, с. 38].

Значною мірою суспільна небезпечність від посягання на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку визначається характером і важливістю суспільних відносин, які виступають основним й додатковим безпосереднім об'єктом злочину.

Наступною умовою є відносна поширеність діяння. Вона включає не тільки кількість і місце в структурі злочинності суто кримінальних посягань на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку. Відносна поширеність діянь, пов'язаних з посяганням на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку, включає в себе загальносоціальні

особливості дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні, життя, здоров'я, честі та гідності особи, її власності.

Так, у законодавстві передбачено кримінальну відповідальність за велику кількість діянь, які посягають на осіб чи її близьких родичів у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку, проте за ними практично не засуджуються особи значною мірою через їхню недосконалість та не повне охоплення усіх випадків порушення авторитету органів місцевого самоврядування [90].

Таким чином, із наведеного зрозуміла значна поширеність порушень проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку в Україні. Дані порушення мають як кримінальний, так і не кримінальний характер, відзначаючись заподіянням шкоди власності, здоров'ю, життю особи. Відтак має місце обумовленість кримінально-правової охорони осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку і виникає необхідність криміналізації деяких нових посягань на суспільні відносини у цій сфері в Україні, як от посягання на честь та гідність особи у зв'язку з виконанням нею свого службового чи громадського обов'язку.

При цьому потрібно виходити з того, що поширеність діяння – це поняття відносне. Його кількісні показники можуть коливатися залежно від багатьох факторів, і передусім, від виду посягання.

Необхідність існування кримінально-правової охорони осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку обумовлює також сучасна криміногенна ситуація в Україні (або ступінь розповсюдженості соціально небажаних діянь). Якщо проаналізувати показники злочинності у сфері охорони осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку, то видно, що ця група злочинів посідає дуже низьке місце у загальній структурі злочинності й має доволі незначну питому вагу. І хоча спостерігається досить невисока кількість реєстрації досліджуваних

злочинів [91, с. 18–22], ступінь їх суспільної небезпеки є дуже значним, у зв'язку з тим, що, як правило, в таких діях бере участь значна кількість людей, такі дії пов'язані із додатковим порушенням відносин у сфері власності, посяганням на життя та здоров'я, порушенням громадського порядку тощо.

Необхідність підвищення ефективності норм кримінального законодавства України про відповідальність за посягання на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку є безсумнівною, оскільки 58 % респондентів проведеного автором анкетування, зазначили, що стан кримінально-правової охорони осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку в Україні є незадовільним (Див. Додаток А). Показово, що 65 % опитаних працівників органів слідства національної поліції стикалися з труднощами при кваліфікації такого роду діянь (Див. Додаток А).

Отже, потребу в існуванні кримінально-правового захисту осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку зумовлює також кримінологічний фактор.

3. *Нормативні фактори* – відображають обумовленість кримінально-правового захисту осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку нормами Конституції та іншими законами.

Ці норми містяться у Конституції України та їх можна систематизувати у наступні групи: норми, в яких закріплюються засади конституційного ладу, народовладдя, рівність усіх форм власності; норми, в яких регламентується діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування по забезпеченню прав і свобод громадянина; норми, що закріплюють правові, організаційні, матеріальні та фінансові основи органів державної влади та місцевого самоврядування; норми, в яких закріплено правові гарантії здійснення влади та виконання громадського обов'язку.

Поряд із Конституцією України систему нормативно-правових актів, що регламентують виконання особами свого службового чи громадського

обов'язку в Україні, становлять закони України, відповідні Укази Президента України і Постанови Кабінету Міністрів України, рішення органів місцевого самоврядування.

Положення щодо необхідності захисту осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку закріплено у відповідних сучасних нормативно-правових актах. Серед таких актів особливе місце займають Закони України «Про Національну поліцію» [92], «Про прокуратуру» [93], «Про судоустрій та статус суддів» [94], «Про державний захист суддів, працівників апарату суду і працівників правоохоронних органів» [95], «Про місцеве самоврядування в Україні» [96], «Про громадські об'єднання» [97] та інші.

Наведене дає підстави дійти висновку, що захист осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку є не тимчасовим явищем, це довготривалий і систематичний процес, який ґрунтується не лише на діяльності суб'єктів правоохоронних органів, а й на діяльності всіх членів громадського суспільства.

Таким чином, проведений аналіз вищевказаних нормативно-правових актів дає підстави зробити висновок, що їх метою є не лише охорона найвищих соціальних цінностей людства, а й захист авторитету осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку.

4. *Міжнародні фактори* – показують практику вирішення кримінально-правового захисту осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку нормами міжнародного права та за законодавством зарубіжних країн. Особливу роль у належному захисті осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку відіграє бажання України йти шляхом європейської інтеграції і необхідність у зв'язку з цим проведення реформи органів державної влади.

Криміналізація порушень щодо осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку також обумовлена міжнародно-правовим досвідом необхідності та допустимості такої криміналізації. Аналіз зарубіжного законодавства свідчить про те, що суспільно небезпечні посягання на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку визнаються злочинами і тягнуть за собою кримінальну відповідальність. Така відповідальність встановлюється або в Кримінальних кодексах, або окремими законами.

У результаті порівняння положень кримінального законодавства України, що передбачають відповідальність за посягання на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку, з відповідними положеннями кримінального законодавства інших країн Європи, можна констатувати, що у цілому спостерігається єдиний підхід до визначення кола кримінально караних посягань на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку. Такі закріплені у КК України види посягань як посягання на життя, опір представникові влади під час виконання ним своїх обов'язків, погрозу вбивством, заподіянням тяжких тілесних ушкоджень або знищенням чи пошкодженням майна щодо службової особи чи її близьких, невиконання законних вимог представників влади, створення штучних перешкод у їх роботі, надання їм завідомо неправдивої інформації присутні у кримінальному законодавстві майже всіх європейських країн. Це свідчить про узгодженість у цьому питанні українського кримінального законодавства з європейським [99, с. 32].

Крім того, варто зауважити, що згідно зі ст. 3 КК України, положення закону про кримінальну відповідальність ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права. Тобто, закон про кримінальну відповідальність повинен відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано

Верховною Радою України. Отже, умовою для криміналізації посягань на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку послугувала також необхідність виконання зобов'язань із ратифікованих міжнародних договорів.

5. *Соціально-психологічні фактори* – показують необхідність кримінально-правового захисту осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку як засобу стабілізації спокою у суспільстві. Дані фактори включають у себе декілька умов криміналізації діянь – домірність позитивних і негативних наслідків криміналізації та кримінально-політична адекватність криміналізації.

Принцип домірності позитивних і негативних наслідків криміналізації означає, що позитивні результати застосування норм кримінального права переважають ті негативні соціальні наслідки, які неминуче настають від криміналізації тих чи інших діянь [67, с. 220–224]. Криміналізація тягне за собою певні негативні наслідки, як то погіршення становища членів сім'ї такої особи тощо. І тому кримінальна відповідальність повинна застосовуватись як крайній засіб, коли інші заходи впливу є неефективними або неадекватними – коли діянню притаманний такий ступінь суспільної небезпеки, який зумовлює необхідність кримінально-правової заборони на його вчинення. Недотримання останнього може призвести до необґрунтованої криміналізації, коли злочином визнається діяння, якому не притаманні достатні для криміналізації характер і ступінь шкідливості, зокрема, використання як доводу неефективності існуючих правових засобів розв'язання відповідної проблеми [100, с. 94].

Криміналізуючи посягання на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку, законодавець, безсумнівно, передбачає певні негативні наслідки застосування цих кримінально-правових норм – майнові обмеження для винного та його сім'ї, різні обмеження особистої свободи. Але, разом із тим, незважаючи на негативні наслідки від криміналізації, потрібно визнати, що посягання на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи

громадського обов'язку завдають суттєвої шкоди у різних сферах суспільного життя і суспільство потребує належного захисту від таких посягань. І ця потреба є соціально обумовленою. Суспільна користь кримінально-правового захисту від посягань на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку, звичайно, переважає негативні наслідки криміналізації таких діянь.

Наступною умовою криміналізації є її кримінально-політична адекватність. Можна з упевненістю стверджувати, що порушення авторитету осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку як явище негативно сприймається переважною частиною суспільства [101, с. 116]. З огляду на це, напевно, навряд чи хтось з нас бажає бути обмеженим у праві зайняття певної посади в органах державної влади чи місцевого самоврядування або, навпаки, зазнати шкоди здоров'ю чи власності у зв'язку з виконанням таких функцій чи виконанням свого громадського обов'язку. Таким чином, кримінально-правова заборона порушення авторитету осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку цілком відповідає суспільній свідомості та стану громадської думки.

Таким чином, криміналізація посягань на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку відповідає також основним тенденціям політики держави [102, с. 138]. У зв'язку з реформуванням правозастосовних органів в Україні, таким органам надається і буде надаватися більше коло повноважень. Звичайно, це може призвести до певних зловживань з боку самих представників цих органів, але, без сумніву, це призведе до збільшення випадків посягання на представників таких органів з приводу виконання ними своїх повноважень. Тому проблема кримінальної відповідальності за посягання на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку і належний захист безпосередньо цих осіб потребує нагального вирішення. Держава бажає убезпечити осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з

виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку від тих негативних наслідків, які можуть заподіяти шкоду їх здоров'ю, життю, власності у зв'язку з виконанням професійних обов'язків. Саме для усунення таких негативних наслідків і потрібен кримінально-правовий вплив держави і саме в такому напрямку повинна будуватися її політика щодо криміналізації порушень щодо осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку.

Отож, підставами для криміналізації діянь, які посягають на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку, є дійсні фактори – соціально-психологічні, кримінологічні, нормативні, міжнародні та історичні причини виникнення доцільності боротьби з цими діяннями за допомогою кримінально-правових норм. Вони є зовнішніми та внутрішніми причинами, які характеризують міжнародну і національну соціально-політичну обстановку та вимагають від законодавця встановлення кримінальної відповідальності за ці діяння.

Таким чином, ґрунтуючись на теоретичних дослідженнях підстав криміналізації, соціальна обумовленість криміналізації діянь, що посягають на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку, обумовлюється цілою низкою обставин:

- по-перше, наявністю історичних передумов – історичними чинниками;
- по-друге, значною поширеністю останнім часом у суспільстві посягань на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку – кримінологічними чинниками;
- по-третє, необхідністю забезпечення та регулювання таких відносин у країні за допомогою правових норм, закріплених в українських правових актах, які, в свою чергу, є гарантією забезпечення авторитету осіб, які виконують свій службовий чи громадський обов'язок в державі в цілому – нормативно-правовими чинниками;

по-четверте, необхідністю захисту осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку, закріпленого в міжнародно-правових актах, які ратифікувала Україна, взявши на себе зобов'язання їх дотримання – міжнародними чинниками;

по-п'яте, введення кримінальної заборони на діяння, що посягають на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку, обумовлено також їх високим ступенем суспільної небезпеки, який пояснюється важливістю і значимістю об'єкта кримінально-правового захисту та характером і розміром шкоди, яка може завдаватися суспільним відносинам, домірністю позитивних та негативних наслідків криміналізації й кримінально-політичною адекватністю – соціально-психологічними чинниками.

1.3. Історичні аспекти розвитку вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність за злочинів проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку

Правовий статус осіб, які виконують свої службові чи громадські обов'язки віддзеркалює повноваження, роль, значення й ефективність всього державного механізму в цілому, дає можливість з урахуванням реалій життя створити демократичну державу. Для повного і глибокого дослідження будь-якого кримінально-правового явища необхідно простежити процес його розвитку. Як зазначає В. К. Грищук, об'єктивне дослідження кримінально-правових явищ неможливе без застосування історично-правового методу, який дає можливість розкрити генетичні зв'язки і відносини конкретного об'єкту, реальні умови його становлення і розвитку [103, с. 116]. З огляду на це, у кожному чинному нормативному положенні спостерігається певний елемент минулого. Не є винятком і сучасні норми КК про відповідальність за посягання на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку.

Перша згадка про кримінальну відповідальність за посягання на осіб у зв'язку з виконанням ними службової діяльності містилося в Руській правді – правовій пам'ятці часів Київської Русі [104, с. 47-129]. Ст. 1 як Короткої, так і Широкої Правди, відображала значну диференціацію давньоруського суспільства. Так, своєрідний грошовий штраф на користь князя за вбивство (40-гривнева вира) збільшувався за вбивство представника князівської адміністрації і становив вже 80 гривень. Підставою для підвищеної відповідальності був сам факт вбивства таких осіб, мотиви і мета значення не мали. Ця законодавча норма по суті регламентувала відповідальність, користуючись мовою сучасного законодавства, за злочин проти авторитету державної влади, оскільки князівська адміністрація була опорою влади, і вбивство її представника тим самим посягало на цю владу, і об'єктом посягання визнавалося не тільки його життя, але і сама державна влада. У тій же статті передбачена відповідальність за вбивство працівника боярської вотчини, який виконував функції управителя.

Подальший розвиток законодавства у цій сфері призвів до появи в Судебнику 1550 р. кримінально-правової охорони судової діяльності в якості самостійного об'єкта. У ст. 6 Судебника передбачалася відповідальність за помилкове звинувачення суддів в умисному неправосудді [105, с. 98].

У розділі I Соборного Уложення 1649 р. об'єднані норми про відповідальність за злочини проти релігії і церкви. Там встановлювалася відповідальність за образу священнослужителя під час церковної літургії. Ст. 1 глави II встановлювала відповідальність за виявлення «голого» умислу, спрямованого проти життя і здоров'я государя [106, с. 86]. Важливо відзначити, що обидва діяння в якості покарання передбачали смертну кару, тобто посягання на владу каралося самим суворим чином.

Прийняття Військового артикулу Петра I (1715 р.) викликало до життя регламентацію відповідальності за кваліфіковане вбивство, зокрема, вбивство офіцера (Арт. 163), що передбачала в якості покарання винного його колесування. Не менш важливим було встановлення відповідальності за опір різним суддівським служителям, що здійснюють військове судочинство, при

виконанні ними службових обов'язків (Арт. 204) і за опір засудженого конвою (Арт. 205) [107, с. 358-365].

Наступні правові акти у сфері кримінального законодавства характеризувалися збільшенням числа норм, що встановлюють відповідальність за злочини проти осіб у зв'язку з виконанням ними службової діяльності.

Серед численних і різноманітних норм, що містилися в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 р., мали місце і встановлювали підвищену відповідальність за злочини, пов'язані з посяганнями на тих чи інших осіб у зв'язку з їх посадою або діяльністю. Це норми про відповідальність за вбивство священнослужителя при здійсненні служби або відправленні духовної треби (ст. 212), про всякі злі умисли і злочинні дії проти життя, здоров'я або честі государя Імператора (ст. 270-273), про опір виконанню судових ухвал або інших постанов і розпоряджень влади, а рівно і законним діям чиновника при виконанні ним посадових обов'язків (ст. 282-286), про образу або насильство щодо чиновників при виконанні ними службових обов'язків та ін. [108]. Причому при посяганнях на священнослужителів потерпілим могла бути лише духовна особа, наділена владою священнодійства, а кваліфікованим воно вважалося тільки при вчиненні посягання під час публічного або приватного священнодійства.

У подальшому в процесі розвитку кримінального законодавства розглянута обтяжуюча обставина отримала більш широке поширення. Кримінальне уложення 1903 р. у ст. 386 передбачало вже чотири кваліфікованих види злочину, пов'язаного із займаним становищем потерпілого [109]. Такими визнавалося вбивство священнослужителя при здійсненні ним служби Божої або духовної треби; органу влади, або особи, яка виконує громадський обов'язок, при виконанні або з приводу виконання ними своїх обов'язків; службовець, який охороняє особу Імператора або Члена Імператорського дому; главу іноземної держави.

Вбивство священнослужителя при здійсненні ним служби Божої або духовної треби передбачало ще одну особливість, тому для застосування норми ст. 386 Уложення необхідно, щоб потерпілим був священнослужитель одного з християнських віросповідань, в іншому разі відповідальність наступала за злочин без обтяжуючих обставин. Забігаючи наперед, хотілося б відзначити, що ставлення до церкви і до відповідальності за злочини проти неї далі змінилося докорінно. У дореволюційному законодавстві її становище було особливим, підтвердженням цьому може слугувати об'єднання норм про відповідальність за бунт проти церковної влади і злочинні діяння проти священної особи Імператора і членів Імператорського Дому (гл. III).

Вбивство особи, яка перебуває на державній або громадській службі, вчинене при відправленні ним посади або щодо його службової діяльності, завжди визнавалося кваліфікованим. Причому, якщо вбивство вчинено при відправленні потерпілим посади, то мотиви злочину значення не мали і могли бути будь-якими. Таким чином, злочин, вчинений з будь-яких інших мотивів, не пов'язаних з виконанням потерпілим свого службового обов'язку, все одно визнавалося кваліфікованим вбивством. Необхідно було лише встановити, що, здійснюючи посягання, винний усвідомлював, що потерпілий знаходиться при виконанні ним обов'язків по службі. У разі якщо посягання було вчинено під час виконання потерпілим своїх обов'язків по службі, то треба було встановити, що мотивом злочину було що-небудь що пов'язує посягання та виконання в минулому потерпілим його службової діяльності.

Щодо вбивства особи, яка перебуває на державній або громадській службі при виконанні або з приводу виконання ним своїх обов'язків, необхідно відзначити, що поява цієї норми, на нашу думку, є великим кроком у розвитку законодавства про злочини проти осіб у зв'язку з їх службовою або громадською діяльністю. Проте в поясненні до проекту Кримінального уложення 1903 року не було прокоментовано зміст поняття державної або громадської служби. Коло потерпілих в даному випадку був обмежений виконанням ними державної служби (обов'язків).

Як вже було сказано вище, в Кримінальному уложенні 1903 р. порівняно з Уложенням 1845 р. посилилася тенденція щодо виділення спеціальних норм про охорону потерпілих у зв'язку з їх службовою діяльністю. Відповідні норми містилися в главі II (щодо відповідальності за порушення огорожуючих віру постанов), главі III (про бунт проти церковної влади і злочинні діяння проти священної особи Імператора і членів Імператорського Дому), главі V (про державну зраду), главі VI (смути), розділі VII (про непокору влади, протидію правосуддю) та інших главах.

На відміну від останнього дореволюційного законодавства перший Кримінальний кодекс УРСР 1922 р. містив розглядувані норми в незначній кількості випадків [110]. В основному це були норми, що встановлювали відповідальність за контрреволюційні злочини, злочини проти порядку управління і військові злочини. Так, КК УРСР 1922 р. регламентував норми, що встановлювали відповідальність за участь у вчиненні в контрреволюційних цілях терористичних актів, спрямованих проти представників радянської влади або діячів революційних робітничо- селянських організацій (ст. 64), за опір окремих громадян представникам влади при виконанні ними покладених на них законом обов'язків чи примушування до виконання явно незаконних дій, поєднане з вбивством (ст. 86), нанесення ушкоджень або насильства над особистістю представника влади, що встановлює відповідальність за публічну образу окремих представників влади при виконанні ними своїх службових обов'язків (ст. 88). Наведені норми містилися у розділі I Державні злочини (контрреволюційні й проти порядку управління). Глава VII Військові злочини містила два склади, це статті 201 та 203 про відповідальність за образу підлеглим військовослужбовцем свого начальника при виконанні ними службових обов'язків та за опір виконанню законно відданого по військовій службі наказу або розпорядження. Норма про відповідальність за невиконання законного розпорядження або вимоги особи, яка перебуває на посаді органу міліції, військової варти, а так само будь-яких інших органів влади, покликаних охороняти громадську безпеку і спокій (ст. 219), перебувала в главі VIII

Порушення правил, що охороняють народне здоров'я, громадську безпеку і публічний порядок. Це всі норми про відповідальність проти осіб у зв'язку з виконанням ними своєї службової діяльності, що містяться в КК УРСР 1922 р. Надалі їх кількість збільшилась завдяки введенню кримінально-правових норм за військові злочини, після прийняття Положення про військові злочини (Постанова ЦВК СРСР від 31 жовтня 1924 р.) [111]. На відміну від останнього дореволюційного кримінального законодавства КК 1922 р. у розділі V Злочини проти життя, здоров'я, свободи і гідності особистості ніяких кваліфікуючих ознак вбивства, як і заподіяння різної тяжкості шкоди здоров'ю, для кримінально-правової охорони осіб у зв'язку з виконанням ними службової діяльності не було передбачено.

У КК УРСР 1927 р. норми про відповідальність за посягання на тих чи інших осіб у зв'язку з їх службовою діяльністю зазнали незначних змін [112]. Так, збереглася відповідальність за організацію в контрреволюційних цілях терористичних актів (ст. 54-8), за опір представникам влади (ст. 69), за публічну образу представника влади (ст. 71). Звилася нова норма про самовільне присвоєння влади чи звання службової особи, поєднане з насильством над представником влади чи з примусом представника влади до виконання явно незаконних вимог, а також поєднане з вбивством представника влади чи заподіяння йому тяжких тілесних ушкоджень (ч.ч. 2 і 3 ст. 73). Також була введена норма про відповідальність за незаконне звільнення з-під варти або з місць ув'язнення або сприяння втечі, вчинене шляхом насильства над вартою (ч. 2 ст. 77).

Подальший розвиток кримінального законодавства, що встановлює відповідальність за злочини проти осіб у зв'язку з виконанням ними службової діяльності, відбулося завдяки прийняттю загальносоюзного кримінального законодавства – Закону про кримінальну відповідальність за державні злочини і Закону про кримінальну відповідальність за військові злочини (1958 р.) [113].

Наступний крок у розвитку аналізованих кримінально-правових норм про відповідальність за злочини, пов'язані з виконанням тими чи іншими особами їх

службової діяльності або реалізацією службових повноважень, був зроблений в КК УРСР 1960 р [114]. У ньому з невеликими змінами були збережені норми про відповідальність за державні і військові злочини (1958 р.). У КК УРСР 1960 р. вперше передбачалася відповідальність за умисне вбивство особи у зв'язку з виконанням нею свого службового або громадського обов'язку або його близьких родичів, а також інших осіб, вбивство яких вчинено з метою перешкодити законній діяльності зазначеної посадової особи (п. «в» ч. 2 ст. 93); за примушування потерпілого чи свідка до дачі неправдивих показань або експерта до дачі неправдивого висновку або підкуп цих осіб (ст. 180); за втечу з місця позбавлення волі або з-під варти, вчинений особою, яка відбуває покарання або перебуває в попередньому ув'язненні, поєднаний з насильством над вартою (ч. 2 ст. 183); за вчинення опору представникові влади або представникові громадськості, який виконує обов'язки по охороні громадського порядку (ст. 188); за образу представника влади або представника громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку (ст. 189); за погрозу або насильство щодо посадової особи або громадянина, який виконує громадський обов'язок (ст. 190).

Перераховані норми КК УРСР містили ряд змін у порівнянні з раніше діючим кримінальним законодавством. Так, крім встановлення відповідальності за вбивство особи у зв'язку з її службовою чи громадською діяльністю (п. «в» ч. 2 ст. 93), вперше в коло потерпілих були включені і близькі родичі потерпілого.

У період дії КК УРСР до нього вносилися різні зміни, результатом яких стало збільшення числа норм, спрямованих на підвищену охорону осіб, які виконують свій службовий чи громадський обов'язок. Так, з 1962 по 2001 р. в КК України було включено більше десяти норм, що встановлюють відповідальність за злочини проти осіб у зв'язку з їх службовою або громадською діяльністю. Ці зміни були зумовлені різними політичними, громадськими та економічними перетвореннями і змінами, що відбувалися в країні.

Громадська діяльність потерпілого, у зв'язку з якою винний посягає на особу, яка її виконує, також давно є об'єктом кримінально-правової охорони, однак на відміну від службової діяльності вона стала розглядатися в цій якості значно пізніше.

У правових актах перша згадка про охорону осіб у зв'язку з виконанням громадської діяльності з'явилося в Кримінальному уложенні 1903 року, ст. 386 якого регламентувала відповідальність за вбивство особи, яка виконує громадській обов'язок, при виконанні або з приводу виконання таких обов'язків. У поясненнях Редакційної комісії зазначалося, що кваліфікованим визнавалося всяке вбивство особи, яка виконує громадський обов'язок, вчинене при виконанні ним цього обов'язку або з приводу його виконання. Необхідно зазначити, що дана норма Уложення містила також таку кваліфікуючу ознаку, як вбивство священнослужителя при здійсненні ним служби Божої або духовної треби. Згідно з нинішнім законодавством дана обставина розцінюється як вбивство особи, вчинене у зв'язку з виконанням потерпілим громадського обов'язку. Але в той час становище церкви, а тим більше православної, було іншим. Вона визнавалася однією з гілок влади. Таким чином, введення в Кримінальному уложенні норми про відповідальність за вбивство особи при виконанні нею громадського обов'язку є початком розвитку кримінальної відповідальності за такого роду діяння у вітчизняному кримінальному праві, але не має практики застосування.

Подальші правові акти вже Радянської України у розглянутому аспекті суттєво відрізнялися від попередніх. Кримінальний кодекс УРСР 1922 р. містив єдину норму, яка охороняла осіб у зв'язку з їх громадською діяльністю. Це була ст. 134 КК УРСР щодо відповідальності за перешкоджання законній діяльності фабзавкомів (місткомів), профспілок та їх уповноважених або перешкоджання виконанню ними їх прав. Дана норма містилася у розділі IV «Господарські злочини». Ні якої іншої громадської діяльності, що є приводом злочинних посягань на потерпілого, законодавство не передбачало і КК УРСР не містив таких кваліфікуючих ознак за злочини проти життя і здоров'я осіб у зв'язку з

виконанням ними своєї громадської діяльності. Однак, на наш погляд, така мотивація злочинного діяння, як помста або мета перешкодження законній громадській діяльності, входила в зміст поняття вчинення вбивства з низинних спонукань.

Кримінальний кодекс УРСР 1927 р. у даній сфері ніяких змін не вніс. Подальший розвиток законодавства у розглянутому аспекті відбулося у зв'язку з прийняттям загальносоюзного Закону про кримінальну відповідальність за державні злочини 1958 року. У конструкції ч. 1 ст. 3 цього закону крім державної діяльності потерпілого була зазначена і громадська діяльність: «Вбивство державного чи громадського діяча або представника влади, вчинене у зв'язку з його державною чи громадською діяльністю, з метою підриву або ослаблення Радянської влади». Таке ж формулювання застосовувалася в ч. 2 ст. 3, що регламентувала відповідальність за заподіяння тяжкого тілесного ушкодження даним особам, вчиненого з такою ж метою.

Всі нечисленні норми радянського кримінального законодавства, що передбачали відповідальність за злочини проти осіб у зв'язку з їх громадською діяльністю, припускали обмежене коло діяльності потерпілого [115, с. 19]. Таке положення зберігалось до прийняття Кримінального кодексу 1960 р., в якому серед кваліфікуючих ознак вчинення вбивства (ст. 93 КК) передбачений пункт «в», що встановлює відповідальність за умисне вбивство у зв'язку з виконанням потерпілим свого службового або громадського обов'язку. Дана норма передбачала виконання потерпілим громадського обов'язку. Введення законодавцем нового поняття призвело до певних ускладнень в діяльності практичних працівників і в судовій практиці. Це пояснювалося його недостатнім опрацюванням в юридичній літературі і відсутністю офіційного тлумачення.

Подальші зміни в понятті виконання громадського обов'язку потерпілим від злочину внесло прийняття КК 2001 р. [116]. По-перше, і це є основним, дана обставина була включена законодавцем в перелік обтяжуючих покарання (п. 4 ст. 67 КК). По-друге, воно було включене у ряд складів, що передбачають

відповідальність за злочини проти життя і здоров'я, проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування чи об'єднань громадян, проти правосуддя.

Криміналізація відповідних складів Особливої частини КК України відображає позицію законодавця, згідно з якою службова та громадська діяльність осіб була об'єктом самостійної і досить широкої охорони кримінально-правовими нормами. І в цьому проявляється стабільна тенденція, відповідно до якої законодавець завжди приділяв особливе місце охороні такого роду діяльності.

Підводячи підсумок проведеному аналізу ретроспективи законодавчого регулювання відповідальності за посягання на тих чи інших осіб, що обумовлено їх службовою чи громадською діяльністю, уявляється можливим сформулювати наступні висновки.

Розвиток законодавства в області охорони потерпілого з урахуванням його службової або громадської діяльності завжди обумовлювалося потребами захисту державних інтересів. Причому далеко не відразу і не завжди надавалося значення особистості потерпілого, мотивів і мети вчинення злочину, оскільки був важливий сам факт його вчинення. Практично для всіх норм у розглянутій сфері (до КК 1960 р.) був характерний підхід не з точки зору охорони особи, яка виконувала свої службові чи громадські обов'язки, а з урахуванням, насамперед, важливості тієї діяльності, яку вона виконувала. Висловлена думка підтверджується розташуванням цих норм в структурі того чи іншого законодавчого акта.

З прийняттям КК 1960 р. це положення дещо змінилося, оскільки ним вперше стосовно умисного вбивства (ст. 93 КК) була введена така кваліфікуюча ознака, як вчинення вбивства у зв'язку з виконанням особою своєї службової діяльності або виконанням громадського обов'язку. До введення зазначеної норми кримінальне законодавство встановлювало відповідальність лише за злочини, пов'язані з посяганнями на тих чи інших осіб, безпосередньо зазначених у законі, і у зв'язку з виконанням ними обмеженого кола обов'язків.

Ними визнавалися співробітники міліції, військовослужбовці, державні діячі, деякі працівники слідчих і судових органів і т.д. Відповідно новели КК призвели до помітного розширення кола осіб і видів виконуваної ними діяльності, що підлягають кримінально-правовій охороні, що знайшло свій подальший вираз у нормах КК 2001 р. Саме цей правовий акт і ввів саме поняття виконання службових та громадських обов'язків, а також необхідність його правового визначення.

Прийнятий у 2001 р. КК передбачає велику кількість норм про відповідальність за посягання на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку. До числа осіб, які виконують службові обов'язки, відносяться як представники держави та органів місцевого самоврядування, так і працівники приватних підприємств, установ та організацій. Під особами, які виконують громадський обов'язок, розуміються як особи, які виконують спеціально покладені на них обов'язки в інтересах суспільства або законних інтересах окремих осіб, так і вчиняють інші суспільно корисні дії. КК особливо охороняє суддів, присяжних засідателів, прокурорів, слідчих, захисників, експертів і близьких цих осіб. Наявна норма про посягання на державних чи громадських діячів, які також становлять достатньо велику категорію громадян.

Таким чином, аналіз історії вітчизняного кримінального законодавства дозволяє констатувати, що громадська діяльність осіб як об'єкт кримінально-правової охорони з'явилася в законі значно пізніше, ніж службова діяльність.

1.4. Зарубіжний досвід правової охорони осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку

Правотворчим вітчизняним традиціям щодо кримінально-правової охорони осіб, які виконують свій службовий або громадський обов'язок, у цілому відповідає і кримінальне законодавство зарубіжних країн, у чому переконує порівняльно-правовий аналіз відповідних кримінально-правових норм, хоча, зрозуміло, в законодавстві тих або інших країн є своя специфіка (подекуди

досить суттєва). Порівняльно-правовий метод завжди знаходився в арсеналі методології вітчизняної науки кримінального права. Однак потрібно визнати справедливою думку про те, що помилковий характер ідеологічно-партійних завдань, що висувалися перед кримінально-правовою наукою в радянські часи, серйозно послабили потенційні можливості цього методу. На сьогодні відмова від вузькоклассового підходу в порівняльно-правових дослідженнях передбачає ознайомлення з позитивним досвідом, накопиченим в зарубіжному кримінальному праві, і можливе (звичайно, не механічне) його використання стосовно вітчизняних умов [117, с. 34-35.].

Проблематика, яка є предметом даного дисертаційного дослідження, розглядатиметься на основі аналізу кримінального законодавства Франції, Німеччини, Швеції, Болгарії, Узбекистану, США, тобто, як видно, для порівняння представлені різні системи кримінального права в сучасному світі – від романогерманської до англосаксонської.

Кримінальний кодекс Франції передбачає досить значну кількість досліджуваних кримінально-правових норм. Більшість їх розташована в Книзі 2 (Про злочини і проступки проти людини) та Книзі 4 (Про злочини та проступки проти нації, держави та громадського порядку). Так, до умисного вбивства при обтяжуючих обставинах, яке карається довічним ув'язненням, віднесено вбивство магістрату, судді, адвоката, якої-небудь посадової особи системи правосуддя або будь-якої іншої особи, що є представником державної влади або чиновником державної служби, при виконанні ним чи у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків або покладеного на нього завдання, коли посада, яку обіймає потерпілий, очевидна для виконавця (п. 4 ст. 221-4). До такого ж виду вбивства віднесено і вбивство свідків, потерпілих з метою перешкодити їм повідомити факти, подати скаргу або дати свідчення в суді, або у зв'язку з повідомленням ними фактів, поданням скарги або дачею показань у суді (п. 5 ст. 221-4).

Ці ж законодавчі формулювання вжиті при конструюванні складів: застосування у відношенні кого-небудь мордувань або актів жорстокості при

обтяжуючих обставинах (п. 4 і п. 5 ст. 222-3); насильницьких дій, що спричинили хронічне захворювання або каліцтво при обтяжуючих обставинах (п. 4 і п. 5 ст. 222-10); насильницьких дій, що спричинили смерть без умислу вбити, при обтяжуючих обставинах (п. 4 і п. 5 ст. 222-8); насильницьких дій, що спричинили повну втрату працездатності протягом більш ніж восьми днів при обтяжуючих обставинах (п. 4 і п. 5 ст. 222-11); насильницьких дій, що не призвели до повної втрати працездатності протягом більш ніж восьми днів (п. 4 і п. 5 ст. 222-13) [118, с. 59-69].

Дещо по іншому формулюються кримінально-правові норми про відповідальність за посягання на службову або громадську діяльність потерпілих у розділі IV «Про посягання на державну владу». Так, у ст. 433-3 встановлюється відповідальність за погрозу або насильницькі дії або інший акт залякування з метою домогтися від особи, яка є представником державної влади, що виконує завдання органів державного апарату або наділеної громадським виборчим мандатом, щоб вона або вчинила, або утрималася від вчинення будь-якого діяння, передбаченого функціями, які покладені на неї завданням або мандатом, або зловживала своїм впливом, дійсним або уявним, з тим, щоб домогтися від державної чи адміністративної влади нагород, посад, підрядів або будь-якого іншого рішення.

Ст. 433-5 конструює склад образи словами, жестами, погрозами, адресовані особі, яка перебуває на державній службі, при здійсненні або у зв'язку з виконанням її обов'язків, і можуть призвести до посягання на його гідність або честь, які йому належить вчинити згідно з покладеними на неї функціями. У ст. 433-4 формулюється відповідальність за непокору, тобто насильницького опору особі, яка є представником державної влади або виконує завдання органів державного апарату і дії якої при виконанні нею своїх обов'язків спрямовані на виконання законів, наказів державної влади, судових рішень або розпоряджень суду. У ст. 434-8 уточнюється адресат погрози як різновиду перешкоджання здійсненню правосуддя (вчинений щодо магістрату, присяжного або іншої особи, яка засідає в судових структурах, арбітра, перекладача, експерта або

адвоката однієї із сторін з метою вплинути на їх поведінку при виконанні ними своїх обов'язків.

Ст. 434-15 конкретизує склад перешкоджання здійсненню правосуддя як психічний або фізичний вплив на свідків та потерпілих як учасників судового процесу (використання обіцянок, пропозицій, подарунків, тиску, погроз, насильницьких дій, хитрощів і вивертів під час процесу або в після звернення до суду або захисту в суді, з тим, щоб примусити іншу особу або дати неправдиве показання, зробити помилкову заяву, або надати неправдиве свідчення, або утриматися від того, щоб дати показання, зробити заяву або свідчення). В якості спеціальної норми по відношенню до попередньої можна розглядати норму, передбачену в ст. 434-16 про відповідальність за публікацію до прийняття остаточного судового рішення постанови, коментарів, які переслідують мету чинити тиск з тим, щоб вплинути на заяви свідків або рішення слідчого органу або судової інстанції. Також спеціальною нормою, але вже по відношенню до норми, передбаченої ст. 433-5, є норма, сформульована в ст. 434-24 про відповідальність за образу словами, жестами, погрозами, не розголошеними текстами чи зображеннями будь-якого характеру або посилками з якими б то не було предметами, магістрату, присяжному або будь-якій особі, яка засідає в судових структурах, при виконанні або у зв'язку з виконанням своїх обов'язків, яке може призвести до посягання на її гідність або на честь з приводу виконання покладених на неї обов'язків [118, с. 172-185].

Таким чином французький законодавець здійснює кримінально-правову охорону службової чи громадської діяльності потерпілих наступними прийомами (способами):

1. В якості об'єкта підвищеної кримінально-правової охорони виділяється діяльність будь-якого представника державної влади або чиновника державної служби при виконанні або у зв'язку з виконанням ним обов'язків;

2. Виділення із цього об'єкта діяльності посадової особи системи правосуддя, а також свідка чи потерпілого при здійсненні ними свого службового або громадського обов'язку;

3. Конструювання все ж обмеженої кількості кримінально-правових норм по суб'єкту виконання державного або громадського обов'язку;

4. Використання однотипних обтяжуючих обставин, пов'язаних з виконанням потерпілим свого службового або громадського обов'язку, при конструюванні відповідних складів злочинів, які відрізняються об'єктом злочинного посягання і об'єктивною стороною злочину.

Значною специфікою відрізняється кримінально-правова охорона службової чи громадської діяльності потерпілих у Кримінальному кодексі Німеччини. Його відрізняє велика конкретизація об'єктів злочинного посягання, які нас цікавлять. Відповідні кримінально-правові норми вміщено у розділах КК:

1) Про державну зраду і створення загрози демократичній правовій державі (ст. ст. 89,90,90 «а»,90 «б»);

2) Про злочинні діяння проти іноземних держав (ст. ст. 102-104);

3) Про злочинні діяння проти конституційних органів, а також пов'язані з виборами або голосуванням (ст. ст. 105-108)

4) Про опір державній владі (ст. ст. 113,114,121);

5) Про образу (ст. 187 «а»).

До першої групи злочинних діянь належать:

- планомірний вплив на солдатів бундесверу чи органів громадської безпеки з метою підірвати готовність до захисту безпеки Федеративної Республіки Німеччини або конституційного ладу і тим самим умисного виступу проти цілісності або безпеки Федеративної Республіки (§ 89);

- публічна, на зборах або шляхом поширення письмових матеріалів, образа Федерального Президента (§ 90 «а»);

- публічна, на зборах або шляхом поширення письмових матеріалів, образа законодавчого органу, уряду або Верховного Суду Федерації або її землі чи його членів в цій якості, з загрозою авторитету держави і внаслідок цього навмисним виступом проти цілісності Федеративної Республіки Німеччини або проти її конституційних основ (§ 90 «б») [119, с. 70-72].

Другу групу утворюють наступні склади:

- посягання на життя або здоров'я глави іноземної держави , глави його уряду або акредитованого на території голови Федерації іноземного дипломатичного представництва, якщо особа, піддалася нападу офіційно знаходилася на території Федерації (§102);

- образа глави іноземної держави або члена уряду іноземної держави, який прибуває на територію Федерації в офіційній якості , чи акредитованого на території Федерації іноземного дипломатичного представництва (§ 103).

Третій різновид розглянутих складів утворює склад примусу Федерального Президента і членів конституційних органів (законодавчого органу Федерації або Землі, федеральних зборів або федерального уряду або Конституційного Суду Федерації або Землі), тобто протиправного примусу силою або погрозою вчинення стосовно когось із них злочинного діяння задля невиконання повноважень або їх виконання певним чином (§ 106).

До четвертої групи належать склади:

- опір службовцю відділу виконання покарань, що виражається в тому, що винний під час проведення посадовою особою або солдатом Бундесверу дій, пов'язаних з виконанням службових обов'язків по виконанню законів, правових приписів, вироків, рішень або розпоряджень суду чинить опір, використовуючи силу або погрозу застосування сили або нападає на відповідну посадову особу чи солдата бундесверу(ч. 1 § 113);

- опір особам, прирівняним до службовців відділу виконання покарань (до них належать особи, які мають права та виконують обов'язки службовців поліції по виконанню покарань або є допоміжними чиновниками прокуратури, не будучи при цьому посадовими особами) (§ 114);

- заколот ув'язнених, що полягає в примусі службовця установи, іншої посадової особи чи особи, яка здійснює нагляд за ув'язненими, їх соціальне обслуговування чи проводить слідство, або в нападі на зазначених осіб (§ 121).

Нарешті, до останнього різновиду розглянутих складів КК ФРН відносить складу клевети відносно політичного діяча, що полягає в публічному (в тому

числі на зборах або шляхом поширення письмових матеріалів) наклепі на політичного діяча, за мотивами, які пов'язані зі службовим чи громадським становищем особи, і при цьому діяння може утруднити таку діяльність даного політичного діяча (§ 187 «а») [119, с. 70-72; 87-89; 121].

Специфічні у порівнянні з КК Франції особливості формулювання відповідних кримінально-правових заборон у КК ФРН вбачаються в наступному:

- 1) вказівка на дію солдата бундесверу чи органу громадської безпеки як на захисника безпеки ФРН, її цілісності і конституційних основ;
- 2) значно більша кримінально-правова охорона Президента ФРН;
- 3) кримінально-правова охорона діяльності вищих посадових осіб іноземної держави;
- 4) кримінально-правова охорона громадської діяльності.

Кримінальне законодавство США відрізняється особливо ретельною регламентацією кримінально-правової охорони посадових осіб, які виконують службовий або громадський обов'язок. Федеральне кримінальне законодавство (розділ 18 «Злочини і кримінальний процес» Зводу Законів США) містить норми про охорону:

- іноземних офіційних осіб, офіційних осіб та осіб, які користуються міжнародно-правовим захистом, у разі вчинення на них нападу, нанесення побоїв, поранень, позбавлення волі або спроби застосування будь-якого насильства або позбавлення їх волі, вчинення нападу на їх офіційну резиденцію або їх приватне житло або транспортний засіб, піддаючи при цьому загрози їх життя і свободу, а також у разі залякування, примусу, погрози або заподіяння занепокоєння зазначеним особам або ускладнення виконання ними їх обов'язків (§ 112), а також у разі їх вбивства (ст. 1116) [Кримінальне право Сполучених штатів Америки. Збірник нормативних актів. М., 1986, с. 26.];
- члена Конгресу в разі його вбивства, викрадення або нападу на нього (§ 351) [120, с. 30];

– виборців у разі їх залякування, примусу, намагання порушити їх право голосувати відповідно зі своїм вибором або змусити їх голосувати або не голосувати за кандидата на посаду Президента, члена Сенату, члена Палати представників, делегата від округу Колумбія або ... на будь-яких виборах, які проводяться з метою вибору цього кандидата (§ 594) [120, с. 48];

– Президента США або наступників Президента США (Віце-президент або інша особа, яка виконує обов'язки Президента згідно з Конституцією та законами Сполучених Штатів) у разі письмової на їхню адресу погрози позбавлення життя чи заподіяння їм тілесного ушкодження (ст. 871) [120, с. 42.], їх вбивства, викрадення або нападу на них (§ 1751) [120, с. 56], посадових осіб чи службовців федеральних відомств (суддя, прокурор, заступник прокурора, судовий виконавець, заступник судового виконавця або інша особа, що працює в штаті судового виконавця, посадова особа або службовця Федерального бюро розслідувань, поштової служби США, Секретної служби або інших федеральних відомств) у разі їх вбивства при виконанні ними своїх службових обов'язків або у зв'язку з виконанням службових обов'язків (ст. 1116) [120, с. 48];

– свідка у справі, розглянутій яким-небудь міністерством або агентством США у зв'язку з яким-небудь розслідуванням або розглядом, проведеним будь-якою з палат Конгресу, якою-небудь комісією з палат Конгресу або якою-небудь об'єднаною комісією обох палат Конгресу у разі спроб шляхом підкупу, погроз, насильства вплинути, залякати або перешкодити йому виступити на засіданні зазначених інстанцій (§ 1505) [120, с. 52] або свідка чи іншої особи у зв'язку з розслідуванням злочинів у разі їх підкупу, введення в оману, або насильства, або заподіяння шкоди його майну з метою перешкодити або затримати передачу інформації, що стосується порушення будь-якого кримінального закону Сполучених Штатів, слідчому (§ 1510) [120, с. 53];

– особи, уповноваженої на здійснення арешту або обшуку в разі опору їй або погроз на адресу цієї особи при виконанні нею своїх обов'язків (§ 2231) [120, с. 68.].

Відомо, що на розробку кримінального законодавства штатів серйозний вплив зробив так званий Модельний кримінальний кодекс США, розроблений в 60-ті роки Інститутом американського права, який ліг в основу Кримінальних кодексів штатів [121]. Норми про кримінально-правову охорону службової чи громадської діяльності потерпілих розташовані в розділах: 1) про вбивства, 2) про викрадення людини, 3) про посягання проти публічної адміністрації, 4) про перешкоджання діяльності органів державної влади і 5) про усунення заворушень, що порушують громадський порядок.

Модельний кодекс відніс до тяжкого вбивства вбивство з метою уникнення або запобігання законного арешту або втечі з-під варти (п. Т ч. 3 ст. 210.6). При викраденні людини відповідальність посилюється, якщо це було вчинено з метою перешкоджання здійсненню потерпілим якої-небудь державної чи політичної функції (п. Г ст. 212.1). У ст. 240.2 Модельного кодексу ретельно диференціюється відповідальність за погрозу в залежності від наступних обставин:

а) якщо особа при вчиненні посягання погрожує потерпілому заподіянням шкоди будь-якій особі з метою вплинути на його рішення, думку, рекомендацію, голосування або здійсненню ним в іншій формі належного йому як громадському діячу, партійній чи посадовій особі або громадянину права на розсуд; або

б) загрожує заподіянням шкоди якому-небудь громадському діячу з метою вплинути на його рішення, думку, рекомендацію, голосування або здійснення ним в іншій формі належного йому права на розсуд в судовому або адміністративному провадженні; або

в) загрожує заподіянням шкоди якому-небудь громадському діячу партійній посадовій особі з метою вплинути на нього таким чином, щоб особа порушила свідомо порушила юридичний обов'язок, який на неї покладено; або

г) приватним чином спрямовує якому-небудь громадському діячу, який як посадова особа володіє або володітиме правом на розсуд в судовому або адміністративному провадженні, яку-небудь заяву, прохання, доводи чи інше

повідомлення з метою впливати на результат провадження на основі інших міркувань, ніж санкціонованих законом (ст. 240.2).

У розділі Модельного Кодексу про перешкоджання діяльності державної влади та про втечу з-під варти поміщено цілий ряд статей про відповідальність за різні види перешкоджання. Так, у ст. 242.1 встановлена кримінальна відповідальність за перешкоджання виконанню закону або здійснення інших державних функцій, якщо особа з цією метою застосовує насильство, створює інші перешкоди для виконання обов'язків за посадою. У статті зроблена спеціальна римарка, що її дія не поширюється на втечу особи, яка обвинувачується у вчиненні злочину, відмову підкоритися арешту, невиконання юридичного обов'язку за посадою або будь-які інші способи ухилення від виконання закону без безпосереднього втручання у здійснення державних функцій. Ця римарка зроблена у зв'язку з тим, що відповідальність за зазначені в ній різновиди злочинної поведінки сформульовані у спеціальних статтях Модельного кодексу.

Так, ст. 242.2 передбачає відповідальність за опір арешту або іншому виконання закону, якщо винний з метою перешкодити громадському діячу провести законний арешт або виконати який-небудь інший обов'язок, що створює значний ризик заподіяння тілесного ушкодження такому громадському діячу чи кому-небудь іншому або застосовує засоби, які виправдовують застосування або вимагають застосування значної сили для подолання опору.

Відповідальність за насильницьку, в першу чергу з-під варти, втечу встановлена у п. «в» ч. 4 ст. 242.6.

У розділі Модельного кодексу, що передбачає норми про відповідальність за посягання на громадський порядок у ч. 2 ст. 250.1. передбачена відповідальність за невиконання порушниками громадського порядку наказу розійтися, який виходить від посадової особи, у випадках, коли три або більше особи, що беруть участь у порушенні громадського порядку можуть своїми діями заподіяти значну шкоду або серйозні незручності, занепокоєння або тривогу.

У Кримінальному кодексі штату Нью-Йорк заслуговує уваги регламентація відповідальності за насильницькі посягання на поліцейських. Так, відповідно до ч. 3 § 120.05 нападом другого ступеня (тягне підвищену відповідальність) є заподіяння тілесного ушкодження працівнику поліції або пожежному. Згідно § 120.11. особа, винна у тяжкому нападі (за класифікацією відноситься до злочинів класу В – другому по тяжкості злочину), якщо вона вчиняє напад з наміром заподіяти тяжку шкоду особі, що, як їй відомо, чи як вона повинна допускати, є працівником поліції, який виконує свої офіційні обов'язки, заподіює їй таку шкоду за допомогою вогнепальної зброї. До вбивств першого ступеня (найбільш тяжких вбивств) відноситься (у числі інших) вбивство працівника поліції в ході виконання ним своїх службових обов'язків, і якщо обвинувачений знав або повинен був допускати, що потерпілий є працівником поліції (4.1 п. «а» 4.1 §125.27.), а також вбивство працівника виправного закладу штату або місцевого значення в ході виконання ним своїх службових обов'язків, і обвинувачений знав або повинен допускати, що потерпілий є таким працівником.

Уважне ознайомлення з правотворчим досвідом США у розглянутому досліджуваному аспекті дозволяє виділити наступні особливості:

1) ретельна регламентація кримінально-правової охорони службової діяльності: а) широкого кола іноземних офіційних осіб; б) представників законодавчої влади; в) вищих посадових осіб виконавчої влади; г) виборців; д) свідків (не тільки в кримінальному чи цивільному судочинстві); е) працівників поліції та виправних установ;

2) врахування службової діяльності потерпілого як конструктивної ознаки складу злочину;

3) обтяжуючої обставини чи кваліфікуючої ознаки не тільки в злочинах проти життя і здоров'я, але інших злочинів (наприклад, викрадення людини та різних погроз).

Порівняно з кримінальним законодавством Франції, ФРН та США набагато менше значення кримінально-правовій охороні діяльності досліджуваної

категорії потерпілих приділяється у Кримінальному кодексі Швеції [122]. Відповідні деякі кримінально-правові норми розташовані в основному в розділах КК: а) Про державні злочини; б) Про злочини проти громадського порядку; в) Про злочини проти публічних органів.

До державних злочинів відносяться будь-які з передбачених у Кодексі злочинів проти життя і здоров'я, проти волі та громадського порядку, а також наклеп, якщо ці злочини спрямовані проти Короля або будь-якого іншого члена Королівського прізвища або проти регента, який займає місце Короля (§ 2 глава 18).

Серед злочинів проти громадського порядку також є кілька злочинів досліджуваного виду:

- масове порушення громадського порядку з висловлюванням намірів застосувати групове насильство з метою протидії представникові державної влади (§ 1 глава 16);

- невиконання особою під час масового порушення громадського порядку вимоги представника державної влади та вчинення протиправних дій (§ 3 глава 16);

- порушення, в тому числі і шляхом насильства, порядку засідання суду або роботи іншої державної або іншої офіційної організації або зборів громадськості (§ 4 розділ 16);

- спонукання (різним способом) до ухилення від виконання громадянських обов'язків або непокори представникам державної влади (§ 5 глава 16).

Виконання потерпілим свого службового або громадського обов'язку як елемент складу злочину входить у наступні склади злочинів проти публічних органів:

- напад із застосуванням насильства чи його погрози на особу, що знаходиться при виконанні своїх службових обов'язків з метою вплинути на зміст діяльності або помститись йому за таку діяльність (§ 1 глава 17); у § 5 глави 21 за такий злочин передбачена відповідальність, якщо суб'єктом злочину є військовослужбовець;

- заподіяння особі, що знаходиться при виконанні своїх службових обов'язків, тілесних ушкоджень або погроза заподіяння такої шкоди з тією ж метою (§ 2 розділ 17);

- опір діяльності публічної влади (§4 розділ 17);

Спеціальна кримінально-правова норма (§ 5 глави 17) поширює дію зазначених вище параграфів КК на випадки, коли зазначені в них діяння вчиняються й у відношенні тих, хто виконує функції представників публічної влади за спеціальним наказом (не будучи офіційно представником публічної влади). Крім того, § 5 глави 5 перетворює справу про наклеп, як справу приватного звинувачення, у справу публічного обвинувачення у випадках наклепу або образи щодо особи, наділеної владою у зв'язку з виконанням цією особою її службових обов'язків.

Найбільшою, на наш погляд, особливістю в цьому відношенні шведського КК є відсутність у ньому норм про підвищену відповідальність за посягання на життя і здоров'я потерпілого (як злочину проти особи) у зв'язку з виконанням потерпілим свого службового або громадського обов'язку, що характерно не тільки для вітчизняного кримінального права, але і, як було зазначено, для кримінального права Франції, ФРН, США.

Приблизно таке ж кримінально-правове значення надає охороні службової та громадської діяльності потерпілого Кримінальний кодекс Болгарії. Спеціальні та деякі склади таких злочинів поміщені в розділи про злочини проти особи, проти порядку управління та військові злочини. Так, до вбивств при обтяжуючих обставинах відносяться вбивство посадової особи, представника громадськості, поліцейського, військовослужбовця, включаючи військовослужбовця союзної або дружньої держави або армії при виконанні ними або з приводу виконання службових обов'язків, а також особи, яка користується міжнародним захистом (4.1 ст. 116). Таке ж формулювання щодо потерпілих міститься і в ч.1 ст. 131 про відповідальність за заподіяння тяжкого тілесного ушкодження. У ч. 3 ст. 148 встановлена відповідальність за наклеп

щодо посадової особи або представника громадськості у зв'язку з виконанням ними або з приводу виконання службових обов'язків або функцій.

У ч. 1 ст. 269 встановлена відповідальність за насильство або погрозу з метою примусити представника влади вчинити або не вчинити яку-небудь дію, що входить в коло його службових обов'язків, а ст. 270 передбачає покарання за незаконне перешкоджання представникові влади виконувати свої обов'язки.

У розділі про військові злочини вміщено норми про відповідальність за:

- погрозу військовому начальникові або посадовій особі, яка виконує обов'язки по військовій службі, заподіянням тілесних ушкоджень або вбивством (ст. 375);

- опір начальникові або військового посадовій особі, яка виконує обов'язки по військовій службі (ст. 376);

- насильницькі дії у відношенні начальника (ст. 377);

- образа зазначених осіб або наклеп на їх адресу (ст. 378);

- заподіяння легких тілесних ушкоджень зазначеним особам (ст. 379) [123, с. 55-56, 61, 70, 131, 180-181].

У Кримінальному кодексі Республіки Узбекистан [125] нас цікавлять кримінально-правові норми (досить нечисленні) поміщені в розділах про злочини проти особи, про державні злочини, злочини проти порядку функціонування органів влади, управління та громадських організацій, а також про військові злочини.

Серед злочинів проти особи КК містить вказівку на підвищену кримінальну відповідальність за:

- умисне вбивство особи або його близьких у зв'язку з виконанням нею свого службового або громадського обов'язку (п. «р» ч. 2 ст. 97);

- умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження особі або її близьким у зв'язку з виконанням нею свого службового або громадського обов'язку (п. «б» ч. 2 ст. 104);

- умисне заподіяння середньої тяжкості тілесного ушкодження особі або її близьким у зв'язку з виконанням нею свого службового або громадського обов'язку (п. «в» ч. 2 ст. 105);

- погроза вбивством або застосуванням насильства при наявності достатніх підстав побоюватися здійснення цієї погрози стосовно особи або його близьких родичів у зв'язку з виконанням нею свого службового або громадянського обов'язку (ч. 2 ст. 112);

- образа у зв'язку з виконанням потерпілим свого службового або громадського обов'язку (п. «а» ч. 3 ст. 140).

У ст. 158 (у розділі про злочини проти Республіки Узбекистан) на другому місці після норми про зраду державі поміщена норма про відповідальність за посягання на Президента Республіки Узбекистан, тобто за посягання на його життя (ч. 1 ст. 158), умисне заподіяння йому тілесного ушкодження (ч. 2 цієї статті) і публічну, з використанням преси чи інших засобів масової інформації, образу чи наклеп на його адресу (ч. 2 цієї ж статті).

У главі про злочини проти порядку управління (розділу про злочини проти порядку функціонування органів влади, управління та громадських організацій) вміщено дві статті, які охороняють діяльність потерпілих, які виконували свої службові обов'язки або свій громадський обов'язок. У них встановлена відповідальність за:

- вчинення опору, тобто активної протидії правомірній діяльності представника влади, що виконує службові обов'язки, або особи, яка виконує громадський обов'язок (ч. 1 ст. 219), а також примушування вказаних осіб у будь-якій формі до відмови від виконання службових обов'язків або виконання громадського обов'язку, а так само вчинення незаконних дій (ч. 2 ст. 219);

- дії, що дезорганізують роботу установи по виконанню покарання у вигляді позбавлення волі, вчинені особою, яка відбувала покарання у вигляді позбавлення волі, що виражається в тероризуванні засуджених або напад на представників адміністрації, а також організації з цією метою злочинних угруповань або активній участі в їх діяльності (ч.1 ст. 220).

Серед військових злочинів сконструйовані склади: опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків (ст. 281), погроза начальникові (ст. 282), нанесення побоїв чи заподіяння тілесних ушкоджень начальникові у зв'язку з виконанням ним обов'язків по військовій службі або під час виконання цих обов'язків (ст. 283).

Особливістю узбецького Кримінального кодексу у відношенні встановлення кримінальної відповідальності за посягання на особу з приводу виконання нею службових чи громадський обов'язків є, на нашу думку, заміна традиційного для вітчизняного кримінального права поняття «громадський обов'язок» на поняття «громадянський обов'язок», що, на думку автора дисертації, знижує рівень ідеологізації розглянутого юридичного поняття та забезпечує його підвищену юридичну суворість.

Таким чином, законодавством зарубіжних країн встановлені основні правові засади правової охорони осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку. Аналіз законодавства свідчить про узгодженість більшості правових актів України та зарубіжних країн, проте мають місце й певні особливості.

По-перше, джерела кримінального права досліджених держав передбачають сувору кримінальну відповідальність за злочини проти осіб у зв'язку з виконанням ними свого службового обов'язку. По-друге, у всіх країнах, крім Швеції, є спеціальні норми про відповідальність за посягання на життя та здоров'я особи у зв'язку з виконанням свого службового або громадського обов'язку. По-третє, на наш погляд, очевидним є той факт, що на конструкцію законодавства тієї чи іншої країни впливають не тільки особливості законодавчої техніки, а й криміногенної обстановки. По-четверте, в переважній більшості вивчених джерел не міститься згадки про категорію громадського обов'язку, хоча в рамках конструкції статей про злочини проти життя та здоров'я особи можлива і відповідальність за посягання на громадських та політичних діячів. По-п'яте, у КК Республіки Узбекистан відбулася заміна традиційного для вітчизняного кримінального права поняття

«громадський обов'язок» на поняття «громадянський обов'язок». По-шосте, зовсім незначна кількість кримінально-правових норм досліджуваних країн спрямована на охорону близьких родичів осіб, які виконують свій службовий чи громадський обов'язок.

РОЗДІЛ II

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ПЕРЕДБАЧАЮТЬ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОСЯГАННЯ НА ОСІБ ЧИ ЇХ БЛИЗЬКИХ РОДИЧІВ У ЗВ'ЯЗКУ З ВИКОНАННЯМ НИМИ СВОГО СЛУЖБОВОГО ЧИ ГРОМАДСЬКОГО ОБОВ'ЯЗКУ

2.1. Об'єктивні ознаки складів злочинів проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку

Об'єкт злочину – це сукупність суспільних відносин, взятих під охорону кримінальним правом, проти яких спрямоване посягання.

Досить глибока розробка поняття і сутності об'єкта злочину традиційно характерна для вітчизняного кримінального права. Справедливості заради необхідно відзначити, що останнім часом в доктрині кримінального права зустрічається інший підхід до теорії об'єкта злочину. Один з них належить А. В. Наумову, який вважає, що в ряді випадків теорія об'єкта злочину як суспільних відносин «не спрацьовує» і тому можливе повернення до теорії об'єкта злочину як правового блага [117, с.147]. Подібну позицію займав М. С. Таганцев, який визначав злочин як «діяння, яке посягає на такий охороняється нормою інтерес життя, який в даній країні, в даний час визнається настільки істотним, що держава через недостатність інших заходів загрожує посягаючому на нього покаранням» [81, с.40].

Однак ми не будемо вступати в полеміку щодо сутності об'єкта злочину, оскільки це питання потребує проведення окремого системного дослідження, обмежимося лише вказівкою нашої позиції – ми дотримуємося теорії об'єкта злочину як суспільних відносин. Таким чином, злочин спрямований на знищення, порушення або зміну суспільних відносин.

Об'єкт злочинів проти осіб та їх близьких у зв'язку з виконанням ними службового або громадського обов'язку має найважливіше значення.

Значимість об'єкта посягання даної категорії злочинів посилюється тим, що всі без винятку досліджувані склади мають два об'єкти злочину, тобто є багатооб'єктними.

Особливості характеристики об'єкта посягання в деяких випадках є підставою виділення законодавцем окремих видів злочинів. Прикладом тут може служити кваліфіковане вбивство (п. 8 ч. 2 ст. 115 КК) і діяння, передбачене ст. 348 КК. У першому випадку основним безпосереднім об'єктом є життя людини, а додатковим – суспільні відносини, що забезпечують нормальне виконання службових або громадських обов'язків потерпілим. У другому випадку суспільні відносини, що забезпечують нормальне виконання службових обов'язків потерпілим, які реалізуються у сфері правоохоронної діяльності й подібна сфера суспільних відносин визнається законодавцем більш значущою, заподіяння такої шкоди завдає значно більшої шкоди, ніж при посяганні, передбаченому п. 8 ч. 2 ст. 115 КК, внаслідок чого діяння утворює підвищену суспільну небезпеку. Подібна підвищена суспільна небезпека обумовлена впливом або значенням правосуддя в системі державного управління. Таким чином, порядок розташування основного і додаткового безпосередніх об'єктів у зазначених злочинах різний, і в другому випадку основним є суспільні відносини, що забезпечують нормальну діяльність правоохоронних органів, що уособлюють органи державної влади в широкому сенсі, а додатковим виступає життя людини.

Таким чином, багатооб'єктний характер групи злочинів проти осіб та їх близьких у зв'язку з виконанням ними службового або громадського обов'язку є їх особливістю і виступає в якості одного з основних механізмів розмежування різних за суспільною небезпекою діянь [125, с. 485]. Так, загальні норми КК (злочини проти особи) в якості основного безпосереднього об'єкта мають родовий, тобто життя, здоров'я, фізичну і психічну недоторканність особи, а суспільні відносини, що забезпечують нормальне виконання службових чи громадських обов'язків потерпілим виступають, додатковим безпосереднім об'єктом.

Разом з тим, законодавець, в силу особливої значущості такої сфери суспільного життя, наприклад, як здійснення правоохоронної діяльності чи правосуддя, конструює спеціальні норми, в яких передбачає підвищену відповідальність за вчинені діяння проти правоохоронних органів чи органів правосуддя при наявності ознак об'єктивної сторони складу злочину, схожих з загальними нормами. Таким чином, він виділяє підвищену суспільну небезпеку таких злочинних діянь (посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця (ст. 348 КК), погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК), посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 379 КК), погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 377 КК)).

Відмінності в оцінці законодавцем значення тієї чи іншої службової або громадської діяльності в різних сферах соціального життя, а, отже, в розташуванні об'єкта посягань (основного або додаткового) не повинні призвести до виникнення думки про різну оцінку законодавцем життя або здоров'я окремих категорій осіб. Життя людини, безперечно, найцінніше благо, і його цінність не применшує положення додаткового та основного об'єкта злочину. В даному випадку це пояснюється не розходженням у цінності, а, як справедливо відзначає Т. Ю. Маркова, основним об'єктом розглядуваних злочинів є не найбільш цінне з точки зору суспільних інтересів соціальне благо, шкода якому заподіюється посяганням, а благо, яке більшою мірою визначає антисоціальну спрямованість діяння [126, с. 10]. Тому відмінність спостерігається не в оцінці особи, що відноситься до тієї чи іншої категорії потерпілих, а в оцінці шкоди суспільним відносинам, що забезпечують нормальне виконання особою своїх службових чи громадських обов'язків.

Особливості характеристики об'єкта посягань у злочинах проти окремих категорій осіб, а також багатооб'єктність таких складів злочинів зумовило наявність різних думок щодо сутності юридичної природи цієї особливості. Наприклад, при характеристиці безпосереднього об'єкта посягання на життя

працівника правоохоронного органу (ст. 348 КК) потрібно враховувати наявність двох об'єктів злочинного посягання, яким притаманні різні характеристики, що представляють собою різні сфери суспільних відносин. Ця норма є спеціальною по відношенню до п. 8 ч. 2 ст. 115 КК, вона розташована в розділі про злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, і, отже, основним безпосереднім об'єктом є суспільні відносини, що забезпечують нормальну діяльність в даній сфері, а життя людини виступає в якості додаткового безпосереднього об'єкта, що не применшує її значення. Таким чином, діяльність осіб у сфері авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян виділено законодавцем з додаткового безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого п. 8 ч. 2 ст. 115 КК, та його охороні присвячена окремий розділ, що пояснює розташування норми, а в сукупності з посяганням на життя тягне за собою більш сувору відповідальність порівняно із загальною нормою.

Також видається, що «єднання» цих двох об'єктів свідчило б про різну оцінку життя окремих категорій осіб, а також не дозволило б розмежувати подібні злочини за об'єктивним ознаками злочинного діяння (ст. 348, 379 КК).

Питання об'єкта посягання є настільки значущим для розробки проблем кримінальної відповідальності за злочини проти осіб та їх близьких у зв'язку з виконанням ними службового або громадського обов'язку, що його розгляд неможливо здійснити у межах одного підрозділу, і тому даний аспект буде нами послідовно проаналізовано протягом всього дисертаційного дослідження. Тут же ми обмежимося характеристикою родового і видового об'єктів злочинів, які складають предмет дослідження за групами: елемент основного складу і кваліфікуюча ознака складу злочину.

Досліджувані нами злочини, де службова чи громадська діяльність є ознакою елемента основного складу, досить різноманітні й розташовані залежно від видового чи родового об'єкта в різних розділах КК, що регламентують відповідальність за злочини проти основ національної безпеки

України, проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, проти правосуддя та ін.

Зроблений аналіз сукупності норм, що регламентують відповідальність за посягання проти осіб у зв'язку з їх певною діяльністю, передбачає передусім звернення до такого складу, як посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК). Даний злочин знаходиться у розділі злочини проти основ національної безпеки України, отже, родовим об'єктом цього злочину виступають відносини, які забезпечують основи національної безпеки держави.

Норма про вбивство (п. 8 ч. 2 ст. 115 КК), де розглянута обставина є кваліфікуючою ознакою, міститься в розділі про злочини проти життя та здоров'я особи (розділ II Особливої частини КК), отже, родовим об'єктом цього злочину є життя та здоров'я особи, видовим – життя.

Родовим об'єктом таких злочинів як перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії з референдуму чи діяльності офіційного спостерігача (ст. 157 КК), порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер (ч. 2 ст. 163 КК), перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (ст. 171 КК), перешкоджання здійсненню релігійного обряду (ч. 2 ст. 180 КК) виступають відносини у сфері виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина.

Видовий об'єкт цих злочинів визначається в залежності від сфери суспільних відносин, яким заподіюється шкода. Так, видовим об'єктом перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії з референдуму чи діяльності офіційного спостерігача (ст. 157 КК) виступають відносини у сфері реалізації виборчого права, тобто гарантоване Конституцією України право обирати та бути обраним. Видовим об'єктом порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер (ч. 2 ст. 163 КК) виступає гарантоване Конституцією

України право на недоторканість приватного життя. Видовим об'єктом перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (ст. 171 КК) є гарантовані Конституцією України права і свободи людини і громадянина. Безпосереднім же об'єктом виступають конституційні права громадян на свободу думки, думок, переконань, а також отримання і розповсюдження інформації будь-яким законним способом. Видовим об'єктом перешкоджання здійсненню релігійного обряду (ч. 2 ст. 180 КК) виступає свобода совісті й гарантоване Конституцією України право вільно сповідувати будь-яку релігію.

Родовим об'єктом примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків (ст. 280 КК) виступають відносини, які забезпечують безпеку руху та експлуатації транспорту.

Родовим об'єктом хуліганства, пов'язаного з опором представникові влади (ч. 3 ст. 296 КК) є сукупність суспільних відносин, що спрямовані на забезпечення громадського порядку, моральності та безпечних умов життя суспільства.

Далі слідують норми розділу злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, який об'єднує злочини, передбачені ст.ст. 342-353 КК. Родовим об'єктом названих злочинів є суспільні відносини, що забезпечують стабільність і нормальне функціонування як державної влади в цілому, так і окремих її інститутів [127, с. 437]. Видовим об'єктом вказаних злочинів є нормальна діяльність окремих органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських формувань чи журналістів, а безпосереднім – конкретна сфера їх діяльності.

Родовим об'єктом злочинів проти правосуддя – ст.ст. 376-380, 386, 391, 397-400 КК є сукупність суспільних відносин, що забезпечують регламентовану законом діяльність суду та інших правоохоронних та правозахисних органів, які сприяють реалізації завдань і цілей правосуддя. Безпосередній об'єкт утворюють суспільні відносини, що забезпечують реалізацію конституційних принципів відправлення правосуддя і нормальну діяльність конкретних ланок системи правосуддя в широкому сенсі.

Родовим об'єктом таких злочинів як опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків (ст. 404 КК) та погроза або насильство щодо начальника (ст. 405 КК) виступає встановлений порядок несення військової служби.

При посяганні на життя представника іноземної держави (ст. 443 КК) родовим об'єктом виступають відносини, які спрямовані на забезпечення миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Об'єктивна сторона всіх злочинів проти осіб та їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними службового або громадського обов'язку характеризується активними діями. Це підтверджується використанням законодавцем термінами – посягання, застосування насильства, погроза, знищення, пошкодження, розголошення і т. д. Однак у силу особливостей конструкції об'єктивної сторони аналізованих злочинів уявляється правильним провести системний аналіз цих злочинів пізніше при дослідженні особливостей впливу виконання службового або громадського обов'язку на юридичну оцінку діяння.

Крім того, в дане дисертаційне дослідження не входить аналіз норми КК про обставини, що виключають злочинність діяння, оскільки вони мають лише непряме відношення до кримінально-правової охорони осіб, що виконують певні службові або громадські обов'язки, а предметом дослідження цієї роботи є відповідальність за передбачені законом про кримінальну відповідальність злочини проти осіб, які виконують свої службові або громадські обов'язки та їх близьких родичів. Тому даний аспект лежить за межами обраної теми дослідження, що передбачає службову або громадську діяльність особи як об'єкт кримінально-правової охорони [128, с. 52], проте в силу іншої юридичної природи даного аспекту, а також важливості і обсягу проблем, безумовно, вимагає проведення самостійного дослідження.

Разом з тим, при характеристиці об'єктивних ознак складів злочинів проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку доцільно більш детально зупинитися на

розумінні особливостей виконання потерпілим від злочину свого службового обов'язку та виконання свого громадського обов'язку, а також на основі з'ясування цих особливостей охарактеризувати потерпілих від досліджуваних злочинів.

Як уже зазначалося, виконання особою свого службового чи громадського обов'язку та наділення її у зв'язку із цим певними повноваженнями обумовлює особливий кримінально-правовий захист вказаної категорії осіб та їх близьких родичів як можливих потерпілих від злочинів, які вчиняються у зв'язку з виконанням особою свого службового чи громадського обов'язку.

Традиційно у кримінальному праві використовують поняття потерпілого, закріплене у ст. 55 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, відповідно до ч. 1 якої потерпілим є фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди [129]. Питання потерпілого доцільно розглядати як факультативну ознаку об'єкта злочину, що характеризує людину, з приводу якої вчиняється злочин та (або) якій, відповідно до кримінально-правової норми, злочином заподіюється чи створюється загроза заподіяння істотної шкоди [130, с. 82].

Ознаками, що характеризують потерпілого від злочину є соціальна належність (потерпілим не може бути тварина, річ чи явище – лише соціальний суб'єкт, тобто фізична чи юридична особа, держава), спричинена шкода (збитки, які заподіяні (чи можуть бути заподіяні) внаслідок злочину), а також факт вчинення злочину (а не будь-якого іншого діяння, зокрема малозначного, або вчиненого за обставин, що виключають його злочинність, або проступку). З огляду на це потрібно погодитись із визначенням, запропонованим М. Сенаторовим, який вказує, що потерпілий від злочину – це соціальний суб'єкт (фізична чи юридична особа, держава, інше соціальне утворення або суспільство в цілому), благу, праву чи інтересу якого, що перебуває під охороною закону, злочином заподіюється шкода або створюється загроза заподіяння такої [131, с. 7]. Потерпілий, а також пов'язані із ним обставини,

дозволяють з'ясувати соціальну сутність злочину, характер та ступінь суспільної небезпечності, відмежовувати суспільно небезпечні діяння. Встановлення потерпілого є обов'язковим лише у тих складах, у яких він сам чи його поведінка, будучи зазначеними у диспозиції кримінально-правової норми, впливають на кваліфікацію дій винної особи, що можна побачити на прикладі аналізованих нами злочинів.

Безпека особи, яка виконує свій службовий чи громадський обов'язок є важливим засобом забезпечення правопорядку в державі. Потерпілих від злочинів, які вчиняються у зв'язку з виконанням особою свого службового чи громадського обов'язку за юридичними ознаками можна згрупувати у три категорії: особи, які на законних підставах виконують службовий обов'язок; особи, які законно виконують громадський обов'язок; близькі родичі цих осіб [132, с. 116].

Виконання потерпілим від злочину свого службового обов'язку є одним з кримінально-правових понять, які характеризують ознаки різних складів злочинів, що позначені, як правило, тотожними термінами. Вчинення злочину у зв'язку з виконанням потерпілим службового обов'язку в КК України виступає як ознака основного складу злочину (наприклад, у ст.ст. 342-345, 347, 348, 350, 352 КК), кваліфікуюча ознака складу злочину (наприклад, п. 8 ч. 2 ст. 115, ч. 3 ст. 296 КК), а також як обставина, яка обтяжує покарання за будь-який злочин (п. 4 ч. 1 ст. 67 КК). Разом з тим, про посягання у зв'язку з виконанням службового обов'язку йдеться і в ряді статей Особливої частини КК, де відповідні терміни прямо не використовуються, а встановлена відповідальність за посягання на державних чи громадських діячів у зв'язку з їх державною чи громадською діяльністю (ст.ст. 112, 346 КК), за посягання у зв'язку з діяльністю щодо виконання професійних функцій (ст.ст. 171, 180, 280, 397-400 КК).

Таким чином, поняття «виконання службового обов'язку» передбачається в ряді норм, що встановлюють відповідальність за посягання проти осіб та їх близьких у зв'язку зі здійсненням ними своєї службової діяльності. Для

кваліфікації злочинного діяння, вчиненого щодо особи у зв'язку з виконанням нею службових обов'язків, в одних випадках необхідно, щоб потерпілий був наділений ознаками, що випливають з закону або ж набутими згідно з чинним законодавством, в інших – потерпілий повинен виконувати спеціально покладені на нього обов'язки по службі або роботі. У будь-якому випадку посягання спрямовані на потерпілих неодмінно у зв'язку або при виконанні ними такої діяльності.

Встановлення змісту використовуваного в законі терміну зумовило звернення до думки працівників правозастосовних органів. У проведеному нами опитуванні на питання про зміст понять «виконанням службового обов'язку» та «виконання громадського обов'язку» 65 % респондентів зазначили, що стикалися з труднощами при кваліфікації такого роду діянь, посилаючись на занадто загальні формулювання закону, а також на недостатнє розкриття ознак цього поняття в роз'ясненнях Пленуму Верховного Суду України, 28 % опитаних в цілому вказали, що розуміння цих понять труднощів не викликає, а 7 % опитаних вказали, що їм важко відповісти. Переважна більшість працівників слідчих підрозділів (79 %) вбачають необхідність розкриття змісту цих понять безпосередньо в законі (Додаток А). Такі дані, на нашу думку, відображають реальну картину і свідчать про необхідність уточнення законодавчого визначення цього поняття, оскільки невизначеність у тлумаченні здатні породжувати помилки у практичній діяльності.

Кримінально-правові норми чинного законодавства, які стосуються виконання потерпілим від злочину службового обов'язку, виходячи зі змісту і спрямованості, можна поділити на дві групи:

1) норми, що встановлюють відповідальність за посягання проти осіб у зв'язку з виконанням ними якої-небудь законної службової діяльності, точно не визначеної в законі;

2) норми, що встановлюють відповідальність за посягання проти зазначених у них осіб у зв'язку з виконанням визначеного законом обсягу і видів діяльності.

Перша група складається з норм, що регламентують відповідальність за діяння, передбачені п. 8 ч. 2 ст. 115 КК (умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку), ст. 350 КК (погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок), ст. 352 КК (умисне знищення або пошкодження майна службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок), ст. 353 КК (самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи), а також злочини, вчинені при наявності такої обтяжуючої обставини, яка передбачена п. 4 ч. 1 ст. 67 КК.

Під здійсненням службової діяльності в такому випадку потрібно розуміти вчинення особою правомірних дій, що входять в коло її обов'язків, регламентованих законодавчими або нормативними актами, або впливають з трудового договору (контракту) з будь-якими підприємствами і організаціями всіх форм власності, а також приватними підприємцями, зареєстрованими в установленому законом порядку, діяльність яких не суперечить чинному законодавству.

Першою ознакою, яка вказує на наявність службових обов'язків є те, що особа виконує обов'язки, які визначені конкретною посадою і їх виконання корисне, потрібне, необхідне для організації, установи, де працює особа. Конкретний характер таких обов'язків обумовлюється видом діяльності, якою займається особа, сферою компетенції організації чи установи, а коло обов'язків – безпосередньо займаною посадою.

Другою ознакою, яка свідчить про наявність у особи службового обов'язку є те, що така особа перебуває на службі і є штатним працівником організації чи установи, отримує заробітну плату за виконувану роботу. Ця ознака є визначальною для відмежування виконання службових обов'язків від виконання громадських обов'язків, що здійснюються безоплатно.

Третя ознака вказує на те, що виконання службових обов'язків – це лише законна діяльність, так як службова особа може вчиняти лише ті дії, які щодо неї прямо вказані у нормативно-правових актах. Тобто, посягання, яке

вчиняється у зв'язку з виконанням потерпілим службового обов'язку може стосуватися лише правомірних дій потерпілого. Застосування насильства, погрози, знищення чи пошкодження майна як реакція на неправомірну поведінку потерпілого не може розцінюватися як злочин, вчинений у зв'язку з виконанням службових обов'язків.

Четверта ознака виконання особою службових обов'язків пов'язана з реалізацією нею своїх прав і повноважень. Звідси випливає, що всі посягання, які здійснюються у зв'язку з виконанням службових обов'язків полягають у перешкодженні реалізації відповідних повноважень службовою особою, або ж є помстою за її попередню діяльність чи спрямовані на те, щоб не допустити виконання відповідних дій в майбутньому.

Друга група складається з норм, що регламентують відповідальність за такі діяння, як: посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК), перешкодження здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії з референдуму чи діяльності офіційного спостерігача (ст. 157 КК), порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер (ч. 2 ст. 163 КК), перешкодження законній професійній діяльності журналістів (ст. 171 КК), перешкодження здійсненню релігійного обряду (ч. 2 ст. 180 КК), примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків (ст. 280 КК), хуліганство, пов'язане з опором представникові влади (ч. 3 ст. 296 КК), опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, державному виконавцю, приватному виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві, уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (ст. 342 КК), втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, працівника державної виконавчої служби, приватного виконавця (ст. 343 КК), втручання у діяльність державного діяча (ст. 344 КК), погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК), погроза або насильство щодо

журналіста (ст. 345-1 КК), погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча (ст. 346 КК), умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу, працівника органу державної виконавчої служби чи приватного виконавця (ст. 347 КК), умисне знищення або пошкодження майна журналіста (ст. 347-1 КК), посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця (ст. 348 КК), посягання на життя журналіста (ст. 348-1 КК), захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника (ст. 349 КК), захоплення журналіста як заручника (ст. 349-1 КК), перешкоджання діяльності народного депутата України та депутата місцевої ради (ст. 351 КК), перешкоджання діяльності Рахункової палати, члена Рахункової палати (ст. 351-1 КК), втручання в діяльність судових органів (ст. 376 КК), погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 377 КК), умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 378 КК), посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя (ст. 379 КК), невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист (ст. 380 КК), розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист (ст. 381 КК), перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку (ст. 386 КК), злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391 КК), втручання в діяльність захисника чи представника особи (ст. 397 КК), погроза або насильство щодо захисника чи представника особи (ст. 398 КК), умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи (ст. 399 КК), посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ст. 400 КК), непокора (ст. 402 КК), невиконання наказу (ст. 403 КК), опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків (ст. 404 КК), погроза або насильство щодо начальника (ст. 405 КК), посягання на життя представника

іноземної держави (ст. 443 КК). Ця група включає в себе значно більше складів злочинів порівняно з першою.

Дана група злочинів, які встановлюють відповідальність за злочини проти осіб у зв'язку з виконанням ними своєї службової діяльності, містить розглянуте нами поняття у вузькому сенсі. Як було сказано вище, в даних нормах коло можливих потерпілих і діяльність, виконувана ними обмежені. У слідчій і судовій практиці при застосуванні норм щодо цієї групи злочинів виникають труднощі в питанні визначення виконуваної потерпілим діяльності, кола таких осіб, кваліфікації злочинів за даними складам і в сфері конкуренції кримінально-правових норм. Службова діяльність, у зв'язку з якою відбуваються посягання, як правило, регулюється Законами України, але це не говорить про однозначне вирішення багатьох питань.

Аналіз норм розглядуваної нами групи злочинів дозволяє виділити різні категорії службової діяльності, які сформовані і об'єднані в групи законодавцем залежно від видового об'єкта посягань. Такими видами службової діяльності є державна діяльність особи, що має політичний характер; професійна діяльність журналістів; професійна діяльність священнослужителів; професійна діяльність працівників транспорту; діяльність працівників правоохоронних, контролюючих органів та інших представників влади; діяльність осіб, які беруть участь у відправленні правосуддя, здійсненні досудового розслідування, виконанні судового рішення чи іншого судового акта; діяльність осіб під час несення військової служби; діяльність осіб, які виконують дипломатичні функції.

Одним з найбільш дискусійних питань, яке стосується врахування виконання особою службового обов'язку при кваліфікації злочину, є встановлення того, охоплює воно виконання функцій і використання повноважень лише службової особи (владних, організаційно-розпорядчих, адміністративно-господарських), чи й будь-яких інших трудових та професійних обов'язків.

Зрозуміло, що в злочинах, де потерпілим виступає представник влади, працівник правоохоронного органу, державний діяч під виконанням службового обов'язку потрібно розуміти лише виконання владних функцій. Там, де як потерпілий законодавцем вказана просто службова особа під виконанням службових обов'язків потрібно розуміти виконання будь-яких обов'язків, у зв'язку з якими особа визнається службовою відповідно до положень ч. 3, 4 ст. 18 КК України.

Складніше здійснювати кваліфікацію у випадку, де кримінально-правовій нормі про потерпілого не говориться нічого, проте передбачено, що посягання вчиняється у зв'язку з виконанням потерпілим свого службового обов'язку.

В доктрині кримінального права висловлюються різні думки з приводу поняття «виконання службового обов'язку»:

1) деякі науковці по суті ухиляються від вирішення питання по суті. Вказуючи, що виконання службового обов'язку – це діяльність особи, яка входить до кола її повноважень, вони при цьому не конкретизують, чи це повноваження лише службової особи, чи й повноваження працівників, які не виступають службовими особами [133, с. 23; 134, с. 292; 135, с. 43]. Такої ж позиції притримується Верховний Суд України в п. 12 постанови Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику у справах про злочини проти життя та здоров'я особи» [136];

2) інша група науковців вважає, що виконання службового обов'язку – це виконання особою покладених на неї обов'язків у державній чи громадській установі, на підприємстві, в організації. Потерпілим при цьому може бути не тільки службова особа, а й інші працівники, які виконують службові функції [137, с. 15; 138, с. 42; 139, с. 28];

3) третя наукова позиція полягає у тому, що під виконанням службового обов'язку потрібно розуміти або виконання відповідних обов'язків лише особами, які згідно з ч. 3, 4 ст. 18 КК є службовими особами, або виконання відповідних обов'язків як цими службовими особами, так і особами, які

відносяться до функціонального складу чи адміністративного персоналу відповідної організації [4, с. 10-11].

Вважаємо за доцільне підтримати думку професора В. О. Навроцького, що жодна з наведених позицій не може бути визнана прийнятною [140, с. 47]. По суті всі вони так чи інакше допускають, що виконувати службові обов'язки можуть як власне службові особи, так і інші працівники підприємства, установи, організації. По суті йдеться про ототожнення понять «виконання службових обов'язків» та «виконання трудових обов'язків». Можливо, такий підхід є доцільним щодо демонстрації наявності підвищеної суспільної небезпеки відповідних посягань. Проте, він є результатом поширювального тлумачення закону про кримінальну відповідальність, становить відхід від правила про те, що злочинність і караність діяння визначається лише Кримінальним кодексом. По суті, вказаний підхід спрямований на усунення недоліків закону – заповненні наявної у ньому прогалини, яка стосується відсутності спеціальної норми, яка передбачає посилення кримінальної відповідальності за посягання у зв'язку з виконанням професійних обов'язків – шляхом тлумачення закону про кримінальну відповідальність, а не шляхом висунення пропозицій щодо його вдосконалення.

Оскільки, виходячи з семантичного значення відповідного терміну виконання службового обов'язку може здійснюватися лише службовою особою, є підстави стверджувати, що посяганням на особу у зв'язку з виконанням нею службового обов'язку охоплюється лише посягання, вчинене у зв'язку з виконанням повноважень службової особи – владних, організаційно-розпорядчих, адміністративно-господарських за умови, що воно не охоплюється спеціальними нормами, які передбачають виконання окремих видів службових обов'язків. Виконання ж інших професійних, трудових функцій не повинно визнаватися виконанням службових обов'язків [141, с. 192].

Аналіз вказаних вище кримінально-правових норм показує, що:

1) кримінально-правова охорона особи, яка виконує службовий обов'язок більш широка, ніж тих, хто виконує громадський обов'язок. Іншими словами, цілий ряд діянь, які є кримінально-караними при їх вчиненні щодо службових осіб не є злочинами, якщо потерпілим виступає громадянин, який реалізує свої громадські права;

2) для вказівки на посягання, які вчинені у зв'язку з виконанням службових обов'язків (зі службовою діяльністю) чинний КК використовує різноманітні терміни, що актуалізує питання про те, чим відрізняються відповідні злочини. Видається, що поняття «службова діяльність» і «виконання службових обов'язків» є синонімічними [140, с. 45].

Таким чином, норми які встановлюють відповідальність за посягання на журналістів (ст.ст. 171, 345-1, 347-1, 348-1, 349-1 КК), священнослужителя (ч. 2 ст. 180 КК) та працівників транспорту (ст. 280 КК) не можуть бути віднесені до предмету нашого дослідження, оскільки потерпілі від цих злочинів виконують не службові чи громадські обов'язки, а виключно професійні.

З наявної юридичної літератури випливає, що виконання громадського обов'язку розуміється досить широко. Разом з тим, у літературі справедливо відзначається, що поширене в теорії та на практиці тлумачення поняття «виконання громадського обов'язку» відповідає духу закону та не узгоджується з його буквою [4, с. 11].

Загалом, громадські обов'язки – це обов'язки, які виконуються добровільно, без оплати, на користь усієї громади, суспільства чи певної групи людей, колективу. В українському кримінальному праві по суті загальновизнаною є думка про те, що виконання громадських обов'язків – це вчинення дій в інтересах держави, суспільства чи інших осіб (припинення правопорушень, повідомлення органів влади про вчинений злочин або готування до нього тощо) [140, с. 47]. Ознаками дії, які відносяться до виконання громадського обов'язку можна вважати: вони є соціально; не стосуються особистих прав та інтересів особи; виконуються безоплатно; виконуються за власною ініціативою потерпілого.

Виконання громадського обов'язку можна розділити на три категорії: а) виконання спеціально покладених обов'язків на громадських засадах; б) вчинення інших дій з власної ініціативи, за умови їх правомірності та суспільної користі; в) вчинення суспільно корисних дій внаслідок виконання правового обов'язку (потерпілий, свідок).

У першому випадку потрібно розуміти дії, виконання яких впливає з обов'язків у зв'язку з участю потерпілого в діяльності громадських об'єднань і організацій. Прикладом тут може бути участь потерпілого в діяльності громадської самооборони, громадських організаціях сприяння органам поліції, участь у роботі якої-небудь громадської комісії і т. д.

Щодо другої категорії виконання потерпілим громадського обов'язку можна зазначити, що вчинення суспільно корисних дій – це вчинення будь-яких правомірних та суспільно корисних дій з власної ініціативи. Прикладом може бути припинення хуліганських дій пересічним громадянином.

До третьої групи осіб відносяться особи, які виконують свій правовий обов'язок. Такими є, наприклад, потерпілий і свідок. Їх дії значно відрізняються від інших, оскільки вони є не добровільними, а наслідком правового статусу та правових обов'язків цих осіб.

Умова, що відноситься до всіх виділених груп – це правомірність дій потерпілого. Таким чином, на наш погляд, сутність змісту поняття виконання громадського обов'язку полягає у вчиненні суспільно корисних дій як в інтересах суспільства, так і в інтересах окремих осіб.

Загалом, дії, що розцінюються як виконання громадського обов'язку потерпілим від злочину, так або інакше, пов'язані з боротьбою із злочинністю або сприянням правоохоронним органам. І у деяких авторів це викликає міркування про те, що інші дії (наприклад, спроби впливу на недобросовісних працівників у складі трудового колективу, критика діяльності окремих осіб і т. д.), не пов'язані з такою діяльністю, не відносяться до виконання громадянином громадського обов'язку. Такі критичні зауваження щодо широкого тлумачення громадського обов'язку приводить М. Г. Іванов, який стверджує, що

пропоноване широке розуміння громадського обов'язку не впливає із самого цього поняття. Громадським обов'язком може бути лише такий обов'язок, який покладається на громадянина Конституцією або нормативними документами громадських організацій, оскільки обов'язок завжди визначається як імператив: безумовна необхідність виконання покладених на особу обов'язків. Він звертає увагу на те, що широке розуміння громадського обов'язку ґрунтується на старих конституційних положеннях, де в якості громадського обов'язку дійсно проголошувався обов'язок громадянина всіляко сприяти суспільному добробуту [142, с. 84].

Видається, що наведені аргументи не є переконливими, оскільки складовою громадського обов'язку є моральний обов'язок, а моральним є те, що здійснюється в інтересах інших людей і суспільства. Дії громадянина, що здійснюються в інтересах інших осіб або суспільства, повинні стимулюватися суспільством і державою. Суспільство ж повинно бути зацікавлене в суспільно корисній поведінці своїх громадян. Тому, на наш погляд, широке розуміння громадського обов'язку є вірним і підвищена відповідальність за злочини проти осіб у зв'язку з виконанням подібних суспільно корисних дій є обґрунтованою.

Ще одним автором, що розділяє позицію М. Г. Іванова і вважає широке розуміння громадського обов'язку невірним, є А. М. Красіков. Він висловлює думку, що деякі теоретики вкладають у поняття «громадський обов'язок» радянський правовий зміст; він також посилається на раніше діючу Конституцію, яка містить обов'язок громадянина всіма способами сприяти суспільному добробуту. Далі автор приходить до наступного висновку – так як чинна Конституція таких вимог не містить, то вбивство, вчинене у зв'язку з виконанням потерпілим громадського обов'язку, не повинно входити в розділ про злочини проти життя та здоров'я особи [143, с. 63].

Закон, в тому числі і кримінальний, ґрунтується на принципах моралі, моральності і справедливості. Існуючим нормам моралі і моральності зовсім не обов'язково бути закріпленими в Конституції. Тому з позицією А. М. Красікова ми погодитися не можемо. Злочин, вчинений у зв'язку з суспільно корисними

діями потерпілого має спричиняти підвищену відповідальність, так як, на нашу думку, він є не просто злочином, а діянням, що посягає на норми моралі і моральності суспільства в цілому.

Видається, що позиція зазначених авторів, які виступають проти широкого тлумачення поняття громадського обов'язку, здатна негативно вплинути на правозастосовну діяльність та створити перешкоди для виконання громадянами суспільно корисних дій. Пропоноване ними тлумачення здатне спричинити недостатній законодавчий захист соціально схваленої державою і суспільством поведінки громадянина. І, навпаки, запропонований ними підхід буде корисним тільки злочинності, оскільки діяння не будуть утворювати кваліфікованого виду злочину, а особи, які діють в інтересах суспільства або окремих осіб, не отримають необхідного державного захисту.

Надалі потрібно звернути увагу на види діяльності, що відносяться до громадської, відповідно до запропонованої вище класифікації і особливості їх кримінально-правової охорони.

До першої категорії можна віднести діяльність осіб у різних громадських об'єднаннях, діяльність яких не суперечить законодавству України. У відповідності з ч. 1 ст. 1 Закону України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 р. під громадським об'єднанням розуміється добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів [97].

Таким чином, до громадських об'єднань можна віднести молодіжні та дитячі громадські об'єднання, різні благодійні організації (об'єднання) і фонди, релігійні об'єднання, групи та організації, професійні спілки, а також політичні партії та інші некомерційні організації. До цієї ж категорії відносяться і інші об'єднання (організації), діяльність яких полягає у сприянні різним державним органам і відомствам.

Діяльність осіб, що здійснюється у зв'язку з участю в таких громадських об'єднаннях, є виконанням громадського обов'язку, оскільки участь у таких

організаціях передбачає виконання спеціально покладених обов'язків в інтересах суспільства (тобто його частини, яка організувала дане громадське об'єднання) або окремих осіб. Тут може виникнути питання про віднесення такої діяльності або до службової, або до громадської.

У літературі висловлюється думка, що діяльність, яка виконується в рамках громадської організації (об'єднання), є службовою [144, с. 215]. На наш погляд дана думка вірна лише частково. Такий висновок можна зробити на підставі аналізу положень ч. 3 та 4 ст. 18 КК України – службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій.

Все сказане відноситься до визначення поняття громадського обов'язку потерпілого від злочину в нормах Особливої частини КК, що встановлюють відповідальність за злочини проти життя особи (ст. 115 КК), а також однієї з обставин, що обтяжують покарання, тобто п. 4 ч. 1 ст. 67 КК. Але на цьому кримінально-правова охорона правомірної суспільно корисної діяльності не закінчується. Кримінальний закон передбачає ряд спеціальних норм, спрямованих на охорону окремих осіб і виконуваної ними діяльності, але в більш вузькому плані – ст.ст. 112, ч. 2 ст. 163, 170, 342, 346, 348, 349, 350, 352 КК.

Наприклад, посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК) є спеціальною нормою по відношенню до п. 8 ч. 2 ст. 115 КК і передбачає іншу категорію потерпілих. Даний злочин має два об'єкти: основний безпосередній – національну безпеку України і додатковий – життя людини. Тим самим підкреслюється політичний характер громадської діяльності потерпілого від даного діяння. В якості потерпілого у нормі статті вказано громадський діяч і відразу чітко визначено перелік осіб, які відносяться до цієї

категорії – керівники політичної партії. Отже, потерпілим може бути тільки особа, яка керує політичною партією. Поза увагою тут залишаються керівники інших громадських об'єднань (професійних, релігійних тощо), а також широко відомі, впливові в суспільстві представники культури, науки та засобів масової інформації. І це є недоліком даної кримінально-правової норми [145, с. 79].

Друга категорія діяльності, що охоплюється поняттям виконання громадського обов'язку, на відміну від першої, не регулюється законодавчими актами і являє собою дії особи, що вчиняються з власної ініціативи, спрямовані на користь суспільства або окремих осіб – припинення правопорушень, повідомлення органам влади про вчинений злочин або готування до нього, про місцезнаходження особи, розшукуваної у зв'язку з вчиненням правопорушень, а також інші дії, здатні викликати у винного мотив помсти або мету перешкодити суспільно корисній поведінці потерпілого, якими є, наприклад, критичні виступи на адресу деяких осіб, діяльність обраних на певні громадські посади осіб, і безліч інших видів суспільної діяльності, не пов'язаної з участю у громадських організаціях або об'єднаннях. Так, дана обставина включена законодавцем у кваліфікований вид хуліганства (хуліганство, пов'язане з опором представникові влади або представникові громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії (ч. 3 ст. 296 КК). У даному випадку крім представників влади та осіб, які виконують обов'язки по охороні громадського порядку, потерпілими можуть бути й інші особи, які припиняють порушення громадського порядку. Вчинення таких дій є виконанням особою громадського обов'язку.

Третя категорія діяльності, на відміну від другої категорії не здійснюється за власною ініціативою, а є наслідком виконання особою правового обов'язку, так як у разі його недотримання можливе настання кримінальної відповідальності, що істотно відрізняє такий вид дій від інших. Дані особи є об'єктом охорони наступних кримінально-правових норм: ст. 386 КК (відповідальність за перешкоджання з'явленню свідка чи потерпілого до суду,

органів досудового розслідування або примушування їх до відмови від давання показань), ст. 380 КК (відповідальність за невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист), ст. 381 КК (відповідальність за розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист). Перераховані норми спрямовані на захист цих осіб від посягань, у зв'язку з їх участю в попередньому розслідуванні або судовому розгляді. Однак, на нашу думку, давання свідком чи потерпілим показань, які викривають особу у вчиненні злочину, як виконання громадського обов'язку за своєю суттю відрізняється, наприклад, від припинення правопорушень, повідомлення органам влади про вчинений або підготовлюваний злочин, або про місцезнаходження особи, яка розшукується у зв'язку з вчиненням правопорушень, оскільки такого роду дії є добровільними, а давання свідком чи потерпілим показань, які викривають особу у вчиненні злочину, в першу чергу є правовим обов'язком. І в разі відмови (ст. 385 КК) або дачі завідомо неправдивих показань (ст. 384 КК) настає кримінальна відповідальність, і це відрізняє такого роду дії від добровільних, що здійснюються в силу виховання чи моральних принципів. Однак, незважаючи на те, що давання свідком чи потерпілим показань є не тільки громадським обов'язком, але і правовим обов'язком, потрібно визнати вірним віднесення таких дій до виконання особою громадського обов'язку, оскільки спеціальних норм за заподіяння шкоди життю і здоров'ю даних осіб, у зв'язку з виконанням ними свого правового обов'язку, законодавцем не передбачено, а необхідність існування такої відповідальності очевидна. Саме ці аргументи і дозволяють нам виділяти свідка і потерпілого в окрему групу осіб, які виконують громадський обов'язок [146, с. 65].

Викладені міркування, пов'язані з аналізом використовуваної законом про кримінальну відповідальність категорії «громадський обов'язок», дозволяють сформулювати наступні висновки.

Поняття виконання потерпілим від злочину громадського обов'язку має цілком конкретне значення. Під ним потрібно розуміти виконання особою як спеціально покладених громадських обов'язків, так і інших правомірних

суспільно корисних дій, спрямованих на забезпечення інтересів суспільства або окремих осіб. В цілому для його встановлення в кожному конкретному випадку необхідно звернення до норм не тільки кримінального законодавства.

Дії особи, що входять до поняття «громадського обов'язку», можна класифікувати на три групи: 1) виконання спеціально покладених обов'язків на громадських засадах; 2) вчинення будь-яких дій з власної ініціативи, за умови їх правомірності та суспільної користі; 3) вчинення суспільно корисних дій внаслідок виконання правового обов'язку. Самі кримінально-правові норми про відповідальність за злочини проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними громадського обов'язку потрібно класифікувати в залежності від форми громадського обов'язку особи, передбаченого ними: 1) встановлюють відповідальність за будь-яку з форм виконання громадського обов'язку; 2) встановлюють відповідальність за окремі види громадського обов'язку (діяльності) особи. Таке розмаїття норм свідчить про досить широке законодавче використання даного поняття, що в свою чергу визначає його значимість для кримінального права в цілому.

З вищевикладеного можна зробити висновок, що потерпілими від досліджуваних злочинів можуть бути особи, які виконують будь-який службовий обов'язок чи особи, які виконують свої громадські обов'язки.

У рамках характеристики потерпілого у злочинах проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку спочатку необхідно звернутися до осмислення змісту поняття «потерпілий» у кримінальному праві, оскільки наразі у вітчизняному кримінальному законодавстві його визначення відсутнє, а у науці кримінального права відзначити певну одностайність дослідників щодо суттєвих ознак цього поняття також не вдалося, хоча проблема обговорюється вже давно. У рамках різноманітних кримінально-правових досліджень була спроба сформулювати поняття потерпілого, хоча, варто визнати, більше уваги і прискіпливості йому приділяли вчені-процесуалісти. Загалом поняття потерпілого у радянській, а пізніше вітчизняній науці переважно

досліджувалось у контексті об'єкта злочину [147, с. 30–33; 148, с. 65;], згоди потерпілого [149, с. 36–68], поведінки потерпілого та її впливу на кримінальну відповідальність [150; 151; 152]. Дослідники-процесуалісти торкалися питань про потерпілого, як правило, в межах вивчення ознак суб'єктів кримінального процесу [153, с. 25; 154, с. 51].

У кримінальному праві, як уже зазначалося, традиційно використовують поняття потерпілого, закріплене у ст. 55 КПК України. Між тим, варто підтримати думку М. О. Акімова, що наведені визначення не можна вважати цілком прийнятними для кримінального права з наступних причин. По-перше, у кримінальному процесі для визнання потерпілим потрібне відповідне рішення слідчого, прокурора або суду (судді), а відтак при вчиненні латентного злочину потерпілий (у процесуальному розумінні) відсутній. По-друге, людина може зазнати шкоди внаслідок суспільно небезпечного діяння неосудної особи, яка не підлягає кримінальній відповідальності [155, с. 13]. Разом з тим, положення КПК на сьогодні говорять про потерпілого як фізичну, так і юридичну особу, адже шкода може бути завдана Україні, союзній із нею державі, професійній спілці, політичній партії, громадській організації, національній, расовій або релігійній групі тощо, що є надзвичайно важливо.

На нашу думку, доцільно розглядати потерпілого як факультативну ознаку об'єкту злочину, що характеризує людину, з приводу якої вчиняється злочин та (або) якій, відповідно до кримінально-правової норми, злочином завдається істотна шкода (чи створюється загроза її заподіяння) [130, с. 82].

Приєднуємося до думки, що при визначенні поняття потерпілого необхідно звертати увагу на такі ознаки, що у сукупності становлять його зміст: стан фізичної особи; властивість бути об'єктом загальнопревентивної дії кримінального закону; здатність відчувати захищеність кримінального закону та її втрату; безпосереднє спричинення злочином шкоди або загроза заподіяння такої; свідоме чи несвідоме сприйняття органами чуття зменшення або втрати майнових чи немайнових благ, переживання з цього приводу; здатність впливати на кримінально-правові наслідки вчинення злочину [131, с. 16]

Підставою виділення законодавцем окремих категорій осіб з врахуванням виконуваних ними обов'язків в конструкції деяких спеціальних норм є сукупність факторів, серед яких можна виділити: 1) характер об'єкта посягань; 2) характер службової або громадської діяльності потерпілого; 3) співвідношення характеру посягання (об'єктивної сторони), виду суспільно корисної діяльності потерпілого і шкоди яка настає від злочинного діяння, а в деяких випадках можливості настання шкоди [156, с. 42]. З врахуванням вказаних підстав можемо виділити наступні категорії потерпілих від досліджуваних злочинів: державні або громадські діячі; представники влади; працівники правоохоронних органів; працівники органу державної виконавчої служби; приватні виконавці; члени громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону; військовослужбовці; уповноважені особи Фонду гарантування вкладів фізичних осіб; службові особи; особи, які виконують громадські обов'язки; члени виборчої комісії або комісії з референдуму чи офіційні спостерігачі; народні депутати України та депутати місцевих рад; члени Рахункової палати; фізичні особи, які є носіями судової влади і наділені повноваженнями із здійснення правосуддя (судді, народні засідателі, присяжні) та учасники судового процесу чи досудового розслідування (свідки, потерпілі, експерти); особи, взяті під захист; особи, які надають правову допомогу (захисники чи представники особи); військові начальники; представники іноземної держави; близькі родичі осіб, які виконують свій службовий або громадський обов'язок.

Щодо характеристики цих категорії осіб перш за все потрібно зауважити, що усі вони тісно переплітаються між собою, нерідко важко відмежувати одну категорію від іншої. В самому узагальненому вигляді усіх потерпілих від злочинів проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку можна поділити на осіб, які виконують службовий обов'язок, осіб, які виконують громадський обов'язок та близьких родичів таких осіб.

Стосовно осіб, які виконують службовий обов'язок про який йшла мова вище, потрібно перш за все зауважити, що найчастіше таку категорію потерпілих складають службові особи, які є представниками влади. У правовій літературі склалося кілька підходів до визначення змісту категорії «представник влади»: 1) визнання формальної ознаки розглянутого терміну; 2) визнання матеріальної ознаки; 3) визначення представника влади виходячи з нерозривної єдності формальної та матеріальної ознак.

Прихильники першого напряму вважають характерною особливістю розглянутої категорії потерпілих приналежність особи до органу влади [157, с. 21]. Подібна позиція обґрунтовувалася багатьма криміналістами [158, с. 439]. Даний авторами перелік представників влади не був вичерпним. На противагу висловленим думкам, мала місце інша позиція, згідно з якою враховувався лише матеріальна ознака, виражена у здійсненні особою функцій державної влади. У цьому випадку в правовий статус представника влади дослідники включали не тільки право давати вказівки щодо підлеглих по службі, а й право давати такі вказівки щодо тих осіб, хто не підпорядкований йому по службі [159, с. 105].

Зауважимо, що обидві позиції виявляють однобічний підхід, що не дозволяє розкрити розглянуту категорію в повному обсязі. Більш кращою у вирішенні даного питання слід визнати точку зору авторів, що визнають єдність формальної та матеріальної ознак [160, с. 12; 2, с. 3].

Крім того, у літературі тривалий час вважалося дискусійним питання про те, чи всякий представник влади є службовою особою. А. Н. Трайнін, наприклад, вважав, що «всякий представник влади є разом з тим службовою особою, але не навпаки: не всяка службова особа є представником влади» [161, с. 412]. Однак висловлювалася й інша думка. Так, В. Ф. Кириченко стверджував, що не можна всіх представників влади автоматично відносити до службових осіб [162, с. 53–54].

Наразі з цього приводу в науці кримінального права існує кілька точок зору. Однак кримінальне законодавство поклало край суперечкам і визнало, що

представник влади – завжди службова особа, але службова особа не завжди є представником влади. Це підтверджується положенням ч. 3 ст. 18 КК України. Ця ж думка підкреслена законодавцем і в ч.1 примітки ст. 364 КК України. По суті, в законодавчому визначенні знайшли відображення формальна і матеріальна ознаки, властиві поняттю «представник влади». Матеріальна ознака вказує на здійснення представником влади передбачених законом функцій державної влади, виражених у формулюванні «наділені функціями».

Формальна ознака характеризує належність представників влади до правоохоронних, контролюючих та інших органів влади. Виходячи з буквального тлумачення поняття «представник влади», в позначене коло потерпілих включені посадові особи інших державних органів влади, наділені розпорядчими повноваженнями. Ймовірно, в силу мінливості соціально-економічних і політичних умов країни, можливого створення або ліквідації органів державної влади законодавець залишив перелік державних органів відкритим.

Між тим, законодавче визначення поняття «представник влади» відсутнє. У постанові Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року № 5 «Про судову практику у справах про хабарництво» зазначено, що до представників влади належать, зокрема, працівники державних органів та їх апарату, які наділені правом у межах своєї компетенції ставити вимоги, а також приймати рішення, обов'язкові для виконання юридичними і фізичними особами незалежно від їх відомчої належності чи підлеглості [163]. Таким же чином визначають поняття «представник влади» і в доктрині [164, с. 33–38; 165, с. 118–121; 166, с. 63–67].

У доктрині кримінального права та кримінально-правовій літературі довгий час питання про місце представників органів місцевого самоврядування як потерпілих від злочинів проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку не знаходило однозначного вирішення. Їх відносили до представників влади, до службових осіб, визначали як окрему категорію [167, с. 32]. Сьогодні згідно з ч. 3 ст. 18 КК

України, яка внесена відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» від 7 квітня 2011 р. [168], представники місцевого самоврядування нарівні з представниками влади визнаються службовими особами.

Стаття 5 Конституції України єдиним джерелом влади в Україні визначає народ, який здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Таким чином, можна зробити висновок, що представником влади є особа, яка працює в органах державної влади або органах місцевого самоврядування [74, с. 36].

Відповідно до ст. 6 Конституції України, державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Єдиним органом законодавчої влади в Україні є Верховна Рада України. (ст. 75 Конституції України). Згідно з Конституцією України, правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, а судову систему складають Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції. Відповідно, народні депутати, всі професійні судді та народні засідателі й присяжні, які беруть участь у здійсненні правосуддя, є представниками влади. Як глава держави, представником влади є і Президент України.

Виконавча влада відповідно до ст. 113 Конституції України представлена Кабінетом Міністрів України, який у системі органів виконавчої влади є вищим органом і складається з профільних міністерств. Виконавчу владу в Україні представляють не лише міністерства, а й інші центральні органи виконавчої влади. Виконавча влада на місцях здійснюється місцевими державними адміністраціями. Відповідно, керівники вказаних органів виконавчої влади є представниками влади.

Таким чином, потрібно погодитися з визначенням поняття «представник влади», яке сформував В. І. Осадчий – це особа, яка працює в центральних чи місцевих державних органах влади, виконує керівні функції держави в масштабі всієї країни чи окремої адміністративно-територіальної одиниці або

особа, яка працює в органах місцевого самоврядування, вимоги яких в рамках наданих повноважень є обов'язковими для виконання всіма розташованими на відповідній території органами виконавчої влади, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами та організаціями, службовими особами, а також громадянами, які постійно або тимчасово проживають на відповідній території [74, с. 96].

Підводячи підсумок, потрібно констатувати, що представником влади є службова особа органу державної влади, що здійснює від імені держави передбачені законом владні повноваження щодо фізичних та юридичних осіб, які не перебувають від нього в службовій залежності, що несе юридичну відповідальність за невиконання або неналежне виконання функціональних обов'язків. Він характеризується наступними ознаками: 1) знаходження на державній посаді в органах державної влади; 2) здійснення функцій представленого ним державного органу влади в межах покладеної законом компетенції; 3) наділення владними повноваженнями щодо осіб (юридичних і фізичних), які не перебувають від нього в службовій залежності; 4) передбачена законодавством відповідальність за невиконання або неналежне виконання функціональних посадових і службових обов'язків. Під дану категорію осіб підпадає переважна більшість виокремлених нами категорій – державні або громадські діячі; безпосередньо представники влади; працівники правоохоронних органів; працівники органу державної виконавчої служби; військовослужбовці; уповноважені особи Фонду гарантування вкладів фізичних осіб; члени виборчої комісії або комісії з референдуму чи офіційні спостерігачі; народні депутати України та депутати місцевих рад; члени Рахункової палати; фізичні особи, які є носіями судової влади і наділені повноваженнями із здійснення правосуддя (судді, народні засідателі, присяжні); військові начальники; представники іноземної держави. Проте законодавець не однаково охороняє всі ці категорії осіб, виділяючи з переліку представників влади окремі категорії і встановлюючи їх посилений захист.

Так, законодавче визначення поняття «працівник правоохоронного органу» відсутнє до цього часу. Сам термін «правоохоронні органи» роз'яснюється лише Законом України від 19 червня 2003 року «Про основи національної безпеки України», де в ст. 1 вказано, що правоохоронні органи – це органи державної влади, на які Конституцією і законами України покладено здійснення правоохоронних функцій [169]. Тут варто приєднатися до думки В. І. Осадчого, який вважає, що працівник правоохоронного органу – це громадянин України, який працює в створюваних державою утвореннях (органах, службах, установах, підрозділах тощо), виконання яким службових обов'язків пов'язано з реалізацією хоча б однієї з таких функцій: 1) досудового розслідування в кримінальних справах чи адміністративне провадження; 2) виконання вироків, рішень, ухвал і постанов судів, постанов органів розслідування і прокурорів працівниками: установ виконання покарань, кримінально-виконавчої інспекції, Державної виконавчої служби, військової частини, гауптвахти і дисциплінарного батальйону чи працівниками органів внутрішніх справ; 3) оперативно-розшукова; 4) адміністративна, профілактична, охоронна функції міліції; 5) припинення правопорушень при переміщенні людей, транспортних засобів, товарів та інших предметів чи речовин через державний і митний кордон; 6) припинення правопорушень при незаконному використанні лісу, незаконному полюванні, незаконному зайнятті рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом; 7) нагляду і контролю за виконанням законів [170, с. 125-126].

Відповідно до Закону України «Про Національну гвардію України» вона є військовим формуванням з правоохоронними функціями, що входить до системи Міністерства внутрішніх справ України і призначено для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з правоохоронними органами – із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності,

діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій.. Потрібно відзначити, що для участі в охороні громадського порядку та боротьбі із злочинністю залучаються лише військовослужбовці. [171].

Під суддею потрібно розуміти професійного суддю, який є службовою особою і в конституційному порядку наділений повноваженнями здійснювати правосуддя у Конституційному Суді чи будь-якому суді загальної юрисдикції (місцевому, апеляційному, вищому спеціалізованому, Верховному Суді). Відповідно до Закону України «Про судоустрій та статус суддів», суддею є громадянин України, який відповідно до Конституції України та вказаного Закону призначений суддею, займає штатну суддівську посаду в одному з судів України і здійснює правосуддя на професійній основі [94]. Поняттям «суддя» згідно норм КПК охоплюються також голова, заступник голови, суддя Верховного Суду України, Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ, Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційних судів областей, міст Києва та Севастополя, районних, районних у містах, міських та міськрайонних судів, які відповідно до Конституції України на професійній основі уповноважені здійснювати правосуддя, а також присяжний. Водночас у даному випадку не охоплюються цим поняттям народні засідателі, які у разі, коли вони беруть участь у розгляді справи, є також суддями.

Так, у справі № 1120/1562/12 Петрівського районного суду Кіровоградської області правильно визначено потерпілого від злочину, передбаченого ч. 1 ст. 377 КК. За фабулою справи, гр. А., з метою помсти у зв'язку з винесенням обвинувального вироку суддею М., власноручно написав листа, в якому виклав погрози вбивством, фізичною розправою судді Джанкойського міськрайонного суду Автономної Республіки Крим гр. М. та членам її сім'ї. Погрози вчинення фізичного насильства, викладені гр. М., мали усвідомлений, ясно виражений та конкретний прояв здійснити злочинний намір після відбуття призначеного гр. А покарання. Лист з викладеними погрозами

вбивством, насильством щодо судді гр. М. та її близьких родичів, у зв'язку зі здійсненням нею правосуддя, гр. А. вклав до конверта та відправив поштою. Вищевказаний лист із погрозами суддя Джанкойського міськрайонного суду Автономної Республіки Крим гр. М. отримала та, ознайомившись з його змістом, сприйняла погрози реально [172]. Отже, потерпілою в даному випадку треба визнати суддю Джанкойського міськрайонного суду Автономної Республіки Крим гр. М. Саме тому дії гр. А. вірно кваліфіковані за ч. 1 ст. 377 КК, так як він скоїв злочин проти правосуддя, а саме погрозу вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна щодо судді, а також щодо їх близьких родичів у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя.

Народні засідателі і присяжні – це представники народу, які у визначених законом випадках залучаються для здійснення правосуддя, що є втіленням вимог і гарантій, передбачених в Конституції України. Так, згідно зі ст. 124 Конституції України народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних [173]. Відповідно до положень Закону України «Про судоустрій та статус суддів» народним засідателем, присяжним є громадянин України, який у випадках, визначених процесуальним законом, вирішує справи у складі суду спільно із суддею (суддями), забезпечуючи згідно з Конституцією України безпосередню участь народу у здійсненні правосуддя [94].

Разом з тим службові обов'язки можуть виконувати й особи, які не є представниками влади. При цьому вони обов'язково повинні згідно законодавчих положень виконувати або організаційно-розпорядчі (функції зі здійснення керівництва галуззю промисловості, трудовим колективом, ділянкою роботи, виробничою діяльністю окремих працівників на підприємствах, в установах або організаціях незалежно від форми власності), або адміністративно-господарські (повноваження з управління чи розпорядження державним, колективним або приватним майном, яке полягає в

установленні порядку його зберігання, переробки, реалізації, контролю за здійсненням цих операцій тощо) функції.

Стосовно осіб, які виконують громадський обов'язок потрібно виділити членів громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону; осіб, які виконують будь-які громадські обов'язки; учасників судового процесу чи досудового розслідування (свідки, потерпілі); осіб, взятих під захист; осіб, які надають правову допомогу (захисники чи представники особи).

Згідно із Законом України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» громадяни України, відповідно до Конституції України, мають право створювати в установленому цим Законом порядку громадські об'єднання для участі в охороні громадського порядку і державного кордону, сприяння органам місцевого самоврядування, правоохоронним органам, Державній прикордонній службі України та органам виконавчої влади, а також посадовим особам у запобіганні та припиненні адміністративних правопорушень і злочинів, захисті життя та здоров'я громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, а також у рятуванні людей і майна під час стихійного лиха та інших надзвичайних обставин [174].

У нормах КПК чітко визначені поняття інших потерпілих, які складають дану категорію. Так, свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань. Потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію). Як законні представники можуть бути залучені батьки

(усиновлювачі), а в разі їх відсутності – опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний.

Особами, які взяті під захист виступають працівники суду, правоохоронних органів або особи, які беруть участь у кримінальному судочинстві, члени їхніх сімей та їхні близькі родичі. Право на забезпечення безпеки за наявності відповідних підстав згідно Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» мають: особа, яка заявила до правоохоронного органу про кримінальне правопорушення або в іншій формі брала участь чи сприяла виявленню, попередженню, припиненню або розкриттю кримінальних правопорушень; потерпілий та його представник у кримінальному провадженні; підозрюваний, обвинувачений, захисники і законні представники; цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники у справі про відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження; персонал органу пробації; свідок; експерт, спеціаліст, перекладач і понятий; члени сімей та близькі родичі осіб, перелічених перерахованих вище, якщо шляхом погроз або інших протиправних дій щодо них робляться спроби вплинути на учасників кримінального судочинства [175].

Стосовно третьої категорії потерпілих від досліджуваної групи злочинів, то законодавчо передбачено заподіяння шкоди при вчиненні таких злочинів ще й близьким родичам осіб, які виконують свої службові чи громадські обов'язки. Варто зупинитися на характеристиці й цієї групи потерпілих.

Зосередивши увагу на характеристиці таких потерпілих від аналізованих злочинів, як близькі родичі осіб, які виконують службовий чи громадський обов'язок, можна констатувати, що та обставина, що потерпілими від досліджуваних злочинів можуть бути близькі родичі осіб, які виконують службовий чи громадський обов'язок, тільки підтверджує основну

спрямованість аналізованих злочинів на перешкодження законній діяльності останніх, а відповідно і на заподіяння шкоди інтересам служби [176, с. 75]. Коли втручання в законну діяльність особи шляхом протиправного впливу на певних службових осіб не дає бажаних результатів або уявляється неможливим чи малоефективним, винні часом намагаються домогтися зазначеної мети шляхом протиправного впливу на близьких родичів цих осіб [177, с. 30].

Проведеним авторським анкетуванням встановлено, що 63 % респондентів вказують, що обов'язково варто визнавати потерпілими у досліджуваних злочинах близьких родичів осіб, які виконують свій службовий чи громадський обов'язок, 34 % опитаних вважають, що це потрібно, але лише при вчиненні щодо них тяжкого чи особливо тяжкого злочину, а 3 % взагалі висловлюють думку, що такі заходи не потрібні (Додаток А).

До числа близьких родичів відповідно, до ч. 2 ст. 2 Закону України «Про державний захист суддів, працівників апарату суду і працівників правоохоронних органів» відносяться чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі [95]. Ст. 3 КПК, визначаючи основні терміни КПК, вказує ідентичне значення поняття «близькі родичі», при цьому ототожнюючи поняття «близьких родичів» з «членами сім'ї» [129]. У ст. 52 Цивільного процесуального кодексу України законодавець також ототожнює «членів сім'ї» з «близькими родичами», під якими розуміються: чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, над якою встановлено опіку чи піклування, член сім'ї або близький родич цих осіб [178]. Відповідно до ст. 64 Житлового кодексу УРСР, до членів сім'ї наймача належать дружина наймача, їх діти і батьки. Членами

сім'ї наймача може бути визнано й інших осіб, якщо вони постійно проживають разом з наймачем і ведуть з ним спільне господарство. Якщо вказані особи перестали бути членами сім'ї наймача, але продовжують проживати в займаному жилу приміщенні, вони мають такі ж права і обов'язки, як наймач та члени його сім'ї [179]. Згідно з ч. 4 ст. 23 Закону України «Про статус народного депутата України» від 17.11.1992 р. членами сім'ї народного депутата є дружина, чоловік, діти та батьки [180]. Членами сім'ї відповідно до ст. 1 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 р. є особи, які перебувають у шлюбі; проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою; їхні діти; особи, які перебувають під опікою чи піклуванням; є родичами прямої або непрямої лінії споріднення за умови спільного проживання [181].

Наказом Міністерства охорони здоров'я «Про затвердження Порядку проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань і Типового положення про комісії з питань етики» № 690 від 23.09.2009 р. передбачено, що близькі родичі – це фізичні особи, природний зв'язок між якими ґрунтується на походженні один від одного або від спільних предків і має правове значення у випадках, передбачених законодавством, якими є чоловік/дружина, батьки, діти, рідні брати і сестри [182].

Аналіз вказаних законодавчих та підзаконних нормативних актів дозволяє дійти висновку про наявність різноманітних підходів до законодавчого визначення понять «близькі родичі» та «члени сім'ї». Разом з тим, за часи незалежності України не відбулось закріплення на законодавчому рівні єдиного сталого визначення вказаних понять, що призводить до існування законодавчої плутанини при їх застосуванні. При проведенні опитування встановлено, що 97 % респондентів вважають, що законодавче визначення переліку осіб, які є близькими родичами судді, народного засідателя та присяжного, не є досконалим (Додаток А). Визначення поняття «близькі родичі» та «члени сім'ї» є однаковим в КПК України, Законі України «Про

державний захист суддів, працівників апарату суду і працівників правоохоронних органів» та Законі України «Про судоустрій і статус суддів».

Вказане у цих законодавчих актах формулювання дещо суперечить законам логіки. Всім відомо, що родичами визнаються особи, які походять один після одного або від спільного предка. В залежності від цього розрізняють прямі та побічні лінії родинних зв'язків. Пряма лінія спорідненості визначається щодо осіб, які послідовно походять один після одного і може бути висхідною або спадною. Висхідна пряма лінія спорідненості встановлюється від нащадків до предків (син – батько, внучка – дід), спадна – від предків до нащадків (батько – син, дід – внучка). Побічними є родинні зв'язки, коли родичі походять не один від одного, а від спільного предка. Зокрема, два брати є родичами побічної лінії споріднення, оскільки вони походять від однієї матері (батька). Рідні брати та сестри, які мають спільних батьків (матір та батька), називаються повно рідними. Брати і сестри, які мають спільну матір і різних батьків визнаються єдиноутробними, а ті, які мають спільного батька і різних матерів – єдинокровними.

Отже, батько, мати, син, дочка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка є родичами і об'єднанні загальним поняттям «кровне споріднення» [183, с. 304].

Інші особи – усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі, не можуть визнаватися «близькими родичами». Вони можуть бути близькими особами, членами сім'ї, але ні в якому разі вони не повинні входити до поняття «близькі родичі».

Тому потрібно погодитися з думкою науковців, які вважають, що поняття «близькості осіб» визначається не біологічними (ступінь споріднення), а соціальними факторами [177, с. 60]. Більш оптимальною була б вказівка у аналізованих злочинах на потерпілих від злочину «близьких осіб», а не

«близьких родичах», оскільки часто не родинна близькість, а глибокі особисті стосунки з певними особами можуть стати «вразливим місцем» особи, яка виконує службовий чи громадський обов'язок, впливаючи на яке шляхом погроз або насильства у відношенні їхніх друзів, коханих винний може з великими шансами на успіх домогтися своєї мети. В. М. Мамчур вважає, що посиленого кримінально-правового захисту потребують як близькі родичі особи, яка виконує службовий або громадський обов'язок, так і інші особи, які є близькими цій особі в силу тих чи інших життєвих обставин. Тому запропонував змінити формулювання у ст.ст. 112, п. 8 ч. 2 ст. 115, 348, 379, 400 КК «їх близьких родичів» на формулювання «близьких для них осіб» [4, с. 4-5, 17].

Потрібно зауважити, що подібні пропозиції щодо пріоритетності поняття «близьких осіб» пропонувалось українськими науковцями вже давно і неодноразово [184, с. 7]. Навіть нещодавно була висловлена пропозиція про необхідність розширення кола потерпілих від злочинів проти правосуддя, для чого до поняття «близькі родичі» пропонувалося додати словосполучення «та інших близьких осіб» [185, с. 74]. На думку дослідниці, зазначені зміни і доповнення до КК дозволили б ліквідувати прогалину, що існує в законі про кримінальну відповідальність, значно вдосконалити норми, які передбачають посягання на суддю, народного засідателя чи присяжного і, водночас, уникнути суперечностей зі значною кількістю нормативних актів та кодексів, зокрема, Цивільним процесуальним кодексом, Сімейним кодексом та іншими, у яких присутній термін «близькі родичі» [185, с. 74-75]. Однак, вказані пропозиції не були враховані законодавцем, хоча вони є, на нашу думку, логічно, психологічно і кримінологічно обґрунтованими.

Ще одна пропозиція щодо розширення кола потерпілих від вказаних злочинів стосується введення до їх числа членів сім'ї особи, яка виконує службовий чи громадський обов'язок. Безперечно, це можна вважати позитивним явищем у вдосконаленні норм чинного КК, адже поза його дією залишалися ряд осіб, які не входили до категорії «близькі родичі». Відповідно

до ст. 1 Закону України від 15.11.2001 р. «Про попередження насильства в сім'ї» членами сім'ї визнаються особи, які перебувають у шлюбі; проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою; їхні діти; особи, які перебувають під опікою чи піклуванням; є родичами прямої або непрямої лінії споріднення за умови спільного проживання [181]. Дещо інше роз'яснення даного терміну містить Закон України від 7.04.2011 р. «Про засади запобігання і протидії корупції», вказуючи, що члени сім'ї – це особи, які перебувають у шлюбі, а також їхні діти, в тому числі повнолітні, батьки, особи, які перебувають під опікою і піклуванням, інші особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі [186]. Також необхідно зазначити, що відмінність у конструкції понять вказаного Закону «близькі особи» і «члени сім'ї» полягає у відсутності в другому з цих понять сполучника «а також». З цього випливає, що поняття «члени сім'ї», на відміну від поняття «близькі особи», не має альтернативних варіантів. Іншими словами, членами сім'ї є особа, яка перебуває у шлюбі з декларантом, їхні діти і особи, які перебувають під опікою і піклуванням декларанта, інші особи, при цьому усі вони – за умови наявності сукупності таких обов'язкових ознак: 1) спільне проживання; 2) пов'язаність спільним побутом, 3) наявність взаємних прав та обов'язків із декларантом. Відсутність хоча б однієї із цих ознак свідчить про те, що особа не є членом сім'ї декларанта і, відповідно, на неї не поширюються положення «Декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру за певний рік». Це стосується, у тому числі, і дружини (чоловіка) декларанта. Згідно ст. 3 Сімейного кодексу України, сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки [187].

Але, на жаль, спроба запровадити такі зміни в КК України поки що була невдалою. Спочатку на підставі Закону України від 16.01.2014 р. «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян»

такі зміни були внесені [188], а потім на підставі Закону України від 28.01.2014 р. «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України» Закон України від 16.01.2014 р. «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян» втратили чинність [189].

У зв'язку з вищевикладеним логічно обґрунтованою видається позиція про підтримку законодавця з точки зору пропозицій, висловлених у вищевказаному законі та про підтримку науковців щодо внесення змін до відповідних статей КК, в яких необхідно замінити поняття «близьких родичів» на більш широке «близькі особи» [190, с. 51]. До речі, подібні думки підтверджуються авторським опитуванням, згідно з результатами якого встановлено, що 61 % респондентів вважають, що правильно називати «близькі особи» ту категорію осіб, які можуть виступати потерпілими, поряд поряд з особами, які виконують свої службові чи громадські обов'язки при посяганні на них; їх близькі – 17 %; члени сім'ї – 15 %; особи, що перебувають в спорідненні, але не віднесені чинним законодавством до числа близьких родичів – 2 %. (Додаток А).

Коло осіб, що можуть входити до «збірного поняття» «близькі особи» в контексті досліджуваних злочинів можна представити у виді трьох груп:

1. Близькі родичі, як вони розуміються згідно наведених законодавчих актів (Закону України «Про державний захист суддів, працівників апарату суду і працівників правоохоронних органів» та КПК): батьки, дружина (чоловік), діти, рідні брати та сестри, дід, баба, внуки та інші особи, вище зазначені.

2. Інші особи, що перебувають в спорідненні із особою, яка виконує службовий чи громадський обов'язок, але не віднесені чинним законодавством до числа близьких родичів: двоюрідні брати і сестри, тітка, дядько, племінник тощо.

3. Особи, заручені з особою, яка виконує службовий чи громадський обов'язок, друзі, а також інші особи, життя, здоров'я та інші обставини яких

завідомо для винного дорогої потерпілому в силу сформованих особистих стосунків: наречена, зять, невістка, теща, свекор тощо [177, с. 32].

Підводячи підсумок вищевикладеному, потрібно зазначити, що потерпілий є ознакою, яка характеризує об'єкт злочину і може бути обов'язковим лише у тих випадках, коли його ознаки зазначені у диспозиції кримінально-правової норми та впливають на кваліфікацію дій винної особи, що ми і побачили на прикладі злочинів, які вчиняються у зв'язку з виконанням особою свого службового чи громадського обов'язку. Саме тому обов'язковими ознаками вказаних злочинів є особа, яка виконує службовий обов'язок, особа, яка виконує громадський обов'язок або їх близькі родичі.

Особливу увагу при удосконаленні норм чинного КК в контексті досліджуваних злочинів варто зосередити на визначенні кола потерпілих від злочинів, які вчиняються у зв'язку з виконанням особою свого службового чи громадського обов'язку. Адже в науковій літературі неодноразово вказувалося, що більш логічно обґрунтованою у аналізованих злочинах була б вказівка на потерпілих від злочину «близьких осіб», а не «близьких родичах», про необхідність чого може свідчити і описана вище діяльність Верховної Ради України в січні 2014 р.

2.2. Суб'єктивні ознаки складів злочинів, що, передбачають відповідальність за посягання на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку

Особа, що наділена сукупністю характеристик, тобто фізична осудна особа, яка досягла на момент вчинення злочину визначеного законом віку, підлягає кримінальній відповідальності. Разом з цим, зазначені вище ознаки є загальними ознаками суб'єкта злочину [191, с. 117]. У більшості випадків норми закону про кримінальну відповідальність встановлюють саме такі (загальні) вимоги до особи, яка вчинила той чи інший злочин. Однак у деяких випадках в Особливій частині КК наявності таких вимог для настання кримінальної відповідальності буває недостатньо. Це обумовлено багатьма

причинами. Випадки необхідності володіння суб'єктом додатковими характеристиками в кримінальному праві визначаються як спеціальний суб'єкт. Необхідно зазначити, що закон встановлює дві вікові межі, від яких залежить здатність особи нести кримінальну відповідальність, – 16 і 14 років (ст. 22 КК). Серед останньої вікової групи також є й норми Особливої частини КК, які нас цікавлять в контексті дослідження.

За суб'єктом злочину усі досліджувані злочини, що розглядаються нами можна розділити на дві групи: 1) вчиняються загальним суб'єктом; 2) вчиняються спеціальним суб'єктом.

Перша група складається з норм про відповідальність за злочини, які посягають на життя, здоров'я особи, громадський порядок, власність як складові службової чи громадської діяльності потерпілого.

Частина цих злочинів, відповідно до ч. 2 ст. 22 КК, віднесена законодавцем до категорії злочинів, вік суб'єкта за якими знижено до чотирнадцяти років. Такими нормами у контексті нашого дослідження є: це умисне вбивство (п. 8 ч. 2 ст. 115 КК), посягання на життя державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя, захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, представника іноземної держави (ст.ст. 112, 348, 379, 400, 443 КК), умисне тяжке тілесне ушкодження (ч. 3 ст.ст. 345, 346, 350, 377, 398 КК), умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ч. 2 ст.ст. 345, 346, 350, 377, 398 КК), захоплення заручників (ст. 349 КК), умисне знищення або пошкодження майна (ч. 2 ст.ст. 347, 352, 378, ч. 2 та 3 ст. 399 КК), хуліганство (ч. 3 ст. 296).

Обумовлено це тим, що особа, яка досягла чотирнадцятирічного віку, здатна усвідомлювати суспільну небезпеку своїх дій (бездіяльності) і передбачати настання суспільно небезпечних наслідків. Іншими словами, встановлення зниженого віку (14 років) кримінальної відповідальності

ґрунтується на цілковитому усвідомленні суспільної небезпечності злочинних діянь вже у віці 14 років, здатності особи утриматись від здійснення певного вчинку, а надто зрозуміти заборону вчинення вбивства, завдання тілесних ушкоджень, крадіжки тощо [192, с. 24].

За злочини даної категорії, які вчиняються шляхом перешкоджання діяльності, втручання в таку діяльність, опір такій діяльності, примушування до виконання певних обов'язків, різних видів погрози, заподіяння легкого тілесного ушкодження чи знищення або пошкодження майна без обтяжуючих обставин відповідальність передбачена по досягненню 16 річного віку.

Друга група складається з наступних статей Особливої частини КК: невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист (ст. 380 КК), злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391 КК), опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків (ст. 404 КК), погроза або насильство щодо начальника (ст. 405 КК). Перераховані статті припускають наявність спеціального суб'єкта, тобто особи, яке має володіти певними додатковими вимогами.

Суб'єкт злочину, передбаченого ст. 380 КК, є спеціальним, оскільки в диспозиції зазначено, що неприйняття рішення, несвоєчасне прийняття або прийняття недостатньо обґрунтованих рішень, а також невжиття, несвоєчасне вжиття достатніх заходів для безпеки працівників суду, правоохоронних органів або осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їхніх сімей та їхніх близьких родичів тягне відповідальність тільки для службових осіб органу, на який покладено функції забезпечення безпеки зазначених осіб.

Щодо суб'єкта злочину, передбаченого ст. 391 КК, у кримінально-правовій літературі є різні думки [193, с. 685; 194, с. 238]. Одні вважають, що суб'єктом даного злочину можуть бути особи, які досягли 16 років, засуджені за вироком суду і відбувають покарання в установах, що забезпечують ізоляцію від суспільства, а також підозрювані та обвинувачені у зв'язку з застосуванням до них міри запобіжного заходу – взяттям під варту [195, с. 685]. На наш погляд, ст. 391 КК на даний момент жодних обмежень щодо суб'єкта не має, отже, ним

може бути будь-яка особа, що досягла віку 16 років. Особи, які не досягли 16 років, не можуть нести відповідальність за даною статтею, вони підлягають відповідальності за нормами про злочини проти особи за наявності для цього достатніх підстав. Дана позиція раніше висловлювалася іншими авторами [196, с. 507; 197, с. 765].

Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків (ст. 404 КК) та погроза або насильство щодо начальника (ст. 405 КК) можуть бути вчинені тільки військовослужбовцем. Оскільки дані злочини вміщені у розділ злочини проти встановленого порядку несення військової служби, то керуючись ч. 2 ст. 401 КК за відповідними статтями цього розділу несуть відповідальність військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також інші особи, визначені законом.

Будучи внутрішньою сутністю злочину, суб'єктивна сторона являє собою психічне ставлення особи до вчинюваного нею суспільно небезпечного діяння, що характеризується виною, мотивом, метою та емоційним станом. Суб'єктивна сторона злочину завжди була однією з найбільш дискусійних і важливих правових проблем [198, с. 87]. Вона складається з обов'язкової ознаки – вини, яка може бути виражена в умислу або необережності, і факультативних ознак – мотиву, мети злочину та емоційного стану суб'єкта.

За загальним правилом, сформованому в теорії кримінального права, наявність у диспозиції статті спеціальної мети або мотиву свідчить про те, що діяння може бути вчинено тільки з прямим умислом. У досліджуваній групі злочинів практично всі норми в тому чи іншому вигляді містять вказівку на мету і (або) мотиви вчинення таких злочинів. Подібної вказівки немає тільки в ст. 380 КК та в кваліфікованих складах злочинів, передбачених ст. 163 та ст. 296 КК. Відповідь на питання про вид умислу в спеціальних нормах, що

встановлюють відповідальність за злочини проти осіб, а в деяких випадках і їх близьких у зв'язку з виконанням ними службової діяльності або громадського обов'язку, на наш погляд, однозначна: такі злочини можуть вчинятися тільки з прямим умислом. У випадках, де дана обставина є кваліфікуючою ознакою, твердження про наявність у таких діяннях тільки прямого умислу деякими авторами ставиться під сумнів. Так, А. Н. Попов вважає, що вбивство, вчинене у зв'язку з виконанням службового або громадського обов'язку може бути вчинено як з прямим, так і з непрямым умислом [199, с. 177]. Ще одна схожа точка зору з цього приводу належить Л. А. Андрєєвій і Е. Ф. Побегайло, які також вважають, що даний злочин може бути вчинено як з прямим, так і з непрямым умислом [200, с. 26]. Такої ж думки дотримується А. В. Рарог [201, с. 65].

На наш погляд, аргументи, які приводяться цими авторами не переконливі. Висновок про можливість вчинення такого злочину з непрямым умислом А. Н. Попов робить на тій підставі, що мета перешкоджання здійсненню службової діяльності або виконання громадського обов'язку не рівнозначна меті вбивства. Перешкодити здійсненню обов'язку потерпілого можна, наприклад, побивши його. Так, дійсно, для перешкоджання законній діяльності потерпілого через помсту за таку діяльність можна використовувати різні методи – вистрілити кілька разів у життєво важливі органи потерпілого, вдарити кулаком у живіт. І все це зробити з вказаною метою або мотивом. Саме характер і локалізація ушкоджень потерпілого можуть свідчити про умисел винного. Далі, зазначений автор наводить приклад із судової практики, в якому йдеться саме про це: «за обставинами цієї справи слід дійти висновку, що, завдаючи сильний удар колючо-ріжучим зброєю в таку частину тіла, де розташовуються життєво важливі органи, зокрема серце і легені, винний, безсумнівно, усвідомлював невідворотність настання смерті у разі пошкодження того чи іншого важливого органу, який може опинитися в зоні проникаючого поранення, і, оскільки він, тим не менш, вчинив такі дії, слід визнати, що заподіяння смерті охоплювалося як його передбаченням, так і бажанням» [199, с. 177-178]. На нашу думку,

основним аргументом на користь прямого умислу у розглянутій групі злочинів є вольовий компонент, а саме бажання винного помститися або бажання перешкодити. Неможливо уявити помсту окремо від бажання помститися. Таким чином, можна зробити висновок, що діяння, передбачені законодавцем, де в якості кваліфікуючої ознаки виступає виконання потерпілим своїх службових обов'язків або виконання громадського обов'язку, можуть вчинятися тільки з прямим умислом, а питання про спрямованість умислу являється предметом слідства, правильної кваліфікації і доказування. До аналогічного висновку приходять і інші автори, наприклад М. Р. Іванов, який також вважає, що злочин, передбачений п. 8 ч. 2 ст. 115 КК, може бути вчинено тільки з прямим умислом [202, с. 49]. Такої ж думки дотримується Н. Д. Семернева [203, с. 54].

Мотив і мета злочину нерозривно пов'язані з виною, але на відміну від неї є факультативними ознаками суб'єктивної сторони злочину і повинні враховуватися при призначенні покарання, а в деяких випадках, коли законодавець у диспозиції статті вказує на спеціальний мотив або мету, вони стають обов'язковими і враховуються при кваліфікації. Наприклад, посягання на життя державного чи громадського діяча тягне за собою відповідальність за ст. 112 КК при наявності мети припинення державної або громадської діяльності або з помсти за таку діяльність. Відсутність зазначеної у статті мети або мотиву виключає відповідальність за даною нормою. Розглядаючи кримінально-правове значення мотиву злочину в рамках тематики даної роботи, уявляється необхідним відзначити, що він, поряд з іншими елементами складу злочину, має вирішальне значення для правильної кваліфікації і призначення покарання.

Крім значення для кримінальної відповідальності мотив злочину має важливе доказове значення [204, с. 26]. Необхідність встановлення мотиву злочину перш за все продиктована встановленням об'єктивної істини у справі. Без його встановлення ні слідчий, ні суд не можуть зробити категоричний висновок про те, з яким конкретним злочином вони мають справу.

Мотив злочину є безпосередньою суб'єктивною причиною злочинної поведінки, в якій акумулюється сукупність об'єктивних причин. Термін «мотив» походить від латинського слова, що означає «двигун», «рухаю», тобто те, що рухає людиною у її діяльності і є спонукальною причиною її дій [205, с. 382]. Він являє собою елемент суб'єктивної сторони злочинів, істотно впливає на кваліфікацію діяння та призначення покарання. Якщо розглядати це поняття в історичному плані, то потрібно зазначити, що розвиток кримінального законодавства характеризується збільшенням уваги до мотиву злочину при конструкції складів [206, с. 40]. Але підвищення уваги до поняття мотиву в різних галузях знань не говорить про відсутність спорів та вироблення єдиних позицій з даного питання [207, с. 3]. Це, на наш погляд, з одного боку відображає важливість цього питання, а з іншого – складність в теоретичному і практичному визначенні мотивації злочинної поведінки особи.

Для кримінального права, на відміну від кримінології, важливі лише ті мотиви, які спонукали особу вчинити злочин, тобто мотиви злочину, в той час як предметом вивчення кримінології може бути соціально значима поведінка особи, тобто мотиви не тільки кримінального, а й докримінальної і посткримінальної поведінки.

Мотив визначає поведінку не сам по собі, а лише у відповідності з поставленою метою, з тим, до якого результату прагне особа. Це відзначалося ще в працях М. С. Таганцева. Він писав: «Як збудливий момент нашої діяльності, бажання є стимулом, мотивом, а як межа, досягненням якої має завершитися наша діяльність, воно становить мету дії. Таким чином, мотив і мета є два корелятивних поняття, цеє моменти психічної діяльності, що розглядаються з двох різних точок зору: відчуття голоду породжує у нас бажання його задоволення, якщо для задоволення ми робимо що-небудь, то це бажання, як відправний пункт діяльності, буде мотивом, а як межа, яка її закінчує – мета» [208, с. 66].

У кримінальному праві мета злочину – це той бажаний результат, який прагне досягти особа, вчиняючи суспільно небезпечне діяння.

Поняття мотиву і мети, хоч і є самостійними, але розглядати їх окремо одне від одного не можна, оскільки одне пов'язане з іншим. Мета завжди опосередкована мотивом, так само як мотив опосередкований метою. Від мотиву залежить, як людина формулює мету, мета ж визначає, яким способом буде здійснено намір [208, с. 73].

У кримінально-правовій науці авторами пропонуються різні класифікації мотивів та мети. Одна з них поділяє мотиви на три групи: 1) мотиви особистісного характеру, які в свою чергу поділяються на а) мотиви, породжувані різного роду потребами та інтересами предметного характеру і б) мотиви, викликані емоційними переживаннями і станом; 2) мотиви, які не мають особистого сенсу і зв'язку з задоволенням власних потреб та інтересів; 3) ситуаційні мотиви, викликані, насамперед, протиправною поведінкою потерпілого і мають вимушений характер [209, с. 23].

Інший дослідник цього аспекту, Б. В. Харазішвілі, поділяє мотиви злочину так: 1) загальносоціальні мотиви – пов'язані з ідейними явищами, тобто етичні, релігійні, морально-політичні, смаки, прагнення і т. д.; 2) мотиви предметного характеру; а) мотиви особистого характеру (помста, ревності, кар'єризм, корисливість тощо); б) мотиви, пов'язані із настроєм, породжувані афектом і впливають з інших інтересів і потреб [210, с. 72]. Наведена класифікація, як справедливо відзначали П. С. Дагель і Д. П. Котов, навряд чи має практичну цінність, оскільки в неї включені не мотиви злочинів, а мотиви поведінки взагалі. У свою чергу, згадані вище автори, виходячи із відмінностей у кримінально-правовому значенні мотивів злочинів, їх класифікують як: 1) суспільно небезпечні (антидержавні та особисті низинні); 2) суспільно нейтральні; 3) суспільно корисні [211, с. 74].

Одна з найпоширеніших у літературі класифікацій заснована на суспільній небезпеці всіх злочинних мотивів і поділяє мотиви і мету на низинні і позбавлені низинного змісту [212, с. 53]. З усіх існуючих, на наш погляд, вона є кращою, обґрунтованою та практично значущою, оскільки підставою служить різниця в правовій і моральній оцінці мотивів. Однак уявляється, що її

значимість частково продиктована законодавцем, оскільки він використовував її в раніше чинному законодавстві. Це виражалося у використанні такого формулювання, як «та інші низинні мотиви». У раніше діючому законодавстві такі випадки були широко поширені. Нині чинний закон не містить подібних формулювань, що, на наш погляд, є позитивною тенденцією до зменшення використання такого узагальнюючого визначення мотивів, що штовхають на вчинення протиправних дій. Тлумачення даної класифікації також призводить до певних ускладнень.

Класифікація мотивів і мети на низинні і позбавлені низинного змісту породжує питання, що відноситься до низинних, а що ні. Кримінально-правове поняття «низинних спонукань» в літературі зустрічається часто, але автори не завжди розкривають його зміст, а в деяких випадках дуже широко трактують це поняття [213, с. 174; 214, с. 357]. Наприклад, відносять до низинних такі мотиви, як ревності, заздрість і т. п. Однак, на наш погляд, віднесення цих мотивів до низинних не має під собою підстав і не має кримінально-правового значення, оскільки законодавець не встановлює підвищеної суспільної небезпеки у зв'язку з посяганнями з даної мотивації.

Мотиви і мета, якими керувалася особа при вчиненні суспільно небезпечного діяння, вважаються низинними за умови, що законодавець відносить їх до обставин, що підвищує суспільну небезпеку скоєного. Таке значення вони набувають в трьох випадках.

По-перше, коли з допомогою мотиву або мети, введених до обов'язкових ознак складу злочину, законодавець конструює спеціальний склад, суспільна небезпека якого вище, на відміну від складу, що володіє такими ж об'єктивними ознаками, але позбавленого даного мотиву або мети. Наприклад, заподіяння тяжкого тілесного ушкодження працівнику правоохоронного органу являє собою спеціальний склад, більш небезпечний по відношенню до умисного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження.

По-друге, мотив або мету можна назвати низинними, коли вони виступають в якості кваліфікуючої ознаки складу злочину і посилюють

відповідальність. До таких мотивів можна віднести помсту за правомірні дії потерпілого; корисливі; хуліганські; мотиви національної, расової, релігійної ненависті або ворожнечі, кровної помсти; мотиви, що виникають з метою перешкоджання здійсненню службової діяльності або виконання громадського обов'язку.

І, нарешті по-третє, мотив або мету можна вважати низинними в тих випадках, коли вони віднесені законодавцем до обставин, що обтяжує покарання.

Таким чином, мотиви, що не входять у число обставин, що обтяжують покарання, і не використовуються законодавцем для посилення відповідальності, не можуть бути віднесені до низинних, хоча це не означає, що з точки зору моралі та етики вони є позитивними або суспільно корисними. Тому видається, що термін «низинний», стосовно кримінального права, дещо спотворює сутність визначеної ним групи мотивів, а виникнення класифікації на низинні і позбавлені низинного змісту мотиви є наслідком його широкого застосування в кримінальному законодавстві (перші радянські КК). Розвиток кримінального законодавства свідчить про тенденції до конкретизації мотивів при конструюванні складів злочинів. Ще одним аргументом проти даної класифікації може служити те, що існують мотиви, що пом'якшують відповідальність, що дана класифікація не враховує.

Уявляється, що в основі кримінально-правової класифікації мотивів злочинів повинна лежати їх функціональна ознака, відбита в назві груп, і ми можемо запропонувати наступну класифікацію: 1) мотиви, що обтяжують відповідальність; 2) мотиви, що пом'якшують відповідальність; 3) мотиви, що не впливають на ступінь відповідальності.

Далі перейдемо до розгляду поняття мети. У психології мета визначається як обґрунтована думка про майбутній бажаний результат власних дій, виражена в образній або мовній формі. Психологи також поділяють мотиви за ступенем їх усвідомленості, що стала рушієм поведінки: мотив-потяг, мотив-бажання,

мотив-мета [215, с. 87]. Тільки в останньому випадку може відбуватися збіг мотиву і мети.

У деяких випадках, можливо якби злиття мотиву та мети, тобто коли мотив виступає як мета і навпаки. Про таке явище говорив ще М. С. Таганцев: «Дуже нерідко мета уявляється спеціальним мотивом, особливо коли двигуном є спонукання, які можуть проявлятися в різних формах... Мета може уявлятися здійсненням нашого бажання у всій його повноті або ж у певній частині: вона може проявлятися у вигляді конкретного зла для інших або у вигляді досягнення блага для нас; мотив помсти втілюється в конкретну форму заподіяння фізичного страждання, болю, позбавлення життя» [208, с. 78].

Кримінально-правова класифікація мети злочинів може бути заснована на тому ж критерії, що і класифікація мотивів злочинів, тобто в залежності від посилення суспільної небезпеки поділяючи її: 1) мета, що обтяжує відповідальність; 2) мета, що пом'якшує відповідальність; 3) мета, що не впливає на ступінь відповідальності. Мети, що пом'якшує відповідальність, зазначеної безпосередньо в КК, нам зустріти не вдалося, однак, враховуючи відкритий список пом'якшуючих обставин (ч. 2 ст. 66 КК), судом може бути визнано будь-яку мету злочину як пом'якшуючу обставину. Наприклад, мотив співчуття може бути метою полегшення страждань людини.

Як видно з вищесказаного, в тих випадках, коли мотив або мета вказані законодавцем в якості обов'язкових елементів суб'єктивної сторони складу злочину, вони мають найважливіше значення для кваліфікації діяння та призначення покарання. У кримінальному праві ці ознаки суб'єктивної сторони злочину можуть виконувати чотири функції.

По-перше, вони використовуються законодавцем для надання діянню кримінально караного характеру, іншими словами для відмежування злочинів від незлочинних діянь.

По-друге, введені до складу злочину в якості обов'язкової ознаки, мотив або мета повинні відмежовувати один злочин від іншого, тобто з їх допомогою

визначається кваліфікація за різними нормами і встановлюються відмінності у степені та характері суспільної небезпеки.

По-третє, в тих випадках, коли мотив або мета включені в диспозицію статті, з їх допомогою утворюється кваліфікований склад злочину, що свідчить про підвищену суспільну небезпеку таких діянь, і змінює кваліфікацію діяння.

По-четверте, мотив і мета несуть функції обставин, що обтяжують покарання (п. 4 ст. 67 КК).

Як зазначалося вище, в деяких випадках законодавець вказує конкретні мету та мотиви злочину, які містяться в диспозиції статті, в інших – він вдається тільки до вказівки зв'язку між посяганнями і об'єктом. Наприклад, застосування насильства щодо державного чи громадського діяча (ст. 346 УК) передбачає, що посягання, спрямовані на нього або його близьких, пов'язані з виконанням ним своїх службових обов'язків. У даному разі законодавець не вказує спеціальної мети і (або) мотиву, але він їх передбачає зв'язком посягання з державною чи громадською діяльністю. У числі потерпілих у статті вказані близькі родичі. Якщо розглядати мотивацію злочинних посягань на близьких родичів зазначених у статті осіб, необхідну для кваліфікації злочинного діяння за цією статтею, то мотивом може бути тільки помста, а метою є перешкоджання виконанню посадових обов'язків. До такого формулювання законодавець вдається в ряді статей Особливої частини КК. Таким же чином сформульований кваліфікуюча ознака (п. 8 ч. 2 ст. 115 КК) та обтяжуюча покарання обставина (п. 4 ч. 1 ст. 67 КК), в яких мова також йде про посягання на осіб та їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними своїх службових обов'язків або виконанням громадського обов'язку. Пленум Верховного Суду України у постанові «Про судову практику у справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 7 лютого 2003 року № 2 прямо вказав, що за п. 8 ч. 2 ст. 115 КК кваліфікується вбивство особи або її близьких родичів, вчинене з метою не допустити чи перепинити правомірну діяльність потерпілого у зв'язку з виконанням ним зазначеного обов'язку, змінити характер останньої, а так само

з мотивів помсти за неї незалежно від часу, що минув з моменту виконання потерпілим своїх обов'язків до вбивства [136].

Таким чином, системний аналіз законодавства дозволяє зробити висновок, що застосування законодавцем формулювання «вчинення злочину у зв'язку з виконанням особою службових обов'язків або громадського обов'язку» рівнозначне формулюванню «вчинення злочину з метою перешкоджання правомірному здійсненню даною особою своєї службової діяльності або виконання громадського обов'язку або з мотивів помсти за таку діяльність». Дані відмінності у формулюванні диспозицій кримінально-правових норм свідчать про недоліки юридичної техніки. Це не кращим чином впливає на діяльність слідчих і судових органів, а з точки зору правозастосовувача чітка вказівка на мотиви і мету вчинення даної категорії злочинів зробило б кваліфікацію таких діянь більш точною. Розглядаючи можливість законодавчого удосконалення суб'єктивних ознак аналізованих злочинів проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку, 91 % визнали, що словосполучення «у зв'язку з виконанням потерпілим чи його близькою особою службового чи громадського обов'язку» є вказівкою на обов'язкові ознаки складів вказаних злочинів – мету та мотив – не допустити або припинити правомірну діяльність потерпілого, змінити її характер чи помститися за таку діяльність (Додаток А).

Подібну критику на адресу законодавця висловлюють і науковці, говорячи, що таке формулювання спричиняє ряд труднощів [216, с. 23]. О. Д. Сітківська зазначає, що словосполучення «вчинення злочину у зв'язку з виконанням потерпілим обов'язку» складне для розуміння, оскільки не зрозуміло, йдеться про мету, мотив чи мається на увазі об'єктивне ставлення особі, яка вчинила діяння цього факту [217, с. 43].

Таким чином, виходячи з вищесказаного, розглянуті діяння можна класифікувати на підставі сформульованих у них мотивів і мети, і їх місця в складі злочину.

Дані злочини ми поділяємо на три групи, де мотив або мета виступають: 1) в якості обов'язкової ознаки основного складу; 2) в якості кваліфікуючої ознаки; 3) в якості обтяжуючої покарання обставини. Усередині цих груп можна виділити підгрупи за ознакою зазначеної мотивації посягань: а) безпосередньо сформульовані мотив і (або) мета; б) вказують на зв'язок посягань з діяльністю особи.

На закінчення можна сформулювати висновки, що мотив і мета злочину мають важливе значення як для кваліфікації злочинів, у випадках вказівки їх безпосередньо в законі, так і для призначення покарання в цілому. Будучи обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони складу злочину, тобто зазначеними безпосередньо в диспозиції статті, вони дозволяють відмежувати одне кримінально каране діяння від іншого, або відрізнити злочинне діяння від незлочинного.

Аналізуючи пропоновані авторами класифікації мотивів злочинів, ми приходимо до висновку, що в їх основі лежать різні підстави, більшість з них мають значення для психології або кримінології, ніж для кримінального права. Підтримувана більшістю авторів класифікація, запропонована Б. С. Волковим, тобто поділ на низинні і позбавлені низинного змісту мотиви, піддається нами аргументованій критиці. Вживання використовуваної в ній термінології вважаємо невірним, таким що спотворює значення. Тому пропонується власна класифікація мотивів злочинів, де основою служить вектор впливу на ступінь відповідальності: 1) мотиви, що обтяжують відповідальність; 2) мотиви, що пом'якшують відповідальність; 3) мотиви, що не впливають на ступінь відповідальності. Запропонована класифікація може бути застосовна і до мети злочину.

РОЗДІЛ III

ЗНАЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ОСОБОЮ СЛУЖБОВОГО ЧИ ГРОМАДСЬКОГО ОБОВ'ЯЗКУ ДЛЯ ЮРИДИЧНОЇ ОЦІНКИ ДІЯННЯ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ

3.1. Виконання особою службового чи громадського обов'язку як обов'язковий елемент основного складу злочину

Послідовний розгляд аспектів досліджуваної теми, пов'язаних з аналізом значення мотиву злочину, сутності службової діяльності і громадського обов'язку, дозволяє перейти до аналізу кола питань, обумовлених характером впливу службової чи громадської діяльності потерпілих на кваліфікацію вчиненого і призначення покарання.

Передбачені законом норми, що становлять предмет цього дослідження, можна розділити на три групи: 1) елемент основного складу; 2) кваліфікуюча ознака; 3) обтяжуюча покарання обставина. Всі вони передбачають відповідальність за злочини, вчинені щодо особи та її близьких родичів у зв'язку з виконанням нею службового або громадського обов'язку. Таким чином, одна і та ж обставина, але з різними характеристиками виконує різну роль. І тут виникає питання: чому в деяких випадках законодавець службову або громадську діяльність потерпілого включив у основний склад злочину, або ним сконструйована спеціальна норма, а в інших випадках така діяльність потерпілого визнається кваліфікуючою ознакою складу злочину або враховується при призначенні покарання?

Уявляється, що подібна позиція законодавця обумовлена низкою факторів. По-перше, це визначається характером об'єкта посягання, який у багатьох випадках різний. Другий чинник зумовлений впливом попереднього, тобто об'єкта, який знаходиться в прямій залежності від виконуваної потерпілим діяльності, а також його службового чи громадського становища і є конкретні види службової чи громадської діяльності, які утворюють «групу ризику», що

знаходить відображення у законі у вигляді спеціальних норм. Деякі автори називають це явище терміном «віктимність». Зауважимо, що ми з таким визначенням стосовно правомірної діяльності особи не згодні [219, с. 152-159].

Ще одним фактором, що має вплив на законодавче втілення деяких спеціальних норм, на нашу думку, є співвідношення характеру посягання, тобто змісту об'єктивної сторони з суспільно небезпечними наслідками, які настають в результаті вчинення такого діяння, а в деяких випадках з можливістю настання таких наслідків. Безумовно, всі ці елементи мають значення для правової оцінки злочину і відповідно до ступеня суспільної небезпеки такого злочинного діяння, невіддільні один від одного і кожен з них зумовлений впливом іншого.

Постараємося привести приклад, який послідовно продемонструє відмінності у виділених нами характеристиках тієї або іншої діяльності. Таким можуть служити злочини, передбачені п. 8 ч. 2 ст. 115 КК та ст. 379 КК. Припустимо, що в першому випадку вчиняється умисне вбивство голови ради директорів комерційного банку, природно, у зв'язку з виконанням ним службового обов'язку, а в другому – вбивство судді у зв'язку зі здійсненням правосуддя.

Першим, що нас цікавить є об'єкт злочину. У першому випадку він обумовлений розташуванням ст. 115 КК і, відповідно, основним безпосереднім об'єктом є життя потерпілого. Додатковим об'єктом є суспільні відносини, що забезпечують даній особі правомірне виконання своїх службових обов'язків. Такі службові або громадські обов'язки можуть здійснюватися в різних сферах професійної або громадської діяльності. Тут видається важливим акцентувати увагу саме на необмеженості обсягу діяльності, що охороняється законом, а, отже, і осіб, які її виконують, що, на наш погляд, свідчить про прагнення законодавця захистити досить велике коло осіб від посягань у зв'язку з їх правомірною діяльністю шляхом превентивного посилення кримінальної відповідальності. Таким чином, розглянута обставина є складовою частиною додаткового об'єкта посягання.

У злочині, передбаченому ст. 379 КК, родовим об'єктом є інтереси правосуддя, основним безпосереднім – його конкретна сфера, а додатковим виступає життя потерпілого. Таким чином, розглянута обставина є складовою частиною об'єкта посягання даного злочину. Така відмінність обумовлена виконанням потерпілими різних видів (у різних сферах) професійної діяльності, при посяганні на які шкода заподіюється різним за важливістю об'єктам.

Однак це не говорить про те, що у разі вчинення злочину, передбаченого ст. 379 КК, такий об'єкт кримінально-правової охорони, як життя людини, розцінюється законодавцем як менш важливий, ніж інтереси правосуддя. Безумовно, важливість людського життя не зменшується і не збільшується в залежності від виконання ним визначеної законом службової чи громадської діяльності або від його службового чи громадського становища. Об'єкт злочину тут підкреслює підвищену суспільну небезпечність посягань на життя визначеної законом категорії осіб, які в даному випадку безпосередньо здійснюють правосуддя, а суспільна небезпека знаходиться в прямій залежності від виконуваної потерпілим діяльності.

Сказане робить можливим формулювання висновку, що кримінально-правове значення виконуваної потерпілим службової чи громадської діяльності визначається його важливістю для нормального функціонування різних інститутів державної влади та її ланок, у свою чергу така важливість знаходиться у прямій залежності від об'єкта посягань.

Щодо впливу такого фактора, як виділення законодавцем «груп ризику», обумовлених обопільним впливом об'єкта кримінально-правової охорони і конкретного виду службової чи громадської діяльності, зазначимо наступне. Підвищена небезпека здійснення окремих видів суспільно корисної діяльності безперечна. До таких видів належить, наприклад, діяльність співробітників різних правоохоронних органів, інкасаторів, охоронців і т. д. Саме ця обставина, тобто об'єктивно існуюча підвищена небезпека діяльності в сукупності з різною характеристикою об'єкта посягань оцінена відповідним чином законодавцем, і втілена в конструкції окремих складів злочинів. Однак,

як зазначалося вище, деякі автори пов'язують це явище з віктимністю окремих категорій осіб. Наша позиція полягає в тому, що до подібного кримінально-правового явища цей термін не може бути застосовний. Для повного та аргументованого обґрунтування висловленої позиції проведемо аналіз зазначеного поняття.

Кримінологи говорять про віктимність потерпілого, виражену в віктимній поведінці, яка може створювати три види ситуацій, що передують злочину: дії носять провокаційний, аморальний чи протиправний характер; дії потерпілого носять необережний характер; дії потерпілого носять правомірний характер [220, с. 205]. Як видно із запропонованого переліку, в ньому знаходяться діаметрально протилежні за своїм кримінально-правовим значенням поняття: правомірність і протиправність. Щодо необережності можна відзначити, що це поняття відносне і в різних соціально-політичних умовах його значення змінюється, а також воно великою мірою відображає «неспроможність» правоохоронних органів, рівень розвитку суспільства та держави в цілому.

Протиправність як причина або спонукання до вчинення злочину розглядається законом про кримінальну відповідальність як обставина, що пом'якшує покарання, тобто якоюсь мірою «виправдовує» поведінку винного, вчинення злочину у зв'язку з правомірними діями особи, навпаки, розглядається як обставина, що обтяжує покарання, та свідчить про підвищену суспільну небезпечність такого діяння. Правомірна поведінка особи, яка виступає причиною вчинення злочину щодо нього, в основному пов'язана з виконанням службових обов'язків, або з виконанням громадського обов'язку. У першому випадку в літературі це визначається як професійна віктимність або як професійно-віктимний тип жертви. Проте термін «віктимність», на нашу думку, має (або набув) негативної спрямованості завдяки позначенню ним протиправної, аморальної або провокуючої поведінки потерпілого, а також використовуваний в літературі термін для визначення віктимності «схильність», надає правомірній службовій діяльності відтінок шкідливості. Він більш застосовний для характеристики психологічних особливостей

особистості, ніж для об'єктивно існуючої підвищеної небезпеки. Діяльність же, пов'язана з підвищеною небезпекою (ймовірністю) стати об'єктом злочинного посягання, може бути визначена як групи (види) суспільно корисної діяльності підвищеного ризику [221, с. 163].

Заключною обставиною, яка лежить в основі конструкції норм, де службова чи громадська діяльність потерпілого є елементом основного складу, на нашу думку, є співвідношення характеру посягання, тобто змісту об'єктивної сторони з суспільно небезпечними наслідками, які настають в результаті вчиненого посягання, а в деяких випадках з можливістю настання таких наслідків. Чому в деяких випадках законодавець використовує термін «вбивство», а в інших «посягання на життя», як це пояснюється і які цілі переслідує? Уявляється, що подібна особливість обумовлена співвідношенням значущості об'єкта посягань, діяльності потерпілого і суспільної небезпеки діяння. При проведенні дослідження респондентам було поставлено питання чи варто говорити про термін «посягання на життя» як дію, яка означає замах на вбивство, але не саме вбивство?», на яке 65 % опитаних дали позитивну відповідь, 17 % не погодилися з наданою пропозицією. Подібну залежність потрібно розглянути безпосередньо при аналізі відповідних норм Особливої частини КК.

Таким чином, визначивши підстави виділення законодавцем деяких окремих злочинів шляхом конструювання спеціальних норм і визначивши мету такої спеціальної кримінально-правової охорони, перейдемо безпосередньо до аналізу складів злочинів.

Подібні норми досить різноманітні і розташовані у відповідних розділах КК, що регламентують відповідальність за посягання на такі правоохоронювані об'єкти, як конституційні права і свободи людини і громадянина, основи конституційного ладу і безпеки держави, правосуддя, авторитет певних органів.

Розглянута нами категорія злочинів про відповідальність за посягання на осіб та їх близьких родичів у зв'язку з виконанням службового чи громадського обов'язку завжди має два або більше безпосередніх об'єкти злочину.

Аналіз норм, де службова або громадська діяльність потерпілого є елементом основного складу злочину, показує, що, незважаючи на їх різне розташування в КК (що обумовлено різними об'єктами таких діянь), конструкції цих кримінально-правових норм наділені схожими ознаками. Дана подібність і лежить в основі запропонованої нами класифікації, яка базується на характері посягань. Подібна класифікація допоможе оцінити ступінь законодавчого закріплення таких норм, а також виявити вплив характеру посягання на конструювання основного складу злочину.

Першу групу діянь становлять посягання на життя осіб, які виконують службовий чи громадський обов'язок, відповідальність за які передбачена ст.ст. 112, 348, 379, 400, 443 КК. Другу групу утворюють злочини, що посягають на фізичну і психічну недоторканність осіб, які виконують службовий чи громадський обов'язок, які передбачені ст.ст. 345, 346, 349, 350, 377, 398, 405 КК. Третя група складається з посягань на власність осіб, які виконують службовий чи громадський обов'язок, відповідальність за які передбачена ст.ст. 347, 352, 378, 399 КК. Четверта група включає посягання спрямовані на встановлений законом порядок діяльності осіб, які виконують службовий чи громадський обов'язок, які передбачені ст.ст. 157, 342, 343, 344, 351, 351-1, 353, 376, 386, 391, 397, 402, 403, 404 КК. І остання група складається з посягання на особисту безпеку – ст.ст. 380, 381 КК.

Далі перейдемо до послідовного аналізу зазначених норм відповідно до запропонованої класифікації.

Злочини першої групи, передбачені ст.ст. 112, 348, 379, 400, 443 КК України, є особливо тяжкими злочинами і крім основних безпосередніх об'єктів, в якості додаткового обов'язкового об'єкта в даних діяннях виступає життя зазначених у кримінально-правових нормах осіб.

Основні питання, що стосуються кола потерпілих і характеристики виконуваної ними діяльності у даній групі злочинів, були розглянуті вище (підрозділ 2.1. цієї роботи), тут же зосередимо увагу на аналізі об'єктивної

сторони даних злочинів, яка полягає у посяганні на життя, а також інших істотних конструктивних особливостях.

В юридичній літературі висловлюються різні точки зору щодо змісту терміну «посягання». Одні автори вважають, що в поняття посягання входить вбивство, замах на вбивство та заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, небезпечних для життя в момент заподіяння [222, с. 3]. Інші додатково до перерахованого відносять заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинило смерть потерпілого [223, с. 43]. Е. А. Сухарєв в поняття посягання на життя включає також інші насильницькі дії, спрямовані на заподіяння будь-якої шкоди працівникові міліції та завідомо для винного створюють реальну можливість настання смерті потерпілого [224, с. 7]. Перераховані вище автори дотримуються розширювального тлумачення терміна посягання. Ще одна група авторів вважає, що посягання означає тільки замах на вбивство [225, с. 78; 226, с. 464]. Ми не можемо погодитися як з розширювальним тлумаченням, так і з усіченим тлумаченням розглянутого терміну.

Під посяганням у звичайному слововживанні розуміється спроба зробити що-небудь, але без повної впевненості в результаті [227, с. 524, 517]. Роз'яснення значення даного терміну, стосовно кримінально-правових норм, міститься ще в постанові Пленуму Верховного Суду СРСР «Про застосування судами законодавства про відповідальність за посягання на життя, здоров'я і гідність працівників міліції, народних дружинників і військовослужбовців у зв'язку з виконанням ними обов'язків з охорони громадського порядку» від 22 вересня 1989 р. [228] Так, у п. 5 даної Постанови визначено, що посягання утворює як вбивство, так і замах на вбивство працівника міліції або народного дружинника, а також військовослужбовця у зв'язку з їх діяльністю по охороні громадського порядку. Тобто, такі дії, незалежно від злочинного результату, необхідно кваліфікувати як закінчений злочин за ст. 348 КК України і додаткової кваліфікації за замах на життя співробітника правоохоронного органу в даному випадку не потрібно. Відповідно до даної норми (й інших, що містять це поняття) термін «посягання» означає, що законодавець прагне

забезпечити підвищену охорону даних осіб, і переносить момент закінчення злочину на більш ранню стадію – замах на життя. Іншими словами, склад злочину є усічено-матеріальним, оскільки і власне позбавлення життя певної особи, і спроба вчинення цього, тобто замах, в рівній мірі утворюють закінчене діяння. Головним для кваліфікації дій винного за статтями КК, об'єктивна сторона яких полягає у посяганні на життя, на нашу думку, повинно бути встановлення умислу на позбавлення життя. При встановленні такого умислу фактичне заподіяння різного ступеня тяжкості шкоди здоров'ю, що не призвело до смерті потерпілого, повинно бути кваліфіковано як посягання.

Ще одним автором, який дотримуються позиції усіченого тлумачення терміну «посягання», є С. В. Бородін. Він вважає, що посягання на життя – це тільки замах на вбивство, але не закінчене вбивство [229, с. 396]. До такого висновку він приходить на підставі значення терміна «посягання», під яким розуміється тільки замах. Однак з даною думкою, на наш погляд, не можна погодитися, оскільки санкції ст.ст. 112, 348, 379, 400, 443 КК свідчать про те, що саме заподіяння смерті ними охоплюється, що підтверджується чинними редакціями вищевказаних статей, де законодавчо передбачено дві форми об'єктивної сторони – вбивство і замах на вбивство. З цією думкою погоджуються й інші автори [230, с. 843].

Схожій думки дотримується й Ю. Н. Антонян, який стверджує, що навіть тяжка шкода здоров'ю, небезпечна для життя, не є посягання на саме життя. Заподіяння шкоди здоров'ю не включається в поняття даного злочину, оскільки воно являє собою посягання на здоров'я. Якщо буде завдано шкоди здоров'ю, пов'язаної чи не пов'язаної з небезпекою для життя осіб, зазначених у ст.ст. 112, 348, 379, 400, 443 КК, але буде встановлено, що умисел був спрямований на їх вбивство, такі дії потрібно кваліфікувати як замах [231, с. 290-291].

Нам уявляється такий підхід неправильним, оскільки автор вказує на умисел винного, який спрямований на позбавлення життя, а смерть потерпілого не настає з не залежних від винного причин, що, на нашу думку, повністю

охоплюється складом злочинів, передбачених ст.ст. 112, 348, 379, 400, 443 КК і не вимагає додаткової кваліфікації.

Інше питання, коли умисел на позбавлення життя відсутній. Такі випадки повинні кваліфікуватися за іншими статтями КК, про що справедливо зазначає Ю. І. Кулешов, стверджуючи, що разом з тим погроза вбивством, необережне спричинення смерті, заподіяння шкоди здоров'ю при відсутності умислу на позбавлення життя повинні кваліфікуватися не як посягання на життя, а в залежності від фактичних обставин [232, с. 36].

Підводячи підсумок аналізу поняття «посягання на життя», хотілося б звернути увагу на те, що застосування даного терміну зайвий раз підкреслює ставлення законодавця до кримінально-правової охорони в першу чергу подібних об'єктів злочинів (інтереси правосуддя, авторитет органів державної влади і т. д.) і не може свідчити про різну оцінку законодавцем життя особи, що залежить від виконуваної ним діяльності, як вважають деякі автори. Так, А. К. Стрельников стверджує, що у зв'язку з цим незрозуміло, чому норма про відповідальність за вбивство частини посадових осіб загнана на задвірки КК, а сама відповідальність розірвана в залежності від змісту посадових функцій, і далі пише, що вважає за доцільне виключити з КК такі спеціальні норми [233, с. 56]. Однак це, на наш погляд, суперечить об'єктивно існуючим реаліям, – таким, як значущість об'єкта посягань, значущість діяльності, підвищення небезпеки у зв'язку з виконанням подібної діяльності. Застосування законодавцем даного терміну свідчить про диференційований підхід до оцінки злочинного діяння, суспільно корисної діяльності особи і суспільно небезпечних наслідків, які наступили в результаті злочинного діяння, а в даному випадку і про можливе настання таких наслідків.

Тут варто згадати про актуальне на сьогодні питання кримінальних проступків [234, с. 35]. Так, проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження кримінальних проступків» передбачає встановлення відповідальності за злочин, кримінальний проступок та адміністративний проступок [235]. Стосовно досліджуваних нами

питань цей проект, наприклад, опір представникові влади (ст. 591) визначає як кримінальний проступок, а опір працівникові правоохоронного органу, державному виконавцю під час виконання ним службових обов'язків, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві під час виконання цими особами покладених на них обов'язків щодо охорони громадського порядку, або уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб як злочин (ст. 342). Разом з тим, в Проекті запропоновано посилити покарання за посягання на життя працівника правоохоронного органу (ст. 348 чинного КК), а ст.ст. 345, 347 КК виключити [236, с. 25]. Аргументації таких змін Проект не містить, проте логічно діяти в одному руслі – якщо посилювати відповідальність за одне посягання на спеціальних потерпілих, то варто так само ставитись і до інших видів посягань на цих же потерпілих.

Хотілося б звернути увагу на деякі особливості ст. 348 КК, які ставлять під сумнів обґрунтованість нинішнього виділення даної норми, що полягають у колі потерпілих. У цій нормі законодавець вказує на працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, а також їх близьких родичів і обмежує дане коло потерпілих виконанням службових обов'язків (працівник правоохоронного органу) та обов'язків по охороні громадського порядку (член громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовець). Проте в інших нормах про злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян (ст. 349, 350, 352 КК) законодавець вказує на потерпілого – службову особу чи громадянина, який виконує громадський обов'язок і не обмежує це коло осіб виконанням якої-небудь спеціальної сфери службової діяльності, що являє собою значно більше коло осіб. Разом з тим, у інших кримінально-правових нормах даного розділу (ст. ст. 342, 343 КК) законодавець вказує поряд з працівником правоохоронного органу ще інших спеціальних потерпілих, які також виконують правоохоронні

функції (наприклад, працівник державної виконавчої служби). Крім того, в окремих випадках передбачається відповідальність за посягання тільки на працівника правоохоронного органу (ст. 345, 347 КК) або тільки на державного чи громадського діяча (ст. 344, 346, 351).

Нам уявляється це не логічним, і виникає питання: навіщо, створюючи спеціальні норми про злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян і конструюючи склади з різним характером посягань, в одних з передбачених діянь обмежувати коло потерпілих, а у інших його розширювати. Більше того, законодавець посягання на життя державного чи громадського діяча розмістив у розділі І Особливої частини КК України «Злочини проти основ національної безпеки України», а посягання на їх здоров'я та власність шляхом погрози вбивством, заподіяння шкоди здоров'ю, знищення або пошкодження майна – у розділі XV Особливої частини КК «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян».

Прийняттю КК, як справедливо зазначається в літературі, передувала дискусія про доцільність включення в закон про кримінальну відповідальність спеціальних складів, що охороняють життя фізичної особи в залежності від виконуваної нею службової діяльності. Так, було висловлено думку про те, що загальної норми (п. 8 ч. 2 ст. 115 КК) цілком достатньо [237, с. 327]. Наявність в чинному законодавстві таких норм свідчить, що від цієї ідеї законодавець не відмовився, що, на думку інших авторів, відповідає світовим тенденціям кримінального права [238, с. 173].

Друга група злочинів, що складається з норм, передбачених ст.ст. 345, 346, 349, 350, 377, 398, 405 КК, характеризується застосуванням різного роду насильства проти осіб у зв'язку з виконанням ними своєї службової діяльності або у зв'язку з виконанням громадського обов'язку. Дані норми містяться в розділах про злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, проти правосуддя і проти

встановленого порядку несення військової служби. Всередині цієї групи діяння, передбачені цими статтями, можна розділити на підгрупи:

- 1) застосування фізичного насильства (насильства, яке є небезпечним для життя і здоров'я особи або насильства, яке не є небезпечним для життя і здоров'я, захоплення або тримання особи як заручника);
- 2) застосування психічного насильства (погроза вбивством, заподіянням шкоди здоров'ю, знищенням або пошкодженням майна, викраденням, позбавленням волі).

Першими з даної групи є норми, передбачені ст. 345 КК про відповідальність за погрозу або насильство щодо працівника правоохоронного органу, ст. 346 КК про відповідальність за погрозу або насильство щодо державного чи громадського діяча, ст. 350 КК про відповідальність за погрозу або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок, ст. 377 КК про відповідальність за погрозу або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного, ст. 398 КК про відповідальність за погрозу або насильство щодо захисника чи представника особи і ст. 405 КК про відповідальність за погрозу або насильство щодо начальника.

Усі ці норми передбачають відповідальність за погрозу застосування різного роду насильства і за саме насильство щодо потерпілих, які володіють різними характеристиками стосовно виконання службового чи громадського обов'язку. Ці норми є логічним продовженням відокремлення кримінальної відповідальності за злочини проти осіб у зв'язку з їх службовою або громадською діяльністю.

З найменування вищезазначених норм КК випливає, що в них встановлена відповідальність за погрозу або насильницькі дії у зв'язку з вказаною в них діяльністю потерпілих. Однак, як правило, у ч. 1 цих статей передбачена відповідальність за погрозу вбивством, заподіяння шкоди здоров'ю, знищення або пошкодження майна осіб, зазначених у ній. У наступних частинах регламентована відповідальність за діяння, вчинені безпосередньо із

застосуванням насильства, як такого, що не є небезпечним для життя і здоров'я, так і з застосуванням насильства, небезпечного для життя і здоров'я відповідно. Таким чином, дані норми передбачають відповідальність за дії, вчинені з застосуванням насильства різного ступеня. Іншими словами, вказані норми диференційовано регламентують відповідальність за насильство різного ступеня, в залежності від заподіяної шкоди здоров'ю.

Об'єктивна сторона діянь, передбачених вищезазначеними кримінально-правовими нормами, виражається в наступних видах погроз: вбивством (ст.ст. 345, 346, 350, 377, 398, 405), насильством (ст.ст. 345, 377, 398), заподіянням тяжких тілесних ушкоджень (ст. 350), заподіянням шкоди здоров'ю (ст. 346), заподіянням тілесних ушкоджень (ст. 405), заподіянням побоїв (ст. 405), знищенням чи пошкодженням майна (ст.ст. 345, 346, 377, 398, 405), знищенням чи пошкодженням майна загально небезпечним способом (ст. 350), викраденням (ст. 346), позбавленням волі (ст. 346).

Загалом, погроза – це висловлення реального наміру заподіяти особі або її близьким фізичну, майнову або моральну шкоду. Залежно від форми виразу вона може бути словесною, письмовою, у формі конклюдентних дій (жестів, демонстрації зброї), інших дій, спрямованих на залякування особи [239].

Погроза вбивством – це погроза заподіяння смерті особі. Вона має бути конкретно і реальною. Під погрозою насильством потрібно розуміти погрозу заподіяння потерпілому побоїв, тілесних ушкоджень, інших насильницьких дій. Тобто погроза насильством включає законодавчо передбачені в окремих нормах погрози заподіяння тілесних ушкоджень, побоїв, шкоди здоров'ю і т.п. Для однакового сприйняття і застосування норм кримінального законодавства пропонується внести зміни до ст.ст. 346, 350, 405 КК вказавши як на кримінально-карані дії в цих статтях – погрозу насильством в цілому.

Погроза знищення майна полягає в залякуванні негайно або в майбутньому знищити певне майно, яке є для винного чужим, тобто довести майно до повної непридатності щодо його цільового призначення. Погроза пошкодження майна полягає в залякуванні негайно або в майбутньому пошкодити певне майно, яке

є для винного чужим, тобто погіршити його якість, зменшити цінність речі або довести річ на якийсь час у непридатний за її цільовим призначенням стан.

Потрібно зазначити, що погроза знищенням чи пошкодженням майна визнається злочинною, незалежно від способу, в який винний мав намір реалізувати свою погрозу. Так, кримінальну відповідальність за погрозу знищенням чи пошкодженням щодо майна судді, народного засідателя, присяжного, захисника, представника особи та їх близьких родичів (статті 377, 398), майна військового начальника (ст. 405) закон не обумовлює загальнонебезпечним чи в якийсь інший спосіб знищенням такого майна. Такий підхід пояснюється підвищеною суспільною небезпекою погрози знищення чи пошкодження майна у складі цих злочинів, оскільки вона має місце у зв'язку зі службовою чи професійною діяльністю потерпілого (здійсненням правосуддя, наданням правової допомоги, виконанням обов'язків з військової служби тощо).

Інша ситуація зі ст. 350 КК. Погроза знищення чи пошкодження майна утворює склад цього злочину лише у випадках, коли винний погрожує це зробити загальнонебезпечним способом. Під загальнонебезпечним способом розуміється будь-який спосіб знищення або пошкодження майна (у тому числі підпал та вибух), внаслідок якого створюється небезпека життю чи здоров'ю багатьох людей, заподіяння шкоди багатьом матеріальним об'єктам тощо [240, с. 439].

Погроза позбавленням волі може полягати у погрозі тримання особи в місці, де вона взагалі не бажає або більше не бажає перебувати, або в приміщення її в місце, яке вона не має змоги вільно залишити, хоча бажає цього. Погроза викраденням людини означає погрозу заволодіння нею і незаконне переміщення її з одного певного місця, де вона вільно перебувала згідно з власною волею, до іншого.

Фізичне насильство в даній групі злочинів може полягати у нанесенні вказаним особам побойів (ст.ст. 345, 346, 350, 377, 405), легких тілесних ушкоджень (ст.ст. 345, 346, 350, 377, 398, 405), середньої тяжкості тілесних

ушкоджень (ст.ст. 345, 346, 350, 377, 398, 405), тяжких тілесних ушкоджень (ст.ст. 345, 346, 350, 377, 398, 405), тілесних ушкоджень (ст. 405), вчинення інших насильницьких дій (ст.ст. 346, 405).

Побої – це багаторазове (два і більше) завдання ударів по тілу потерпілого, яке не спричинило тілесних ушкоджень. Тілесні ушкодження – це протиправне і винне порушення анатомічної цілості тканин, органів потерпілого та їх функцій, що виникає як наслідок дії одного чи кількох зовнішніх ушкоджуючих факторів. КК розрізняє тілесні ушкодження трьох ступенів: тяжке, середньої тяжкості і легке. Характер і ступінь тілесних ушкоджень на практиці визначаються на підставі відповідних положень КК (ст. 121, 122, 125) і Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджених МОЗ України.

Під іншими насильницькими діями розуміється застосування будь-якого насильства, яке не охоплюється поняттям тілесних ушкоджень і побоїв. Це, зокрема: незаконне позбавлення волі, викрадення, зв'язування, насильницьке застосування наркотичних засобів, психотропних, отруйних, сильнодіючих речовин, електроструму тощо.

Санкції, встановлені розглянутими нормами, в цілому однакові. Проте, при з'ясуванні питання щодо доповнення санкцій досліджуваних злочинів покараннями на пов'язаними з позбавленням волі 39 % респондентів визнали, що встановити у санкціях за вчинення злочинів проти осіб, які виконують свої службові чи громадські обов'язки вкрай необхідно, 54 % – тільки за деякі із вказаних злочинів, а 4 % взагалі не підтримують дану пропозицію.

Офіційна статистика свідчить, що такий злочин, як застосування насильства відносно представників влади, є одним з найпоширеніших серед аналізованих нами складів [90; 91].

Останнім з даної групи злочинів є злочин, передбачений ст. 349 КК, яка встановлює відповідальність за захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника. Під захопленням особи треба розуміти напад, пов'язаний з її затриманням із наступним істотним обмеженням вільного

руху, пересування чи поведінки особи. Тримання особи передбачає насильницьку заборону особі залишати певне місце чи унеможливлення це зробити.

Аналіз характеру погроз та насильства, відповідальність за які передбачена у диспозиціях даної групи злочинів дозволяє зробити висновок, що законодавець не однаково охороняє різних осіб, які правомірно виконують свій службовий чи громадський обов'язок. Найбільш захищеними є державні та громадські діячі, перелік яких наведений у ст. 346 КК і є вичерпним. Їх кримінально-правова охорона передбачає встановлення відповідальності за розширений вид погроз – викраденням або позбавленням волі, та такий вид застосування насильства, як вчинення інших насильницьких дій. Вважаємо такий стан кримінально-правової охорони осіб, які виконують свої службові чи громадські обов'язки несправедливим і пропонуємо доповнити інші норми (ст.ст. 345, 346, 377, 398, 405) вказаними вище формами об'єктивної сторони.

Третя група складається з посягань на власність осіб, які виконують службовий чи громадський обов'язок, відповідальність за які передбачена ст.ст. 347, 352, 378, 399 КК. Додатковим обов'язковим об'єктом даних злочинів виступає право власності. Усі ці норми сконструйовані законодавцем однаково і встановлюють відповідальність за умисне знищення або пошкодження майна вказаних у диспозиціях осіб, які виконують свій службовий чи громадський обов'язок.

Термінологічна конструкція «знищення або пошкодження» передбачає як вчинення певного роду діяння, так і настання відповідних суспільно небезпечних наслідків [241, с. 538]. При цьому наслідки мають головне значення, оскільки саме з ними закон пов'язує момент закінчення злочину.

Знищення майна – це доведення майна до повної непридатності щодо його цільового призначення. Пошкодженням майна визнається погіршення якості, зменшення цінності речі або доведення речі на якийсь час у непридатний за її цільовим призначенням стан. Розмір заподіяної знищенням або пошкодженням майна шкоди значення не має і на кваліфікацію не впливає.

Більше того, всі вказані норми, за винятком ст. 399 КК, передбачають у ч. 2 однакові кваліфікуючі ознаки – вчинення знищення чи пошкодження майна шляхом вибуху, підпалу або іншим загально небезпечним способом, а також спричинення в результаті таких дій загибелі людей чи інших тяжких наслідків.

Однак найбільш правильним і логічно сконструйованим у цій групі злочинів є склад злочину, передбачений ст. 399 КК, де законодавець у ч. 2 встановив відповідальність за знищення або пошкодження майна, що належить захиснику чи представнику особи або їх близьким родичам шляхом підпалу, вибуху а іншим загально небезпечним способом, або якщо вони заподіяли шкоду в особливо великих розмірах, а у ч. 3 – за такі ж дії, що спричинили загибель людей, завдання їм тяжких тілесних ушкоджень чи настання інших тяжких наслідків. Тут під шкодою в особливо великих потрібно розуміти, відповідно до п. 4 примітки до ст. 185 КК, майнову шкоду на суму, яка в шістсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян [242, с. 352].

На нашу думку саме така конструкція усіх кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за посягання на власність осіб, які виконують службовий чи громадський обов'язок (ст.ст. 347, 352, 378, 399 КК) буде повною мірою відображати суспільну небезпеку таких посягань і дозволить ефективно протидіяти шляхом застосування адекватного посягання. Відповідано пропонується внести зміни до ст.ст. 347, 352, 378 КК для приведення їх у відповідність з положеннями ст. 399 КК.

Четверта група включає посягання спрямовані на встановлений законом порядок діяльності осіб, які виконують службовий чи громадський обов'язок, які передбачені ст.ст. 157, 342, 343, 344, 351, 351-1, 353, 376, 386, 391, 397, 404 КК.

Дані злочини мають різний основний безпосередній об'єкт – суспільні відносини в сфері реалізації виборчого права, авторитет органів державної влади та органів місцевого самоврядування, правосуддя, встановлений порядок несення військової служби. Але усіх їх об'єднує те, що вказаним відносинам,

які виступають основним безпосереднім об'єктом злочину шкода заподіюється з приводу правомірного виконання особою свого службового чи громадського обов'язку. Тобто видовим об'єктом усіх цих злочинів можна визнати встановлений порядок діяльності осіб, які виконують службовий чи громадський обов'язок.

З об'єктивної сторони злочини даної групи можуть виражатися у перешкоджанні (ст.ст. 157, 351, 351-1, 386), опорі (ст.ст. 342, 404), примушуванні (ст.ст. 342, 386, 404), втручанні (ч. 4 ст. 157, ст.ст. 343, 344, 376, 397), самовільному присвоєнні (ст. 353), непокорі (ст. 402), невиконанні наказу (ст. 403), злісній непокорі (ст. 391). Характерною особливістю усіх цих злочинів є те, що вони сконструйовані як злочини з формальним складом, тобто вважаються закінченими з моменту вчинення самого діяння.

Усі ці злочини апріорі передбачають втручання в діяльність певної категорії осіб. Змісту поняття «втручання у діяльність» приділено при розгляді питань кримінальної відповідальності приділено достатню увагу [243, с. 365–368; 244, с. 228–236; 245, с. 9; 246, с. 308–318]. Важливим у цьому контексті є розмежувати поняття «втручання в діяльність», яке вживається у статтях КК, від суміжних понять, адже вирішення цього питання є необхідною передумовою розв'язання інших проблемних питань кримінально-правової оцінки втручання у діяльність правомочних осіб за кримінальним правом України [247].

Щоб відмежувати поняття «втручання у діяльність» від суміжних кримінально правових понять спочатку слід визначитись з їх переліком. Як суміжні до втручання у діяльність (використовуючи його нормативне визначення «вплив у будь-якій формі») І. М. Залялова, аналізуючи проблеми відповідальності за втручання у діяльність працівника правоохоронного органу, розглядає поняття «опір», «непокора», «невиконання законних вимог», «протидія», «примушування» та «перешкоджання» і роить висновки щодо їх розмежування [248, с. 69–75]. Загалом сприймаючи позицію дослідниці, висловимо до неї певні зауваження та уточнення, насамперед щодо

співвідношення понять «опір» та «втручання у діяльність». Тут потрібно виходити з таких моментів:

а) КК встановлює відповідальність за вчинення опору більш широкому колу осіб, аніж за втручання у діяльність, а саме: окрім представників влади, та працівників правоохоронного органу, також за опір члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві, уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб; і навпаки, за втручання у діяльність захисника чи представника особи відповідальність передбачена, а за опір – ні;

б) обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу опору є час, тобто коли він чинився протягом виконання службових обов'язків чи обов'язків з охорони громадського порядку.

З врахуванням цього є підстави констатувати, що можливі три випадки: коли має місце склад «опору» і питання про те чи містить таке діяння ознаки складу «втручання» не виникає; зворотній випадок, коли має місце склад «втручання у діяльність», а питання про те чи містять такі діяння склад «опору» також навіть не виникає; коли вчинене діяння містить і ознаки складу «опору» і ознаки складу «втручання».

Третю ситуацію в кримінальному праві прийнято іменувати або конкуренцією кримінально-правових норм, якщо в результаті застосування підлягає одна норма, або ідеальною сукупністю [249, с. 437]. Адже конкуренція кримінально-правих норм – це зумовлена наявністю у кримінальному законодавстві принаймні двох кримінально-правових норм, спрямованих на врегулювання одного питання, нетипова ситуація у правозастосуванні, коли при кримінально-правовій оцінці одного суспільно небезпечного діяння на застосування претендують дві (або більше) функціонально пов'язані чинні кримінально-правові норми [250, с. 209]. А ідеальна сукупність вчинення одного діяння, яке містить склад декількох злочинів.

Не прагнучи з'ясувати, наскільки такий підхід є правильним, потрібно наголосити, що Верховний Суд України запропонував вихід з цієї ситуації. З цього питання він зайняв таку позицію:

- опір, не поєднаний з насильством чи погрозою його застосування, якщо він перешкодив працівникові поліції запобігти злочину чи затримати особу, яка його вчинила, утворює окремий склад злочину, передбачений ст. 343 КК;

- якщо втручання у діяльність працівника прокуратури, органу внутрішніх справ, служби безпеки поєднане з діями, передбаченими ч. 2 і 3 ст. 342 КК (опір), ч. 2, 3, 4 ст. 345, ч. 2, 3 ст. 377 (погроза або насильство) КК, ст.ст. 347 і 378 КК (умисне знищення або пошкодження майна) або ст.ст. 348 і 379 КК (посягання на життя), вчинене належить кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1 ст. 342 і зазначеними нормами Кримінального кодексу;

- якщо при опорі працівникові поліції чи військовослужбовцю, який одночасно є працівником правоохоронного органу, було нанесено удари, побої чи заподіяно легке, середньої тяжкості чи тяжке тілесне ушкодження, вчинене необхідно кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 342 та ч. 1 чи 2 ст. 345 КК України [251].

Щодо відмінності «втручання у діяльність» від таких понять як «непокора» та «невиконання законних вимог», то вважаємо не зовсім коректним вважати, що «втручання у діяльність» є ширшим за змістом від понять «непокора» та «невиконання законних вимог». На нашу думку, ці поняття не пересікаються, оскільки під втручанням у діяльність потрібно розуміти лише умисні дії, а непокора (ст. 391 КК) та невиконання законних вимог (ст. 351 КК) – можуть вчинятися лише шляхом бездіяльності. Разом з тим, аналізуючи ст.ст. 351, 391 КК, не можна обійти увагою, що в них передбачено декілька альтернативних форм вчинення цього злочину. Що стосується злочину, відповідальність за вчинення якого передбачена у ст. 351 КК, то його об'єктивна сторона характеризується альтернативними суспільно небезпечними діями. З законодавчо закріпленого переліку, в аспекті нашого дослідження, впливає, що, по-перше, законодавець в одній статті передбачив як альтернативні

суспільно небезпечні діяння, які можуть вчинятися: а) лише в формі бездіяльності (невиконання законних вимог) та б) у лише у формі дії (створення штучних перешкод та надання неправдивої (недостовірної) інформації); по-друге, створення штучних перешкод у роботі названих суб'єктів є, по суті, втручанням у їх діяльність, адже саме так викладено поняття втручання у діяльність захисника чи представника особи у ст. 397 КК – «вчинення в будь-якій формі перешкод».

З врахуванням наведеного виклад ст. 351 КК видається таким, що порушує системні вимоги до побудови закону про кримінальну відповідальність. А відтак, на нашу думку, з ч. 1 та ч. 2 ст. 351 КК слова «створення штучних перешкод у їх роботі» потрібно виключити і передбачити відповідальність за такі діяння в окремій статті. При цьому варто врахувати, що відповідальність за втручання у діяльність народного депутата передбачена у ст. 344 КК.

Наступним поняттям, яке суміжне з поняттям «втручання», є «протидія». Воно вживається у ч. 1 ст. 391 КК. Зміст протидії полягає в протиправній вимозі припинити займатися певною діяльністю чи обмежити її. Використання цього терміну у ст. 391 КК видається виправданим з таких міркувань: по-перше, протидія тлумачиться як дія спрямована проти іншої дії; по-друге, ст. 391 КК встановлює відповідальність за таку конкретну дію – невиконання законних вимог адміністрації виконання покарань.

З врахуванням наведеного співвідношення між втручанням та протидією можна визначити, як ширше і вужче за обсягом поняття. Тобто протидія є проявом втручання, проте далеко не всяке втручання є протидією у буквальному розумінні.

Щодо наступного суміжного до втручання поняття примушування, то потрібно насамперед відзначити, що з приводу сутності цього поняття існують декілька протилежних позицій: одна – розгляд примушування як спеціального виду опору [252, с. 49-50], інша – що ці різні поняття [253, с. 24]. Ми підтримуємо другу позицію.

Пленум Верховного Суду України трактує поняття «примушування» (у контексті ст. 300 КК) наступним чином: «під примушуванням неповнолітнього до участі у створенні творів, що пропагують культ насильства і жорстокості (ч. 3 ст. 300 КК), а також творів, зображень або кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру (ч. 3 ст. 301) розуміються будь-які умисні дії, поєднані із застосуванням фізичного (побої, тілесні ушкодження, катування тощо) чи психічного впливу (погрози застосувати насильство, знищити майно, розголосити певні відомості тощо) і спрямовані на те, щоб особа, яка не досягла вісімнадцятирічного віку, виступила автором (співавтором) відповідного твору або взяла участь у його створенні як актор, режисер, оператор тощо» [254]. З цього визначення можна вивести загальне поняття примушування – будь-які умисні дії, поєднані із застосуванням фізичного (побої, тілесні ушкодження, катування тощо) чи психічного впливу (погрози застосувати насильство, знищити майно, розголосити певні відомості тощо) і спрямовані на те, щоб спонукати потерпілого до потрібної винному поведінки. З цього визначення очевидно випливає, що примушування та втручання дещо різняться і насамперед у тому, що для примушування обов'язковим є застосування фізичного чи психічного насильства, а для втручання такий спосіб не є обов'язковим.

Наступне поняття, яке чи не найтісніше пов'язане з втручанням, – «перешкоджання». І. М. Залялова, досліджуючи склад злочину, передбачений ст. 343 КК, приходить до висновків, що: назву ст. 343 КК України «Втручання у діяльність працівника правоохоронного органу» необхідно замінити на «Перешкоджання законній діяльності працівника правоохоронного органу»; «вплив у будь-якій формі з метою перешкодити виконанню службових обов'язків працівнику правоохоронного органу або добитися прийняття незаконних рішень» означає не що інше як створення перешкод до здійснення службових обов'язків працівникові правоохоронного органу, тобто перешкоджання його діяльності; диспозицію ч. 1 ст. 343 КК необхідно замінити

і викласти як «перешкоджання у будь-якій формі законній діяльності працівника правоохоронного органу» [248, с. 74].

Ми не зовсім погоджуємось з цими пропозиціями оскільки термін «втручання» законодавець переважно використовує для позначення суспільно небезпечного діяння, коли йдеться про створення перепон для виконання визначеними суб'єктами своїх службових (професійних) повноважень (виконання обов'язків), натомість термін «перешкоджання» – для позначення суспільно небезпечного діяння, коли йдеться про створення перешкод для реалізації як професійних (наприклад, ст. 171 «Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів») так і «загальних» (наприклад, ст. 180. «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду»), як обов'язків так і прав. Правоохоронні органи, суд, державні діячі тощо, чия нормальна діяльність поставлена під охорону закону про кримінальну відповідальність від неправомірного втручання, покликані виконувати свої функції за будь-яких умов. Вони володіють цілою низкою правових засобів впливу на суб'єктів, які створюють умови, що утруднюють їх діяльність. Ці органи, по суті, самі можуть впливати на таких осіб без застосування кримінально-правових засобів. Відтак видається правильним, що криміналізованим є лише втручання, яке полягає у вчиненні умисних дій, а не перешкоджання, яке може виявлятися як у формі дій так і бездіяльності.

Стосовно ж законодавчого визначення, то у КК (ст.ст. 343, 344, 376) зміст втручання визначається через використання поняття «вплив». Вплив тлумачиться як дія, яку певна особа чи предмет або явище виявляє стосовно іншої особи чи предмета.

Проте потрібно враховувати, що поняття вплив є, насамперед, соціально-психологічним поняттям. Коли йдеться про соціально-психологічні механізми впливу, мається на увазі, що один суб'єкт психічної активності своїми діями може викликати потрібну йому психічну (душевно-духовну) активність іншого суб'єкта психіки, а саме: певні відчуття, уявлення, спогади, думки, почуття, ставлення, вольові дії тощо. Найбільш відомими в соціальній психології є такі

механізми впливу як переконування, навіювання, примушування, приклад, санкціонування, наслідування, маніпулювання, психічне зараження тощо [255]. Очевидно, що соціальна психологія розробляє їх в аспекті позитивного впливу на особу, яка потребує корекції поведінки. Проте очевидно і те, що вищеперераховані механізми впливу можуть бути використані і у зворотному напрямку – для досягнення протиправної мети, в нашому випадку – перешкодити належному виконанню обов’язків або добитися прийняття незаконних рішень.

На підставі вищевикладеного можна констатувати, що поняття «втручання в діяльність», яке використовується у статтях КК, потрібно відмежовувати від таких юридичних понять, як «опір», «непокора», «невиконання законних вимог», «протидія», «примушування» та «перешкоджання». Крім того, поняття «втручання» та «вплив» істотно різняться за обсягом, а відтак визначення поняття «втручання» через використання поняття «вплив» є неприйнятним.

Остання група складається з посягання на особисту безпеку і представлена злочинами, відповідальність за які передбачена ст.ст. 380 і 381 КК. Вони є прикінцевими нормами за злочини проти осіб у зв’язку з їх службовою або громадською діяльністю, де дана обставина міститься в основному складі злочину, і передбачають відповідальність за невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист та за розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист.

Суспільна небезпека даних злочинів полягає у тому, що невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист, перешкоджає ефективному здійсненню правосуддя, ставить у небезпеку життя і здоров’я працівників суду, правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їхніх сімей та їхніх близьких родичів. Особливістю цих діянь є те, що в результаті їх вчинення шкода може бути заподіяна життю, здоров’ю службових осіб та їх близьких, а також їх майновим інтересам. Думається, що в цілях попередження можливо більшої шкоди законодавець і встановив подібну норму. Для встановлення змісту таких заходів необхідно

звернення до Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 р. [175]. Тут виникає питання щодо назви даних статей, а саме – чому в ст. 380 КК мова йде про заходи безпеки щодо осіб, взятих під захист (множина), а у ст. 381 КК – про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист (однина)? Думається, назву цих статей потрібно привести до одного знаменника.

Предметом злочину, передбаченого ст. 381 КК є відомості про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист. Це може бути інформація про особисту охорону, охорону житла і майна особи, взятої під захист, про зміну її місця роботи або навчання, про переселення в інше місце проживання, про зміну прізвища чи інших конфіденційних відомостей про цю особу тощо.

Відповідно об'єктивна сторона цих злочинів полягає в 1) неприйнятті або 2) несвоєчасному прийнятті, або 3) прийнятті недостатньо обґрунтованих рішень; 4) невжитті або 5) несвоєчасному вжитті достатніх заходів для безпеки працівників суду, правоохоронних органів або осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їхніх сімей та їхніх близьких родичів (ст. 380 КК) або в 1) розголошенні відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист; 2) наслідках у вигляді спричинення шкоди здоров'ю особи, взятої під захист (ч. 1 ст. 381 КК), її смертю або іншими тяжкими наслідками (ч. 2 ст. 381); 3) причиновим зв'язком між вказаним діянням і наслідками.

Особливо актуальним при кваліфікації даного злочину є встановлення настання тяжких наслідків. Поняття тяжких наслідків є оціночним. Більшість авторів вважають, що під іншими тяжкими наслідками потрібно розуміти спричинення потерпілому тяжких тілесних ушкоджень, його викрадення і тривале позбавлення волі, заподіяння великої матеріальної шкоди [256, с. 32; 257, с. 749].

Необхідність існування таких норм безперечна. У проведеному нами аналізі судової практики випадків вчинення даного злочину виявити не вдалося. Пояснюється це, ймовірно, тим, що ці норми «не працюють» через відсутність

механізму їх реалізації та недостатнього законодавчого опрацювання нормативно-правових актів.

Проведений аналіз показує, що закон про кримінальну відповідальність у розглянутому аспекті свідчить про прагнення законодавця підвищити ступінь захисту осіб, які виконують певну суспільно корисну діяльність (службову та громадську). Особливе значення надається діяльності осіб, пов'язаних із участю у здійсненні правосуддя, а також у сфері здійснення державної влади та місцевого самоврядування, що видається цілком виправданим, так як сучасна держава не може існувати без ефективно працюючих владних інститутів, що забезпечують нормальну продуктивну роботу в таких найважливіших сферах, як основи конституційного ладу, громадська і національна безпека, правосуддя, громадський порядок, як складова правопорядку в цілому.

Багато з розглянутих норм мають схожі ознаки об'єктивної сторони, а деякі, навпаки, суттєві відмінності, що у правозастосовчій практиці може викликати суттєве ускладнення для правильної юридичної оцінки вчиненого, що і відбувається в деяких випадках. Таке становище ускладнюється ще й наявністю недоліків в юридичній техніці, що спостерігається в конструкції окремих норм закону, а також нелогічним обмеженням кола потерпілих у деяких випадках.

Таким чином, з одного боку, простежується прагнення законодавця до посилення кримінально-правової охорони розглянутої категорії осіб, з іншого боку, спостерігаються суттєві недоліки криміналізації таких діянь. Позиція законодавця щодо розташування деяких з них, а також за описом складів злочинів не бездоганна.

Деякі норми потребують певних змін, суть яких полягає як в редакційних, так і у змістовних змінах, у приведенні найменування статті у відповідність з її диспозицією, а в деяких випадках у зміні термінології, поділі на самостійні норми і т.д. Уявляється, що реалізація висловлених пропозицій дозволить більш диференційовано регламентувати відповідальність за деякі існуючі злочинні

діяння, які спрямовані на встановлений законом порядок діяльності осіб, які виконують службовий чи громадський обов'язок.

3.2. Виконання особою службового чи громадського обов'язку як кваліфікуюча ознака складу злочину

У попередньому підрозділі даного дослідження були розглянуті злочини, де службова чи громадська діяльність потерпілого були елементом основного складу злочину. Здебільшого це норми, що передбачають виконання потерпілим конкретних службових чи громадських обов'язків. Також більшість з них є спеціальними по відношенню до загальних норм. Інакше кажучи, для охорони багатьох видів діяльності та осіб, які її виконують, законодавець сформулював спеціальні норми, серед яких переважає службова діяльність потерпілого, яка є приводом вчинення злочинних посягань. Таким чином, предметом аналізу цього розділу є загальні норми Особливої частини КК або норми, які встановлюють відповідальність за окремі кваліфіковані види злочинних діянь, де передбачається зв'язок посягань з виконанням особою службової діяльності або виконанням громадського обов'язку.

Грунтуючись на вищесказаних міркуваннях, може виникнути питання: чому в деяких випадках виконання службового або громадського обов'язку потерпілим законодавець включив у основний склад злочину або ним сконструйована спеціальна норма, а в інших випадках виконання такого обов'язку потерпілого є кваліфікуючою ознакою складу злочину?

Така ситуація визначається об'єктом злочину. Норми, де виконання службового або громадського обов'язку потерпілим є елементом основного складу злочину, в першу чергу посягають на видовий об'єкт цієї групи злочинів і шкода заподіюється йому, а додатковим об'єктом виступають життя, здоров'я, майнові інтереси особистості і т. д. Що в свою чергу підтверджується посиленням відповідальності за такі діяння.

Відмінності загальних норм від спеціальних закладені вже в самих термінах. Так, перші встановлюють відповідальність за посягання щодо

невизначеного законом кола осіб, в той час як спеціальні норми визначають безпосередньо конкретних осіб або визначають вид і обсяг виконуваних ними обов'язків. Щодо загальних норм, тобто щодо відповідної кваліфікуючої ознаки, закон лише визначає основні умови, рамки, яким має відповідати та чи інша діяльність особи, що стала причиною злочинного впливу на потерпілих, як тих, що безпосередньо виконують таку діяльність, так і їх близьких. У світлі сказаного представляє інтерес висловлювання Т. Ю. Маркової, яка пише, що злочин, передбачений п. 8 ч. 2 ст. 115 КК, вчиняється стосовно осіб, спеціально зазначених у диспозиції, з метою..., а також з мотивів помсти [126, с. 10]. Однак дане судження містить принципово важливе неточне визначення – «спеціально зазначених у диспозиції». Спеціально зазначених осіб у п. 8 ч. 2 ст. 115 КК немає, вони є в спеціальних нормах ст. 112, 348, 379, 400, 443 КК. Розглянута кваліфікуюча ознака не визначає ні конкретного виду діяльності, ні посадового, громадського, службового становища особи, вона містить лише «формулу», яка працює в кожному конкретному випадку кваліфікації вчиненого винним, тобто особа або її близькі родичі стають об'єктом злочинного впливу через правомірне виконання своїх службових обов'язків або громадського обов'язку. Для визначення як правомірності, так і власне виду діяльності (чи належить вона до розглянутої обставини) доводиться звертатися до різних законодавчих і нормативних актів. Для визначення причин посягання необхідна наявність згаданих мотиву і мети. Таким чином, завдяки наявності всіх ознак складу злочину і визначається кваліфікація вчиненого.

Мета і завдання норми, що містить кваліфікуючу ознаку, яка посилює відповідальність за злочин проти особи і її близьких родичів у зв'язку з її службовою діяльністю або виконанням громадського обов'язку, дещо інші [258, с. 115]. У таких випадках на першому місці стоїть особа потерпілого, його життя, здоров'я та інші блага, а друге місце займає шкода, що заподіюється суспільним відносинам, що забезпечують безпечне виконання тієї законної діяльності, у зв'язку з якою особа піддавалася злочинним посяганням. Для інших випадків характерний той же принцип, як і для норм, що містять цю

обставину в основному складі злочину, наприклад, ст. 163 і 296 КК. Шкода, заподіяна основному безпосередньому об'єкту цього злочину, природно, первинна, а шкода, заподіяна особам, які зазнали посяганням у зв'язку з виконанням ними суспільно корисної діяльності (службової чи громадської), визнається вторинною.

Група злочинів, в яких службова чи громадська діяльність потерпілого є кваліфікуючою ознакою складу злочину, складається з таких злочинів: вбивство особи або її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового громадського обов'язку (п. 8 ч. 2 ст. 115 КК); порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер вчинені щодо державних чи громадських діячів (ч. 2 ст. 163 КК); хуліганство, пов'язане з опором представникові влади або представникові громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії (ч. 3 ст. 296 КК).

Стаття 115 КК міститься в розділі про злочини проти життя і здоров'я особи, ст. 163 КК передбачена в розділі про злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина, а ст. 296 КК – в розділі про злочини проти громадського порядку та моральності.

Підставою для кримінально-правової класифікації злочинів даної групи можуть служити дві різних властивості. Першою є характер виконуваної потерпілим суспільно корисної (службової чи громадської) діяльності, тобто її обсяг, і тоді дані діяння можна розподілити на дві групи: 1) що встановлюють відповідальність за посягання проти осіб у зв'язку з виконанням ними якої-небудь законної службової чи громадської діяльності, точно не визначеної в законі; 2) що встановлюють відповідальність за посягання проти осіб у зв'язку з виконанням визначеного законом обсягу і видів діяльності.

Перша група складається з кваліфікованого складу, передбаченого п. 8 ч. 2 ст. 115 КК. Друга група – ч. 2 ст. 163 КК та ч. 3 ст. 296 КК.

Об'єктом охорони всіх норм є як службова, так і громадська діяльність потерпілого, за винятком ч. 3 ст. 296 КК, яка передбачає виконання потерпілим обмеженого кола службових обов'язків і певного роду діяльність, а саме особа, здійснює охорону громадського порядку чи припиняє хуліганські дії. Необхідно відзначити, що тільки у п. 8 ч. 2 ст. 115 КК відповідальність передбачена як за посягання на самих осіб, що виконують суспільно корисну діяльність, так і на їх близьких родичів.

На нашу думку, аналіз даних норм необхідно розпочати з питання про розмежування цих діянь. Кваліфіковане вбивство (п. 8 ч. 2 ст. 115 КК), є загальною нормою по відношенню до ст.ст. 112, 345, 379, 400, 443 КК. Родовим об'єктом злочинів, передбачених розділом II Особливої частини КК, є життя та здоров'я особи, тобто людина, що розглядається в системі соціальних ролей і суспільних відносин. Видовим об'єктом цих злочинів є життя людини, в біологічному сенсі.

Досліджувана кваліфікуюча ознака «умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку» безумовно посягає на вказаний об'єкт злочину. Проте, вчиняючи таке діяння, винний посягає ще й на додатковий об'єкт, тобто суспільні відносини, що забезпечують нормальне, правомірне виконання особою своєї службової діяльності або виконання громадського обов'язку.

За загальним правилом конкуренції кримінально-правових норм, за наявності загальної та спеціальної норм застосуванню підлягає спеціальна норма. Найважливіше значення в розмежуванні виділених нами діянь має зміст суб'єктивної сторони складу злочину, а саме мета і мотив злочину. Всі норми містять спеціальну мету і мотив злочину, які в даному випадку є обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони і характеризуються умисною виною у формі прямого умислу. Таким чином, можна зробити висновок, що за п. 8 ч. 2 ст. 115 КК не можуть бути кваліфіковані злочини, що містять ознаки, передбачені спеціальними нормами. Підставою для застосування п. 8 ч. 2 ст. 115 КК можуть бути всі інші випадки вчинення вбивства особи або його близьких родичів у

зв'язку зі здійсненням даною особою службової діяльності або виконанням громадського обов'язку, не передбачені спеціальними нормами. Прикладів виконання службової діяльності, а також прикладів виконання громадського обов'язку досить багато. В першу чергу це може бути яка-небудь діяльність, пов'язана з охороною, виконанням обов'язків по службі, роботі і т. д.

Поняття службової діяльності, виконання громадського обов'язку і, відповідно, коло потерпілих ідентичні у всіх злочинах даної групи, а їх аналіз міститься в попередніх розділах та підрозділах дослідження, тут наведемо лише деякі приклади.

У судовій практиці часто не є поодинокими випадки вбивства охоронців приватних охоронних підприємств при виконанні ними своїх обов'язків по охороні яких-небудь об'єктів. Рідше, але трапляються випадки вбивства особи у зв'язку з його контрольно-розпорядчими функціями в організації. Ось один з прикладів. С. працював на будівництві об'єкта стропольником. Його безпосередній керівник – виконроб Р., своєчасно зазначав все запізнення і прогули С., так як це входило в його обов'язки. Причому робив йому правомірні зауваження, в результаті чого в особовій справі С. були зроблені відповідні записи. Однак на С. це не мало впливу. В черговий раз, коли С. не лише запізнився на роботу, але і з'явився у нетверезому вигляді, Р. попередив його, що має намір вимагати звільнення. С. у відповідь на зроблене попередження, взявши металеву арматуру, став висловлювати погрози на адресу Р. з вимогою не виконувати свого наміру, однак Р. продовжував рух у бік «штабу» будівництва. Тоді С., підбігши ззаду, вдарив його арматурою в потиличну частину голови, потім наніс ще кілька ударів ногами в обличчя Р., в результаті чого Р. помер на місці від черепно-мозкової травми. Дії С. судом були кваліфіковані як вбивство особи у зв'язку з його службовою діяльністю за п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України, так як С. намагався перешкодити виконання законних дій, які входили в сферу обов'язків потерпілого по роботі (службі) [259].

Деякі автори вважають, що використання даної кваліфікуючої ознаки занадто широке. Наприклад, А. К. Стрельников вважає, що, на його думку, у свій час Пленум Верховного Суду відніс до потерпілим всіх найманих працівників у державних та інших ліцензованих організаціях, підприємствах, установах, а вони та їхні родичі складають більшість населення [233, с. 51]. Перше, на що хотілося б звернути увагу, – цей автор мав на увазі постанову Пленуму, яка втратила чинність. По-друге, згідно з чинною постановою Пленуму Верховного Суду України, коло можливих потерпілих дійсно широке, але воно обмежується такими поняттями, як законність діяльності, зв'язок посягань з виконанням обов'язків (службових або громадських), а також такими найважливішими елементами суб'єктивної сторони складу злочину, як мотив і мета злочину. Варто звернути увагу ще на один аспект цього питання. Так, в п. 13 Додатку 2 проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження кримінальних проступків» [235] дано визначення терміну «вчинення кримінального правопорушення у зв'язку з виконанням особою службового, професійного або громадського обов'язку» як вчинення кримінального правопорушення з метою не допустити чи перепинити правомірну діяльність потерпілого у зв'язку з виконанням ним одного із зазначених обов'язків, змінити характер такої діяльності або з мотивів помсти за неї незалежно від часу, що минув з моменту виконання потерпілим своїх обов'язків. Між тим, на думку професора В. І. Осадчого, змістом цього мотиву може бути лише невдоволення виконанням особою службового, професійного або громадського обов'язку, що і викликає у суб'єкта бажання не допустити правомірну діяльність, змінити її характер чи вчинити злочин через діяльність, яка вже відбулась. Тому він вважає зайвим вживання терміну «або з мотивів помсти», оскільки за даних умов рушійною силою злочину виступає все-таки невдоволення діяльністю, що мала місце [236, с. 25].

Ще одну точку зору щодо змісту кваліфікуючої ознаки, передбаченої п. 8 ч. 2 ст. 115 КК висловлює А. Н. Красіков, який вважає що, «...вбивство потерпілого чи його близького родича у зв'язку із здійсненням даною особою

службової діяльності або виконанням нею громадського обов'язку є посяганням, яке руйнує ідею служіння суспільству, державі. Воно є актом протесту проти існуючого порядку та влади, а не посяганням на особу як таку. У таких випадках протиправне діяння, що виразилося у вбивстві, порушує не суто особисте благо (право), воно служить лише засобом нанесення шкоди іншим публічним правовим благам. Тому, думається, даного складу не повинно бути в розділі злочинів проти особи» [143, с. 85-89].

Ми погоджуємося з висновками даного автора в частині того, що посягання на життя особи завдає шкоди не тільки особі потерпілого, але й іншим охоронюваним кримінальним законом правам і благам. Але не можемо погодитися в частині неправильного розташування даної норми у розділі злочини проти життя та здоров'я особи. Людина, її права і свободи є вищою цінністю, і саме відносини з приводу забезпечення та реалізації цих прав особи потерпілого у даному випадку виступають в якості основного безпосереднього об'єкта, є первинними. А так як винний посягає на найвищу цінність – життя людини ще й у зв'язку з її суспільно корисною діяльністю, що визнається обтяжуючою покарання обставиною, то відповідальність справедливо зростає, але така шкода в даному випадку вторинна. Дана норма є загальною, крім неї законодавцем сформульовані спеціальні, існування яких обумовлено передбачуванним підвищенням небезпеки, зумовленої діяльністю деяких категорій осіб, які визначаються нами як «група ризику». Але така небезпека передбачувана лише в деяких випадках, а дана норма (п. 8 ч. 2 ст. 115 КК) існує для захисту інших сфер суспільно корисної діяльності (службової чи громадської) потерпілого, посягання на які не можуть бути заздалегідь визначені, а необхідність захисту таких осіб, на нашу думку, безперечна.

Необхідно відзначити, що санкція про відповідальність за кваліфікований вид діяння, передбачене у п. 8 ч. 2 ст. 115 КК, вже передбачає підвищену відповідальність і застосування обтяжуючої обставини (п. 4 ч. 1 ст. 67 КК) неможливо, що прямо вказано в нормі ч. 3 ст. 67 КК.

Між тим, у цьому ж розділі II Особливої частини містяться норми, які встановлюють відповідальність за умисне тяжке тілесне ушкодження, умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, умисне легке тілесне ушкодження, побої і мордування, катування, погроза вбивством. Вони розглянутої кваліфікуючої ознаки не містять, а передбачають кваліфікацію таких діянь із застосуванням при призначенні покарання п. 4 ч. 1 ст. 67 КК, тобто з використанням обтяжуючої покарання обставини. Вважаємо за доцільне усунути дану прогалину шляхом доповнення вказаних норм кваліфікуючою ознакою ідентичного п. 8 ч. 2 ст. 115 КК змісту.

Як вже було сказано вище, друга група діянь, що передбачають відповідальність за злочини проти осіб у зв'язку з виконанням ними службового або громадського обов'язку, складається з ч. 2 ст. 163 КК та ч. 3 ст. 296 КК.

Норма ч. 2 ст. 163 КК встановлює відповідальність за порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер вчинені щодо державних чи громадських діячів.

Обов'язковими ознаками предмета цього злочину є їх характер (вони становлять таємницю такого діяча) і спосіб передачі (вони передані чи передаються засобами зв'язку, під якими розуміється технічне обладнання, що використовується для організації зв'язку, або через комп'ютер – електронною поштою).

Об'єктивну сторону злочину становить порушення таємниці: 1) листування; 2) телефонних розмов; 3) телеграфних повідомлень; 4) інших повідомлень, що передаються засобами зв'язку чи через комп'ютер. Порушення вказаної таємниці передбачає вчинення будь-яких дій, що полягають у незаконному ознайомленні з відомостями та повідомленнями державних чи громадських діячів, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер, без їх згоди або з недотриманням встановленого законом порядку ознайомлення з такими відомостями чи повідомленнями, або їх неправомірному розголошенні.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом. Мотиви вчинення такого злочину можуть бути різними і значення для його кваліфікації не мають. Між тим вважаємо, що передбачення як кваліфікуючої ознаки вчинення таких дій щодо державних чи громадських діячів повинно, як і в інших випадках передбачення подібних кваліфікуючих ознак чи виділення спеціальних норм, які встановлюють відповідальність за посягання на особу у зв'язку з виконанням нею службового чи громадського обов'язку, передбачати спеціальний мотив. Мотивом такого злочину потрібно визнавати помсту за правомірне здійснення своєї державницької чи громадської діяльності або перешкодження такій діяльності.

Далі ми звернемося до норми ч. 3 ст. 296 КК, що встановлює відповідальність за хуліганство, пов'язане з опором представникові влади або представникові громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії.

Основним безпосереднім об'єктом даного злочину є система суспільних відносин, що забезпечують підтримання громадського порядку й забезпечення моральності. Додатковим безпосереднім об'єктом виступають суспільні відносини, що забезпечують психічну і фізичну недоторканність представників влади та інших зазначених у статті осіб. Про заподіяння будь-якої шкоди потерпілому в диспозиції статті не вказано, в ній говориться про опір.

Більшість авторів під опором розуміють активну протидію особі, яка припиняє хуліганські дії. Р. Ф. Поленов пише: «Опір – завжди активний акт, що виражається у формі активних дій. Своім активним характером він відрізняється від злісної непокори, яка є адміністративним правопорушенням» [260, с. 23-24]. Таким чином, активний характер дій винного є основною ознакою опору при вчиненні хуліганських дій. Правомірно виникає питання: що являє собою активну протидію і чи охоплюється цим поняттям застосування насильства, а якщо так, то якого?

Думка вищої судової інстанції з цього питання була різною. В постанові Пленуму Верховного Суду від 3 липня 1963 року № 7 було зазначено, що як

хуліганство, поєднане з опором має кваліфікуватися надання при вчиненні хуліганства такого опору працівнику міліції або народному дружиннику, який не пов'язаний з насильством і кваліфікація по сукупності в таких випадках виключається, оскільки цей вид опору прямо передбачений диспозицією кримінально-правової норми про хуліганство. Інший вид опору – опір з насильством не називається в цій нормі, і тому в таких випадках необхідна кваліфікація за сукупністю [261; 262]. Однак у наступних постановках про судову практику у справах про хуліганство Пленум від такої позиції відмовився. Нині чинна постанова Пленуму у п. 8 вказує, що як опір представникові влади, представникові громадськості або іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії, потрібно розуміти активну протидію особи, котра вчиняє хуліганство (відштовхування, завдання побоїв, заподіяння тілесних ушкоджень тощо), з метою позбавити зазначених осіб можливості виконати службовий чи громадський обов'язок з охорони громадського порядку. Такий опір охоплюється ч. 3 ст. 296 КК як кваліфікуюча ознака передбаченого нею злочину, а тому не потребує додаткової кваліфікації за ч. 2 і 3 ст. 342 КК [263].

Таким чином, оскільки Пленум вказує, що під опором потрібно розуміти активну протидію особи, котра вчиняє хуліганство, яка виражається у відштовхуванні, завданні побоїв, заподіянні тілесних ушкоджень тощо, можна зробити висновок, що насильство, яке не є небезпечним для життя і здоров'я, а також погроза застосування такого насильства у відношенні зазначених осіб, які припиняють порушення громадського порядку, даним складом цілком охоплюються і додаткової кваліфікації не потребують. Опір, що виражається в застосуванні насильства, що утворює більш тяжке діяння, не охоплюється даним складом, і такі випадки потребують додаткової кваліфікації. Більшість авторів дотримуються такої ж позиції [264, с. 332].

Проте в даному випадку спостерігається деяке протиріччя. У ст.ст. 345, 350 КК, що встановлюють відповідальність за погрозу застосування насильства відносно працівника правоохоронного органу як представника влади та

службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (видається, що саме ці норми є орієнтиром, оскільки в них також йдеться про дану категорію осіб), у ч. 1 йдеться про погрозу застосування насильства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, а у ч. 2 – про заподіяння побоїв, легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень чи умисне нанесення побоїв, легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, відповідно. Санкція ч. 1 ст. 345 та ст. 350 КК менш сувора, ніж кваліфікованого хуліганства (ч. 3 ст. 296 КК), а санкція ч. 2 цих статей КК та досліджуваного нами виду хуліганства збігається в максимальному виді та розмірі покарання, проте санкції ч. 2 ст.ст. 345 та 350 КК містять альтернативне більш м'яке покарання. Керуючись роз'ясненнями Пленуму, можна зробити висновок, що застосування насильства, передбаченого ч. 2 ст.ст. 345 та 350 КК, складом кваліфікованого хуліганства охоплюється і не потребує додаткової кваліфікації.

Але, у ч. 3 ст. 296 КК крім зазначених осіб йдеться ще й про іншу категорію потерпілих, а саме про громадян, які припиняють хуліганські дії з власної ініціативи, таким чином, виконуючи свій громадський обов'язок. Тут можна говорити навіть про реалізацію ними права на необхідну оборону, гарантованого Конституцією і використання положень про необхідну оборону, передбачених ст. 36 КК. У таких випадках застосуванню підлягають загальні норми (ст.ст. 121, 122, 125, 126 КК), з використанням обтяжуючої покарання обставини (п. 4 ч. 1 ст. 69 КК). Саме ці норми містять ознаки наслідків застосування насильства, як такого, що не є небезпечне для життя та здоров'я особи, так і такого, що є небезпечним для життя і здоров'я. Звернення до санкцій зазначених норм показує, що максимальна відповідальність, передбачена ч. 1 ст.ст. 121 та 122 КК, ч. 1 і ч. 2 ст.ст. 125 та 126 КК, складає до восьми років позбавлення волі, трьох років позбавлення волі, двох років обмеження волі і п'яти років позбавлення волі відповідно. Таким чином, якщо громадянин, який припиняє хуліганські дії, виконуючий свій громадський обов'язок, при опорі зазнає насильства, яке полягає в заподіянні середньої

тяжкості, легкого тілесного ушкодження або побоїв, то такі дії охоплюється діянням, передбаченим ч. 3 ст. 296 КК, і додаткової кваліфікації не потребують.

Між тим, вищезазначена постанова Пленуму у п. 13 передбачає, що поєднана з хуліганством погроза вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна щодо судді, народного засідателя чи присяжного, а також щодо їх близьких родичів у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною зі здійсненням правосуддя, має кваліфікуватися за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1 ст. 377 і відповідною частиною ст. 296 КК.

На закінчення аналізу даної норми зазначимо, що деякі автори пропонують «з метою посилення боротьби із злочинністю виключити з ч. 3 ст. 296 КК дії, пов'язані з опором представників влади або представників громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії, а вчинене в цьому випадку кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 296 і 342 та 345 КК» [265, с. 14]. Враховуючи, що в розглянутій нормі крім представників влади та представників громадськості, які виконують обов'язки з охорони громадського порядку, вказані й інші громадяни, які припиняють хуліганські дії, дана пропозиція, на наш погляд, могла би негативно позначитися на кримінально-правовому захисті таких осіб у нинішній ситуації. Проте, наші пропозиції щодо доповнення ст.ст. 121 (умисне тяжке тілесне ушкодження), 122 (умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження), 125 (умисне легке тілесне ушкодження), 126 (побої і мордування), 127 (катування), 129 (погроза вбивством) кваліфікуючою ознакою «у зв'язку з виконанням потерпілим чи його близькою особою службового чи громадського обов'язку», допоможе більш об'єктивно (точно) оцінити суспільну небезпечність подібних злочинних діянь і нівелює відсутність такої кваліфікуючої ознаки.

Окрім того, на користь виключення даної кваліфікуючої ознаки з ч. 3 ст. 296 КК свідчить і те, що дії по охороні громадського порядку для представників влади та представників громадськості, які виконують обов'язки з охорони громадського порядку входять до кола службових обов'язків таких осіб. Дії ж

громадян по припиненню хуліганських дій входять в категорію виконання громадського обов'язку. Відповідно, подібність санкцій та наявність законодавчо передбаченої кваліфікуючої ознаки, яка встановлює відповідальність не тільки за шкоду життю особи, але й за шкоду її здоров'ю й іншим важливим суспільним відносинам, дозволить адекватно протидіяти хуліганським діям, поєднаним з опором представникові влади, представникові громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку або іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії та уникнути спірних питань при кваліфікації та розмежуванні даних злочинів. За необхідність внесення таких змін до ч. 3 ст. 296 КК висловилося 76 % респондентів проведеного опитування (Додаток А).

На основі проведеного аналізу можна сформулювати висновки про те, що аналізовані норми КК поділені нами на дві групи: 1) що встановлюють відповідальність за посягання проти осіб у зв'язку з виконанням ними якої-небудь законної службової чи громадської діяльності, точно не визначеної в законі (п. 8 ч. 2 ст. 115 КК); 2) що встановлюють відповідальність за посягання проти осіб у зв'язку з виконанням визначеного законом обсягу і видів діяльності (ч. 2 ст. 163 КК та ч. 3 ст. 296 КК).

Норми КК, що утворюють першу групу, на відміну від спеціальних норм і норм, де дана обставина міститься в основному складі злочину, що встановлюють відповідальність за посягання на життя або здоров'я, зустрічаються в судовій практиці набагато рідше, що свідчить про обґрунтоване виділення законодавцем деяких видів діяльності потерпілого, як таких, що представляють підвищену небезпеку. Але це не може свідчити про недоцільність існування таких норм, так як цілком обґрунтовано законодавець встановлює кримінально-правовий захист громадян та осіб, що зазнають посягання у зв'язку з правомірним виконанням службового чи громадського обов'язку. Так само це свідчить про неправильне уявлення деяких авторів, що існування таких кваліфікуючих ознак дозволяє будь-які дії кваліфікувати як

вбивство, пов'язане зі службовою чи громадською діяльністю потерпілого, оскільки «такі особи і їх родичі складають більшість населення» [233, с. 51].

Щодо другої виділеної нами групи можна сказати, що діяння, передбачене ч. 2 ст. 163 КК, стосовно порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер щодо державних чи громадських діячів без вказівки в диспозиції цієї норми на мотиви такого діяння фактично не містить змістовного навантаження. Існування такої кваліфікуючої ознаки в сьогоденному стані недоцільно, оскільки діяння, що нею передбачене, повинно вчинятися з конкретних мотивів – перешкодити чи помститися за службову чи громадську діяльність потерпілого.

Кваліфіковане хуліганство, пов'язане з опором представникові влади або представникові громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії, пропонується виключити з ч. 3 ст. 296 КК.

3.3. Вплив виконання особою службового чи громадського обов'язку на призначення покарання

Окрім складів злочинів, в яких службова чи громадська діяльність потерпілого є елементом основного складу злочину, або кваліфікуючою ознакою складу злочинів, в яких законодавець передбачає зв'язок посягань з суспільно корисною діяльністю потерпілого, ним передбачена така ж по суті обставина, що обтяжує покарання. Таким чином, якщо вчиняються певні злочинні дії, що охоплюються статтями КК, в яких не передбачено такої кваліфікуючої ознаки, а зв'язок посягання встановлений і виражається в меті перешкоджання законній діяльності особи (службової або громадської) або мотив помсти за таку діяльність, то застосуванню підлягає п. 4 ч. 1 ст. 67 КК. Проте всі ці елементи мають різні функції, значення та сутність.

Обтяжуючі покарання обставини є підставою для призначення більш суворого покарання в межах санкції статті і в основному служать

індивідуалізації відповідальності у зазначених межах [266, с. 102]. Ті з них, які названі в законі, типові, є обов'язковими і мають певний напрям впливу на відповідальність [267, с. 141]. Нас цікавить обтяжуюча обставина (п. 4 ч. 1 ст. 67 КК), яка текстуально збігається з кваліфікуючою ознакою (п. 8 ч. 2 ст. 115 КК тощо). Дана подібність як названого, так і інших складів злочинів спричинила виникнення наукового спору про правову природу цих видів обставин. Одні автори вважають, що ці види обставин мають єдину правову природу [268, с. 81], а інша група авторів дотримується позиції відмінності їх правової сутності [267, с. 141; 269, с. 33; 270, с. 36].

Ми погоджуємося з думкою авторів, які вважають правову природу даних обставин різною. Дана відмінність полягає у функціях таких обставин. У разі наявності кваліфікуючої ознаки законодавцем конструюється новий, окремий склад злочину, основною відмінністю якого є наявність необхідних у такому разі елементів суб'єктивної сторони складу злочину, тобто мети і мотиву. У разі ж вчинення злочину, який не передбачає даної кваліфікуючої ознаки, але вчиненого з такими ж мотивом і метою, застосуванню підлягає п. 4 ч. 1 ст. 67 КК, але в такому випадку склад злочину буде в наявності й без необхідних у першому випадку мотиву та мети, тобто даної обтяжуючої покарання обставини в цілому. Тому обтяжуюча покарання обставина не є конструктивним елементом складу злочину, а служить лише підставою для посилення відповідальності та має значення для призначення покарання. Однак мета існування таких обтяжуючих покарання обставин, у різних видах і формах, на нашу думку, одна – посилити, збільшити розмір відповідальності винного за вчинення злочину за обставин, що визнаються законодавцем обтяжуючими покарання.

Переходячи до аналізу встановленого законодавцем механізму призначення покарання за наявності розглянутої обтяжуючої покарання обставини (п. 4 ч. 1 ст. 67 КК), необхідно зазначити, що зміст усіх зазначених у ній понять, а саме службовий обов'язок, громадський обов'язок, наявність певних мотиву і мети злочину, аналогічні розглянутим нами вище.

Між тим, призначення справедливого покарання є основоположним принципом кримінального закону, однією з цілей правосуддя, а також свого роду гарантією досягнення такої мети. У теорії кримінального права до дискусійних відноситься питання про те, чи є врахування як обтяжуючих, так і пом'якшуючих обставин обов'язком суду. Одна група авторів вважає, що таке врахування є правом, а не обов'язком суду. В обґрунтування цього висловлюються аргументи, згідно з якими суди, в залежності від характеру і ступеня суспільної небезпеки вчиненого злочину, можуть не брати до уваги пом'якшуючі обставини при призначенні покарання [271, с. 27-28]. Нам видається, що питання про право або обов'язок врахування розглянутих обставин суд повинен беззастережно вирішуватися на користь визнання обов'язковості врахування судом як обтяжуючих покарання обставин, так і пом'якшуючих, так як в іншому випадку це призведе до порушення принципу рівності громадян перед законом і судом, і ставить в залежність від особистих уподобань того чи іншого судді. Але законодавець, на нашу думку, прагне досягнення цілей кримінального покарання, зазначених у ч. 2 ст. 50 КК, тому суду дається право оцінки ступеня впливу тієї чи іншої обставини на розмір і вид покарання конкретної винної особи. І чинне законодавство, втім, як і раніше діюче, вказує, що такі обставини підлягають обов'язковому застосуванню, на що неодноразово вказував Пленум Верховного Суду. Тому варто приєднатися до позиції авторів, які вважають врахування як обтяжуючих, так і пом'якшуючих покарання обставин обов'язком суду, а не його правом [270, с. 124-125; 267, с. 142-143]. Обтяжуючі покарання обставини підвищують ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину і особи злочинця, причому мають спрямованість на обтяження покарання і обумовлюють доцільність призначення більш суворого покарання в межах санкції кримінально-правової норми Особливої частини КК. Врахування таких обставин при призначенні покарання також повинно бути не правом, а обов'язком суду.

Незважаючи на врахування судом обтяжуючих обставин при призначенні покарання, законодавець не конкретизував ступінь впливу на відповідальність

кожної з обставин, ним закріплена тільки спрямованість впливу. Однак чіткої регламентації впливу на визначення розміру та виду покарання кримінальне законодавство не містить. Однак суд має керуватися законодавчо визначеним механізмом обчислення виду і розміру покарання. У зв'язку з цим виникає питання: чому винний при вчиненні злочину, передбаченого п. 8 ч. 2 ст. 115 КК, понесе відповідальність явно більшу, ніж передбачено ч. 1 тієї ж статті, а при вчиненні злочину, передбаченого ст. 121 КК при тих же обставинах, відповідальність настає лише з урахуванням обтяжуючої обставини – п. 4 ч. 1 ст. 67 КК. Тобто це не утворює кваліфікованого складу і відповідно не збільшує відповідальність, а лише зобов'язує суд врахувати розглянуту обтяжуючу обставину, але не визначає межі такого врахування, що може спричинити призначення покарання, що є найменш суворим, але передбаченим санкцією даної статті. Навіть враховуючи, що перший вказаний злочин є більш тяжким, залишається не зрозумілим вибірковий характер законодавчого встановлення підвищеної відповідальності, адже суспільна небезпека дій винного підвищується в обох випадках, а реальне підвищення відповідальності спостерігається тільки в першому.

Таким чином, можна припустити, що законодавець виділив певні злочини, які, на його думку, з більшою ймовірністю вчиняються і (або) можуть заподіяти більш істотну шкоду охоронюваним законом про кримінальну відповідальність суспільним відносинам. У таких випадках ним сконструйовані кваліфіковані склади, а даний вибірковий підхід зумовлений ступенем тяжкості діяння. З таким положенням можна погодитися лише за умови часткової законодавчої регламентації призначення покарання, тобто при законодавчому визначенні меж відповідальності винного при вчиненні злочину при наявності обтяжуючих обставин (п. 4 ч. 1 ст. 67 КК) за прикладом ст. 69-1 КК, яка регламентує вплив на призначення покарання обставин, що пом'якшують покарання. В іншому випадку (нинішня ситуація) одна і та ж обставина, яка безперечно підвищує суспільну небезпеку злочинного діяння, розглядається законодавцем залежно від ситуації, що, на нашу думку, є неприйнятним, і як

справедливо зазначає К. Ф. Тихонов, було б виправданим відобразити безпосередньо в законі заборону призначення максимального покарання при наявності хоча б однієї пом'якшуючої обставини, – так само як і мінімального покарання при наявності обтяжуючої обставини [272, с. 33]. Частина цієї пропозиції вже реалізована законодавцем, але тільки стосовно пом'якшуючих покарання обставин (ст. 69-1 КК).

Дане питання є дискусійним у доктрині кримінального права. Різні автори пропонують різні підходи до його вирішення, які можна розділити на дві групи. Перша група авторів вважає, що вирішенню даної проблеми сприяло б вироблення наукових рекомендацій, що містять своєрідну шкалу з переліком типових для даного виду злочину критеріїв індивідуалізації покарання і з зазначенням оцінки їх значимості в умовно прийнятій системі балів. Негативним в цьому підході, на наш погляд, є його рекомендаційний характер, який трохи в іншій формі, але все ж міститься і в діючих постановах Пленуму Верховного Суду України.

Ми ж підтримуємо позицію авторів, що пропонують законодавчим шляхом визначити вплив тієї чи іншої обставини або певних груп таких обставин, або комплексу (обтяжуючих або пом'якшуючих) обставин на призначення покарання та визначення обсягу кримінальної відповідальності. А призначення покарання при наявності комплексу різних за спрямованістю обставин (тобто як обтяжуючих, так і пом'якшуючих) повинно відбуватись за принципом, викладеним ще М. С. Таганцевим: «У тих випадках, коли діяння становить звичайний, як би нормальний тип даного роду злочинів, або де хоча й існують обставини, що обтяжують або послабляють винність, але в рівномірності, взаємно покриваючи один одного, там повинна бути застосована і середня міра призначеного в законі покарання; наявність або перевага обставин, що обтяжують вину, буде наближати відповідальність до призначення за дане діяння вищої межі покарання; наявність або ж перевага обставин, що послаблюють вину, – до його нижньої межі» [273, с. 388]. У чинному кримінальному законодавстві вже існують приклади такого

регулювання, до таких норм можна віднести ст. 69 КК (призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом) і ст. 69-1 КК (призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання). Автори, що досліджують інститут обставин, що обтяжують і пом'якшують покарання, вважають, що такі кроки є перспективними в реалізації ідеї конкретизації правового значення зазначених обставин. Однак зазначимо, що ми не закликаємо до розуміння індивідуалізації (призначення) покарання лише як додавання або віднімання цифр, тобто безумовно, необхідно залишити за судом право врахування ступеня впливу тієї чи іншої обставини на вид і розмір покарання, однак уявляється, що законодавцю варто продовжити регламентацію впливу обтяжуючих покарання обставин за прикладом ст. 69-1 КК. Враховуючи важливість та обсяг необхідних досліджень щодо внесення конкретних пропозицій стосовно ступеня впливу окремої обставини на розмір і вид покарання, думається, що це можливо лише при проведенні самостійного дослідження сукупності всіх обтяжуючих обставин. Щодо досліджуваної обставини (п. 4 ч. 1 ст. 67 КК) з упевненістю можна відзначити, що вона завжди підвищує суспільну небезпеку діяння, свідчить про підвищену небезпеку особи винного, і заподіює додатковий шкоду, яка повинна бути оцінена належним чином.

Наявність розглянутої обставини в числі обтяжуючої покарання (п. 4 ч. 1 ст. 67 КК) у кримінально-правовій літературі не викликає сумнівів. Науковці в основному аналізують зміст понять, зазначених у ній. Як вже було сказано вище, дані поняття не мають відмінностей між кваліфікуючими ознаками і даною обтяжуючою обставиною.

У відповідності з положенням, закріпленим ч. 4 ст. 67 КК обтяжуюча обставина, передбачена відповідною статтею Особливої частини КК як ознака злочину, вже не може враховуватися при призначенні покарання. Дана норма закону, на нашу думку, є цілком справедливою і повною мірою виправданою. Як було зазначено вище, у тих випадках, коли розглядувана обтяжуюча обставина міститься в основному складі статті КК або в якості кваліфікуючої

ознаки, підвищена суспільна небезпека вже врахована законодавцем у санкції за такий склад злочину, і що важливіше, є обов'язковою ознакою складу злочину, тобто вона врахована безпосередньо в диспозиції. Більш того, подібне врахування зроблено законодавцем у більш строгій формі, тобто ним врахована суспільна небезпека і регламентована відповідальність, що полягає в значно більш суворому покаранні для винного. Тому застосування п. 4 ч. 1 ст. 67 КК у таких випадках неможливо, оскільки призведе до повторного врахування однієї і тієї ж, вже врахованої безпосередньо у складі злочину, обтяжуючої обставини.

Таким чином, при вчиненні діянь, передбачених п. 8 ч.2 ст. 115, ч. 2 ст. 163, ч. 3 ст. 296, суд не вправі повторно враховувати при призначенні покарання п. 4 ч. 1 ст. 67 КК, оскільки розглянута обставина утворює кваліфікований склад передбачених ними діянь. Що стосується норм КК, де розглянута обставина є елементом основного складу, то вчинення винним злочину, передбаченого в одній з наступних статей, – ст. 112, 157, 342, 343, 345, 346, 348, 350, 376, 379, 397, 400, 404 КК, також виключає посилення суду на п. 4 ч. 1 ст. 67 КК, так як цю обтяжуючу покарання обставину вже враховано законодавцем у їх конструкції, причому в конкретизованому вигляді, що тягне більш диференційовану правову оцінку вчиненого.

Враховуючи суттєву різницю між однією і тією ж обставиною вчинення злочину, які мають неоднакове змістове значення, уявляється можливим припустити, що, крім передбачених законом злочинів, з великою ймовірністю у зв'язку з виконанням таких же обов'язків (службових чи громадських) можуть бути вчинені й інші злочинні діяння, в яких не передбачено дану кваліфікуючу ознаку. На наш погляд, такими можуть бути злочини, передбачені наступними статтями КК – 121 (умисне тяжке тілесне ушкодження), 122 (умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження), 125 (умисне легке тілесне ушкодження), 126 (побої і мордування), 127 (катування), 129 (погроза вбивством), 146 (незаконне позбавлення волі або викрадення людини), 147 (захоплення заручника), 152 (згвалтування), 189 (вимагання), 194 (умисне знищення або пошкодження майна).

Аргументація вибору вказаних норм КК така: на нашу думку, діяння, виділені нами, з великою часткою ймовірності можуть бути обрані винними для здійснення злочинного впливу або помсти у зв'язку з правомірною службовою чи громадською діяльністю особи у відношенні його або його близьких. Недарма деякі з зазначених вище злочинів становлять об'єктивну сторону спеціальних норм злочинів проти правосуддя чи авторитету органів державної влади (ст. 342, 343, 345, 346, 348, 350, 376, 379, 397, 400 КК), це, наприклад, знищення або пошкодження майна (ст. 194 КК), погроза вбивством (ст. 129 КК) або заподіянням шкоди здоров'ю (ст. 121, 122, 125 КК) і т. д., але потерпілими в таких випадках можуть бути лише деякі категорії осіб, які виконують певні види діяльності. Тому включення розглянутої обставини в якості кваліфікуючої ознаки таких діянь, на нашу думку, було б обґрунтованим. Те ж саме відноситься і до злочинів, передбачених ст. 126 (побої і мордування), 127 (катування).

Щодо інших зазначених норм можна відзначити, що подібні злочини, на нашу думку, також можуть бути обрані як метод впливу на особу або його близьких з метою досягнення злочинного результату. До них можна віднести 146 (незаконне позбавлення волі або викрадення людини), 147 (захоплення заручника), 152 (зґвалтування), 189 (вимагання) [274, с. 205].

Власне кажучи, перераховані злочини, на нашу думку, є найбільш імовірними, при вчиненні яких можлива наявність необхідної мотивації для використання судом розглянутої обтяжуючої обставини – п. 4 ч. 1 ст. 67 КК. Безумовно, застосування даної обтяжуючої обставини на цьому не обмежується, однак інші діяння можуть бути лише приватними випадками і носити одиничний характер. Об'єктивна сторона виділених нами складів уявляється найбільш придатною, на нашу думку, для здійснення злочинного впливу на осіб, які правомірно виконують свій службовий або громадський обов'язок, а також їх близьких. Наприклад, винний, будучи підозрюваним або обвинуваченим може вчинити викрадення (викрадення людини ст. 146 КК) одного з близьких осіб слідчого або судді, які здійснюють досудове

розслідування або судовий розгляд з метою впливу для досягнення потрібного йому результату. Подібне може статися і з директором якого-небудь підприємства чи організації, з метою зміни або припинення його правомірної діяльності, яка не подобається винному і т. д.

Як наслідок, кримінально-правовий захист осіб та їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового або громадського обов'язку завдяки наявності розглянутої обтяжуючої обставини створює сприятливий ґрунт для належної правової оцінки вчиненого винним діяння, що спеціально не передбачене окремими нормами КК, і охоплює практично всі передбачені КК склади злочинів, що, на нашу думку, є позитивним фактором.

Однак у зв'язку з відсутністю чіткої законодавчої регламентації призначення винному покарання при наявності в його діях розглянутої обтяжуючої обставини, може бути не досягнута мета кримінального покарання і відповідальність не буде відповідати суспільній небезпеці діяння. На нашу думку, необхідно законодавчо регламентувати повноваження суду у призначенні покарання при обтяжуючих обставинах в цілому і при розглянутому зокрема.

Враховуючи суттєві відмінності в обсязі кримінальної відповідальності за злочини, де розглянута обставина є конструктивним елементом складу злочину і враховується при призначенні покарання, пропонуємо доповнити перелічені вище норми кваліфікуючою ознакою – вчинення таких дій щодо особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку, що допоможе більш об'єктивно (точно) оцінити суспільну небезпеку таких злочинних діянь.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукового завдання щодо кримінально-правової охорони осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку. У результаті проведеного дослідження сформульовано низку висновків і пропозицій.

1. Методологія дослідження кримінально-правової охорони осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку – це певна система або шлях пізнання спрямований на визначення відповідальності за посягання на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку в сфері кримінального права, що сприяє виведенню відповідних висновків за допомогою конкретних прийомів та засобів.

2. Наявність норм про кримінально-правову охорону осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку є кримінально-правовою гарантією захисту осіб, які правомірно виконують свій службовий або громадський обов'язок, що позитивно впливає і стимулює правомірну, морально-етичну поведінку громадян. Соціальна обумовленість кримінально-правової охорони осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку визначається низкою чинників – історичними, кримінологічними, нормативно-правовими, міжнародними та соціально-психологічними. Вони є зовнішніми та внутрішніми причинами, які характеризують міжнародну і національну соціально-політичну обстановку та вимагають від законодавця встановлення кримінальної відповідальності за ці діяння.

3. Аналіз історії розвитку кримінального законодавства про відповідальність за злочини проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку, дає змогу дійти

висновку про те, що у вітчизняному кримінальному праві врегулювання відповідальності за вказані злочини характеризується поступовим зростанням ролі спеціальних норм, що в цілому відповідає світовим тенденціям розвитку кримінального права. Крім цього, наявність спеціальної відповідальності за злочини проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку в сучасному українському законодавстві підготовлено всім ходом історичного розвитку кримінального права і не суперечить міжнародній правовій практиці. Разом з тим, аналіз історії вітчизняного кримінального законодавства дозволяє констатувати, що громадська діяльність осіб як об'єкт кримінально-правової охорони з'явилася в законі значно пізніше, ніж службова діяльність.

4. Аналіз кримінального законодавства Франції, Німеччини, Швеції, Болгарії, Узбекистану і США дозволяє визначити певні особливості кримінально-правової охорони осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку – джерела кримінального права досліджених держав передбачають сувору кримінальну відповідальність за злочини проти осіб у зв'язку з виконанням ними свого службового обов'язку; у всіх країнах, крім Швеції, є спеціальні норми про відповідальність за посягання на життя та здоров'я особи у зв'язку з виконанням свого службового або громадського обов'язку; на наш погляд, очевидним є той факт, що на конструкцію законодавства тієї чи іншої країни впливають не тільки особливості законодавчої техніки, а й криміногенної обстановки; в переважній більшості вивчених джерел не міститься згадки про категорію громадського обов'язку, хоча в рамках конструкції статей про злочини проти життя та здоров'я особи можлива і відповідальність за посягання на громадських та політичних діячів; у КК Республіки Узбекистан відбулася заміна традиційного для вітчизняного кримінального права поняття «громадський обов'язок» на поняття «громадянський обов'язок»; зовсім незначна кількість кримінально-правових норм досліджуваних країн

спрямована на охорону близьких родичів осіб, які виконують свій службовий чи громадський обов'язок.

5. Родовий об'єкт злочинів проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку визначається з врахуванням розділу в якому знаходиться кримінально-правова норма, яка встановлює відповідальність за такі діяння. Видовим об'єктом виступають суспільні відносини у сфері реалізації виключних прав фізичних і юридичних осіб на реалізацію та виконання своїх службових чи громадських обов'язків. Під основним безпосереднім об'єктом таких злочинів потрібно розуміти встановлений порядок виконання службового чи громадського обов'язку, що забезпечує належне здійснення службової чи громадської діяльності, а також безпеку осіб, які таку діяльність здійснюють. Додатковим обов'язковим об'єктом вказаних злочинів можуть бути психічна та фізична недоторканість потерпілої особи, її життя та здоров'я; додатковим факультативним – здоров'я, життя особи, її честь, гідність, власність, громадський порядок, громадська безпека.

Потерпілими від вказаних злочинів можуть бути: 1) особа, яка виконує службовий обов'язок; 2) особа, яка виконує громадський обов'язок; 3) їх близькі родичі.

Об'єктивна сторона всіх злочинів проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку характеризується активними діями. Це підтверджується використовуваними законодавцем термінами – посягання, застосування насильства, погроза, залякування, втручання, знищення, пошкодження та ін.

Під виконанням службового обов'язку особи потрібно розуміти вчинення особою правомірних дій, що входять в коло її повноважень, регламентованих законодавчими чи іншими нормативними актами або випливають з трудового договору (контракту) з будь-якими підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності, а також приватними підприємцями, зареєстрованими в установленому законом порядку, діяльність яких не суперечить чинному

законодавству України.

Під виконанням громадського обов'язку потрібно розуміти здійснення особою як спеціально покладених громадських обов'язків, так і інших правомірних суспільно корисних дій, спрямованих на благо суспільства або окремих осіб. Дії особи, що входять до поняття «громадського обов'язку», можна поділити на три групи: 1) виконання спеціально покладених обов'язків на громадських засадах; 2) вчинення будь-яких дій з власної ініціативи, за умови їх правомірності та суспільної користі; 3) вчинення суспільно корисних дій внаслідок виконання правового обов'язку.

6. Суб'єктивні ознаки злочинів проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку вказують на вчинення таких злочинів особою, яка наділена ознаками загального суб'єкта злочину. Разом з тим, суб'єктів цих злочинів можна класифікувати: за об'єктом злочину; за потерпілим від злочину, за повторністю протиправних дій; за тяжкістю завданої шкоди; за рівнем співучасті.

З суб'єктивної сторони, такі злочини вчиняються умисно і спрямовані на заподіяння шкоди особам чи їх близьким родичам у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку. Досліджувані злочини поділяються на три групи, де мотив або мета виступають: 1) в якості обов'язкової ознаки основного складу; 2) в якості кваліфікуючої ознаки; 3) в якості обтяжуючої покарання обставини.

7. Виділяючи склади злочинів, в яких службова чи громадська діяльність потерпілого є елементом основного складу злочину або кваліфікуючою ознакою складу злочину законодавець прагне підвищити ступінь захисту осіб, які виконують певну суспільно корисну діяльність (службову та громадську).

Досліджувані норми мають багато подібних ознак об'єктивної сторони, а деякі, навпаки, істотні відмінності, що у правозастосовчій практиці викликає суттєві складнощі при кваліфікації даної категорії злочинів. Такий стан ускладнюється ще й наявністю недоліків в юридичній техніці, що спостерігається в конструкції окремих норм закону про кримінальну

відповідальність, а також нелогічним обмеженням кола потерпілих в деяких випадках.

Норми КК, які передбачають кваліфіковані види злочинів, пов'язаних з посяганням на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку доцільно поділити на дві групи: ті, які встановлюють відповідальність за посягання на осіб у зв'язку з виконанням ними будь-якої законної службової або громадської діяльності, точно не визначеної в законі; ті, які встановлюють відповідальність за посягання на осіб у зв'язку з виконанням визначеного законом обсягу і видів діяльності.

8. У випадку вчинення особою злочинного діяння, що кваліфікується за нормами КК, в яких не передбачена досліджувана ознака, а зв'язок посягання встановлений і виражається в меті перешкодження законній діяльності (службовій або громадській) особи або в мотиві помсти за таку діяльність, то застосуванню при призначенні покарання підлягає п. 4 ч. 1 ст. 67 КК. Наявність такої обтяжуючої обставини створює сприятливе підґрунтя для належної правової оцінки вчиненого винним при наявності діянь, спеціально не передбачених окремими нормами КК (основним або кваліфікованим складом), і охоплює практично всі передбачені КК склади злочинів.

9. На основі проведеного дослідження особливостей кримінальної відповідальності за злочини проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку пропонуємо при здійсненні законодавчої діяльності у цій сфері врахувати наступні моменти і внести до законодавства України певні зміни і доповнення:

– Загальну частину КК доповнити нормою, яка б містила визначення загальних термінів і закріпити у ній визначення близьких осіб, як потерпілих від досліджуваних злочинів: «Під близькими особами потрібно розуміти близьких родичів, родичів, осіб, які перебувають у співвідстві (родичі чоловіка, дружини), а також осіб, життя, здоров'я і благополуччя яких, в силу сформованих особистих відносин, є завідомо для винного важливими особі, стосовно якої спрямоване злочинне посягання винного»;

– з огляду на суттєві відмінності в обсязі кримінальної відповідальності за злочини, де досліджувана ознака є елементом складу злочину і враховується при призначенні покарання, пропонуємо ввести кваліфікуючу ознаку «у зв'язку з виконанням потерпілим чи його близькою особою службового чи громадського обов'язку», що допоможе більш об'єктивно (точно) оцінити суспільну небезпечність подібних злочинних діянь в наступні статті КК: 121 (умисне тяжке тілесне ушкодження), 122 (умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження), 125 (умисне легке тілесне ушкодження), 126 (побої і мордування), 127 (катування), 129 (погроза вбивством), 146 (незаконне позбавлення волі або викрадення людини), 147 (захоплення заручника), 152 (згвалтування), 189 (вимагання), 194 (умисне знищення або пошкодження майна);

– п. 8 ч. 2 ст. 115 КК викласти в наступній редакції: «потерпілого чи його близької особи у зв'язку з виконанням службового чи громадського обов'язку»;

– виключити з ч. 3 ст. 296 КК кваліфікуючу ознаку «пов'язані з опором представників влади або представників громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження : монографія / Савченко А. В. – К. : КНТ, 2007. – 596 с.
2. Яценко С. С. Уголовно-правовая охрана представителей власти и общественности : автореф. дис... канд. юрид. наук / С. С. Яценко. – К., 1965. – 20 с.
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. з наступними змінами та доповненнями // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
4. Мамчур В. М. Кримінальна відповідальність за умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. М. Мамчур. – К., 2003. – 20 с.
5. Осадчий В. І. Проблеми кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності : автореф. дис. ... доктора юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. І. Осадчий. – К., 2004. – 36 с.
6. Кудрявцев В. В. Кримінально-правова охорона життя носіїв судової влади за кримінальним законодавством України : дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. В. Кудрявцев. – Одеса, 2006. – 205 с.
7. Давидович І. І. Кримінально-правова охорона представників влади і громадськості, які охороняють правопорядок : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / І. І. Давидович. – К., 2007. – 20 с.

8. Залялова І. М. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність працівника правоохоронного органу : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / І. М. Залялова. – К., 2007. – 18 с.

9. Антонов С. В. Кримінальна відповідальність за посягання на діяльність службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ст. 350, 352 КК України) : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / С. В. Антонов. – К., 2010. – 20 с.

10. Гуренко Д. Ю. Кримінальна відповідальність за посягання на життя працівника правоохоронного органу : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Д. Ю. Гуренко. – Х., 2011. – 20 с.

11. Мартіросян А. Г. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність осіб, які здійснюють правосуддя : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Артур Гагікович Мартіросян. – К., 2011. – 17 с.

12. Горбунов В. А. Кримінальна відповідальність за знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. А. Горбунов. – Х., 2012. – 20 с.

13. Міщук І. П. Кримінально-правова охорона життя та здоров'я захисника чи представника особи : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / І. П. Міщук. – К., 2012. – 20 с.

14. Чайка В. О. Кримінальна відповідальність за посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. О. Чайка. – К., 2012. – 16 с.

15.Донченко О. І. Авторитет органів місцевого самоврядування як об'єкт кримінально-правової охорони : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. І. Донченко. – К., 2013. – 20 с.

16.Мандро О. В. Кримінальна відповідальність за злочини, що посягають на життя та здоров'я судді, народного засідателя чи присяжного : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. В. Мандро. – К., 2014. – 20 с.

17.Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації положень Кримінального процесуального кодексу України : Законопроект, реєстр. № 4712 від 16 квітня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до законопроекту :

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50664

18.Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) / Д. А. Керимов. – М. : Аванта+, 2001. – 560 с.

19.Нерсисянц В. С. Философия права : учебник для вузов / В. С. Нерсисянц. – М. : Издательская группа Информ-норма, 1997. – 652 с.

20.Філософія права : навч. посіб. / за ред. М. В. Костицького, Б. Ф. Чміля. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.

21.Братасюк М. Ціннісний підхід до права в контексті сучасної правничої методології / М. Братасюк // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 11. – С. 3–7.

22.Селецький С. І. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. / С. І. Селецький. – [2-е вид.]. – К. : ЦУЛ, 2008. – 248 с.

23.Гусарев С. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : навч. посіб. / С. Д. Гусарев, О. Д. Тихомиров. – К. : Знання, 2005. – 655 с.

24.Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.] ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [вид. 4-е, переробл. та допов.]. – Х. : Право, 2010. – 608 с.

25.Кудрявцев В. Н. Право и социальная действительность / В. Н. Кудрявцев // Научная информация по вопросам борьбы с преступностью. – 1970. – № 25. С. 18–24.

26.Основания уголовно-правового запрета (криминализация и декриминализация) / [В. Н. Кудрявцев, П. С. Дагель, Г. А. Злобин и др.] ; отв. ред. В. Н. Кудрявцев, А. М. Яковлев. – М. : Изд-во «Наука», 1982. – 302 с.

27.Казимирчук В. П. Эффективность права как формы социального контроля / В. П. Казимирчук, С. Ф. Боботов // Эффективность применения уголовного закона. – 1973. – № 3. – С. 13–17.

28.Эффективность правовых норм / Кудрявцев В. Н., Никитинский В. И., Самощенко И. С., Глазырин В. В. – М., 1980. – 280 с.

29.Яковлев А. М. Социальная эффективность уголовного закона / А. М. Яковлев // Советское государство и право. – 1967. – № 10. – С. 55–57.

30.Кузнецова Н. Ф. Проблемы изучения эффективности уголовно-правовых норм и институтов / Н. Ф. Кузнецова // Эффективность применения уголовного закона. – 1973. – С. 27–52.

31.Кузнецова Н. Ф. Условия эффективности уголовного закона / Н. Ф. Кузнецова // Проблемы правового регулирования вопросов борьбы с преступностью. – 1977. – С. 2–6.

32.Коган В. М. Уровни анализа эффективности уголовно-правовых норм / В. М. Коган // Вопросы борьбы с преступностью. – 1979. – Вып. 30. – С. 49–59.

33.Шаргородский М. Д. Наказание, его цели и эффективность / М. Д. Шаргородский. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1973. – 115 с.

34.Панченко П. Н. Уголовно-правовые вопросы криминализации общественно опасных деяний / П. Н. Панченко // Актуальные проблемы криминализации и декриминализации общественно опасных деяний: сб. науч. тр. – Омск : Изд-во Омской высшей школы милиции, 1980. – С. 3–9.

35.Сабитов Р. А. Общественная опасность как критерий криминализации / Р. А. Сабитов // Актуальные проблемы криминализации и декриминализации

общественно опасных деяний : сб. науч. тр. – Омск : Изд-во Омской высшей школы милиции, 1980. – С. 10–15.

36. Мальцев В.В. Криминализация поведения и общественно опасные последствия // Актуальные проблемы криминализации и декриминализации общественно опасных деяний : сб. науч. тр. – Омск : Изд-во Омской высшей школы милиции, 1980. – С. 21–29.

37. Явич Л. С. Общая теория права / Л. С. Явич; Под ред. Королева А. И. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. – 285 с.

38. Алексеев С. С. Государство и право: Начальный курс / С. С. Алексеев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 1994. – 192 с.

39. Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия: опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. – М., 2000. – 414 с.

40. Демидов Ю. А. Социальная ценность и оценки в уголовном праве / Ю. А. Демидов. – М. : Юридическая литература, 1975. – 182 с.

41. Кудрявцев В. Н. Криминализация: оптимальные модели / В. Н. Кудрявцев // Уголовное право в борьбе с преступностью. – 1981. – № 2. С. 28–33.

42. Гришанин П. Ф. Социальная обусловленность уголовно-правовых норм / П. Ф. Гришанин. – М., 1978. – 168 с.

43. Злобин Г. А. Некоторые теоретические вопросы криминализации общественно опасных деяний / Г. А. Злобин, С. Г. Келина // Проблемы правосудия и уголовного права. – 1978. – № 1. – С. 14–21.

44. Кудрявцев В. Н. О наиболее важных направлениях исследований в области уголовного права / В. Н. Кудрявцев // Проблемы советского уголовного права. – 1973. – № 4. – С. 32–38.

45. Зеленецкий В. С. Концептуальные основы общей теории борьбы с преступностью : автореф. дис. ... докт. юрид. наук / В. С. Зеленецкий. – Харьков, 1989. – 40 с.

46. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та

ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. — Харків: Право, 2011. — 584 с.

47.Кропачев Н. М. Механизм уголовно-правового регулирования : автореф. дисс.... докт. юрид. наук / Н. М. Кропачев. — СПб., 2000. — 40 с.

48.Злобин Г.А. Совершенствование советского уголовного законодательства на современном этапе / Злобин Г. А., Келина С. Г., Яковлев А. М. // Советское государство и право. — 1978. — №12. — С. 9–15.

49.Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика / Т. А. Лесниевская-Костарева. — М. : Норма, 2000. — 287 с.

50.Эффективность уголовно-правовых мер борьбы с преступностью [Текст] / ред. Б. С. Никифоров; Всесоюзный ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности. — М. : Юридическая литература, 1968. — 255 с.

51.Шебанов А. Ф. Научные основы правотворчества / А. Ф. Шебанов. —М., 1973. — 274 с.

52.Алексеев С. С. Общая теория социалистического права / С. С. Алексеев. — Свердловск, 1975. — 576 с.

53.Карпец И. И. Современные проблемы уголовного права и криминологии / И. И. Карпец. — М. : Юридическая литература, 1976. — 224 с.

54.Миренский Б. А. Основные методы совершенствования республиканского уголовного законодательства : автореф. дисс.... докт. юрид. наук / Б. А. Миренский. — М., 1985. — 40 с.

55.Иоффе О. С. Вопросы теории права / О. С. Иоффе, М. Д. Шаргородский. — М. : Госюриздат, 1961. — 381 с.

56.Кизилов А. Ю. Уголовно-правовое обеспечение управленческой деятельности представителей власти : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / А. Ю. Кизилов. — Ульяновск, 2001. — 20 с.

- 57.Тихомиров Л. А. Монархическая государственность / Л. А. Тихомиров. – СПб., 1992. – 686 с.
- 58.Атаманчук Г. В. Теория государственного управления: Курс лекций / Г. В. Атаманчук. – М. : Юрид. лит., 1997. – 400 с.
- 59.Политология: Учеб. пособ. / Под. ред. Н. И. Азарова. – М., 1999. – 356 с.
- 60.Венгеров А. Б. Теория государства и права / А. Б. Венгеров. – М., 1999. – 538 с.
- 61.Черданцев А. Ф. Теория государства и права / А. Ф. Черданцев. – М. : Юрайт, 1999. – 429 с.
- 62.Скакун О. Ф. Теорія права і держави : Підручник / О. Ф. Скакун. – 2-ге видання. – К. : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. – 664 с.
- 63.Ильин М. В. Власть / М. В. Ильин, А. Ю. Мельвиль // Полис. – 1997. – № 6. – С. 147–153.
- 64.Вебер М. В. Избранные произведения : Пер. с нем. / Сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; Предисл. П. П. Гайденко. – М. : Прогресс, 1990. – 808 с.
- 65.Кистяковский Б. А. Философия и социология права / Б. А. Кистяковский. – СПб. : Изд-во Русского Христианского института. – 1998. – 800 с.
- 66.Кейзеров Н. М. Власть и авторитет / Н. М. Кейзеров. – М., 1973. – 270 с.
- 67.Рарог А. И. Уголовное право. Особенная часть в вопросах и ответах: Учеб. пособие / А. И. Рарог, В. П. Степалин, О. Ф. Шишов; Под ред. А. И. Рарога. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2003. – 287 с.
- 68.Орехов В. В. О социологических исследованиях в уголовном праве / В. В. Орехов // Вестник ЛГУ. – 1991. – Сер. 6. – Вып. 1 (№ 6). – С. 65–68.
- 69.Кузнецова Н. Ф. Социальная обусловленность уголовного права и научное обеспечение нормотворчества / Н. Ф. Кузнецова, Г. А. Злобин // Сов. гос-во и право. – 1976. – № 8. – С. 76–83.
- 70.Злобин Г. А. Основания и принципы уголовно-правового запрета / Г. А. Злобин // Сов. гос-во и право. – 1980. – № 1. – С. 70–76.

71. Гришук В. К. Проблеми кодифікації кримінального законодавства / Гришук В. К. – Львів : Львів. ун-т, 1993. – 137 с.
72. Беляев Н. А. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации / Беляев Н. А. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1986. – 176 с.
73. Фефелов П. А. Критерии установления уголовной наказуемости деяний / П. А. Фефелов // Сов. гос-во и право. – 1970. – № 11. – С. 101–103.
74. Осадчий В. І. Кримінально-правовий захист правоохоронної діяльності : моногр. / В. І. Осадчий. – К. : Атіка, 2004. – 336 с.
75. Коробеев А. И. Уголовная наказуемость общественно опасных деяний (оснований установления, характер й реализация в деятельности органов внутренних дел) : учеб. пособ. / А. И. Коробеев. – Хабаровск : Хабаровск. высш. шк. МВД СССР, 1986. – 80 с.
76. Гизимчук С. В. Уголовная ответственность за нарушение правил, норм, стандартов, касающихся обеспечения безопасности дорожного движения : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / С. В. Гизимчук. – Х., 1999. – 19 с.
77. Омельчук О. М. Контрабанда за кримінальним правом України : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / О. М. Омельчук. – Львів, 2002. – 16 с.
78. Сердюк П. П. Криминологічні та кримінально-правові проблеми ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / П. П. Сердюк. – Одеса, 2005. – 18 с.
79. Гуторова Н. О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України : моногр. / Гуторова Н. О. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. – 384 с.

80.Брич Л. П. Кримінально-правова кваліфікація ухилення від оподаткування в Україні : моногр. / Л. П. Брич, В. О. Навроцький. – К. : Атіка, 2000. – 288 с.

81.Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Часть общая : лекции / Таганцев Н. С. – М. : Наука, 1994. – Т. 1. – 564 с.

82.Горб Н. О. Наруга над могилою: кримінально-правовий та кримінологічний аналіз : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Н. О. Горб. – Запоріжжя, 2005. – 18 с.

83.Готін О. Підстави криміналізації діянь / О. Готін // Право України. – 2005. – № 2. – С. 95–98.

84.Уголовное право Украины. Общая часть : учеб. / отв. ред. Я. Ю. Кондратьев ; [под ред. В. А. Клименка, Н. И. Мельника]. – К. : Атика, 2002. – 448 с.

85.Кримінальне право України. Загальна частина: підруч. [для студ. юрид. спец. вищ. закладів освіти] / [М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.] ; за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Київ – Х. : Юрінком Інтер – Право, 2003. – 416 с.

86.Науковий коментар Кримінального кодексу України / [М. Й. Коржанський]. – К. : Атіка, Академія, Ельга-Н, 2001. – 656 с.

87.Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – [9-е вид., переробл. та доповн.]. – К. : Юрид. думка, 2012. – 1316 с.

88.Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : за станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 груд. 2001 р. / за ред. С. С. Яценка. – К. : А.С.К., 2002. – 936 с.

89.Российское уголовное право. Общая часть : учебник [для курсантов и слушателей общеобразовательных учреждений МВД России по специальности 02.11.00 «Юриспруденция»] / [В. Б. Боровиков, Н. П. Журавлев и др.]. – М., 2001. – 279 с.

90.Стан та структура злочинності в Україні (2014–2015 pp.) [Електронний ресурс] / Міністерство внутрішніх справ України. Офіційний веб-сайт. – Режим доступу до документа:

<http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/index>.

91.Злочинність в Україні. Основні показники стану та структури злочинності за 2012–2015 роки [Електронний ресурс] : стат. зб. – К. : ВПЦ МВС України, 2015. – 201 с. – Режим доступу до зб. :

<http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/374130>.

92.Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до закону : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19/page5>

93.Про прокуратуру : Закон України від 5 листопада 1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до закону :

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1789-12/page3>

94.Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до закону :

<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/page7>

95.Про державний захист суддів, працівників апарату суду і працівників правоохоронних органів : Закон України від 23 грудня 1993 р. (з подальшими змінами та доповненнями) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до закону :

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>

96.Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 трав. 1997 р. з наступними змінами та допов. : станом на 15 лют. 2008 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Парламентське видавництво, 2008. – 72 с.

97.Про громадські об'єднання : Закон України від 22 березня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до закону :

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>

98.Європейська хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до хартії :

http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_036.

99. Комарницький М. М. Суспільна небезпека посягань на осіб та їх близьких родичів у зв'язку з виконанням службового чи громадського обов'язку / М. М. Комарницький // Актуальні проблеми кримінального права [Текст] : матеріали міжвуз. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 21 листоп. 2014 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2014. – С. 32–33.

100. Мельник М. Помилкова криміналізація: види, причини та наслідки / М. Мельник // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 5. – С. 94–99.

101. Комарницький М. М. Кримінально-правова охорона осіб та їх близьких родичів у зв'язку з виконанням потерпілим свого службового чи громадського обов'язку / М. М. Комарницький // Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П.П. Михайленка) : тези доп. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 7 груд. 2012 р.) – К.: Нац. акад. внутр. справ, 2012. – С. 116–117.

102. Komarnytskyi M. Concept of connection between assault on the person and the performance by that person or his close relatives of service or public obligation / М. Komarnytskyi // Knowledge. Education. Law. Management. – Lodz (Poland), 2016. – № 1(13). – Р. 136–144.

103. Грищук В. К. Кодифікація кримінального законодавства України / В. К. Грищук. – Львів : Світ, 1992. – 165 с.

104. Российское законодательство X-XX веков. В девяти томах. – Т. 1. – Законодательство Древней Руси. – М. : Юрид. лит., 1984. – 354 с.

105. Российское законодательство X-XX веков. В девяти томах. – Т. 2. – Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства. – М. : Юрид. лит., 1985. – 434 с.

106. Российское законодательство X-XX веков. В девяти томах. – Т. 3. – Акты Земских соборов. – М. : Юрид. лит., 1985. – 486 с.

107. Российское законодательство X-XX веков. В девяти томах. – Т. 4. – Законодательство периода становления абсолютизма. – М. : Юрид. лит., 1985. – 438 с.

108. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных // Свод законов Российской империи. – Т. 15. – Санкт-Петербург, 1912. – 374 с.
109. Уголовное уложение // Свод законов Российской империи. – Т. 15. – Санкт-Петербург, 1909. – 148 с.
110. Уголовный кодекс УССР 1922 года. – В кн. : Борьба с преступностью в УССР. – Т. 1. – К., 1966. – С. 450–472.
111. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР. 1917 – 1952. – М., 1953. – С. 207–210.
112. Уголовный кодекс УССР 1927 года. – В кн. : Борьба с преступностью в УССР. – Т. 2. – К., 1967. – С. 311–369.
113. Законы СССР и постановления Верховного Совета СССР. Приняты на второй сессии Верховного совета СССР пятого созыва (22–25 декабря 1958 года). – М., 1959. – С. 51–63.
114. Украинская ССР. Законы и постановления. Уголовный кодекс Украинской ССР : Утвержден 28.12.1960 г. – К. : Госкомиздат, 1961. – 134 с.
115. Комарницький М. М. Історія розвитку кримінальної відповідальності за посягання на осіб та їх близьких родичів у зв'язку з виконанням службового чи громадського обов'язку / М. М. Комарницький // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Випуск № 23. – Серія «Право». – Ч. II. – Т. 3. – 2013. – С. 17–21.
116. Кримінальний кодекс України : Прийнятий 5.04. 2001 року // Голос України. – 2001. – 19 червня.
117. Наумов А. В. Российское Уголовное право. Общая часть. Курс лекций / А. В. Наумов. – М. : БЕК, 1996. – 559 с.
118. Новый уголовный кодекс Франции. – М. : Изд-во «Юридический колледж МГУ», 1993. – 212 с.
119. Уголовный кодекс Германии [Электронный ресурс]. – Режим доступа до кодексу :
<http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1242733&subID>

120. Уголовное право Соединенных штатов Америки. Сборник нормативных актов. – М., 1986. – 326 с.

121. Примерный уголовный кодекс США. [Электронный ресурс]. – Режим доступа до кодексу :

<http://constitutionallaw.ru/?p=1337>

122. Уголовный кодекс Швеции / пер. с польск. Барилевич и др. Под общ. ред. Н.Ф. Кузнецовой – Минск, 1998. – 74 с.

123. Уголовный кодекс Болгарии [Электронный ресурс]. – Режим доступа до кодексу :

<http://www.wipo.int/wipolex/ru/details.jsp?id=149>

124. Уголовный кодекс Узбекистана. [Электронный ресурс]. – Режим доступа до кодексу :

http://fmc.uz/legisl.php?id=k_ug

125. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 712 с.

126. Маркова Т. Ю. Убийство в связи с осуществлением лицом служебной деятельности или выполнением общественного долга : автореф. дисс... канд. юрид. наук / Т. Ю. Маркова. – М. – 2003. – 20 с.

127. Сучасне кримінальне право України : [курс лекцій] / А. В. Савченко, В. В. Кузнецов, О. Ф. Штанько. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2005. – 640 с.

128. Тулин С. Н. Осуществление лицом служебной деятельности и выполнение общественного долга как объект уголовно-правовой охраны: автореф. дисс... канд. юрид. наук / С. Н. Тулин. – М. – 1998. – 20 с.

129. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа до кодексу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page2>

130. Музика А. А. Предмет злочину : теоретичні основи пізнання : [монографія] / А. А. Музика, Є. В. Лашук. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2011. – 192 с.

131. Сенаторов М. О. Потерпілий від злочину в кримінальному праві : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право, кримінологія; кримінально-виконавче право» / М. О. Сенаторов. – Х., 2005. – 18 с.

132. Комарницький М. М. Кримінально-правова охорона осіб та їх близьких родичів у зв'язку з виконанням потерпілим свого службового чи громадського обов'язку / М. М. Комарницький // Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П.П. Михайленка) : тези доп. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 7 груд. 2012 р.) – К.: Нац. акад. внутр. справ, 2012. – С. 116–117.

133. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів проти особи та власності / М. Й. Коржанський. – К. : Юрінком, 1996. – 143 с.

134. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко [та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. – К. : Юрінком Інтер, 2016. – 1064 с.

135. Кримінальне право України. Особлива частина: [підручник] / [Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін.]; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – [Вид. 3-те, переробл. та доповн.]. – К. : Атіка, 2009. – 744 с.

136. Про судову практику у справах про злочини проти життя та здоров'я особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 року № 2 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до постанови :

<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03>

137. Борисов В. И. Преступления против жизни и здоровья: вопросы квалификации / В. И. Борисов, В. Н. Куц. – Х. : Консум, 1995. – 99 с.

138. Кримінальне право України: Особлива частина: [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / [Ю. В. Баулін та ін.]; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – 4-те вид., пере-робл. і допов. – Х. : Право, 2010. – 605 с.

139. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2 т. – Т. 2 / За заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – [3-те вид., перероб. та доповн.]. – К. : Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. – 624 с.

140. Навроцький В. О. Поняття і кримінально-правове значення виконання потерпілим від злочину громадського або службового обов'язку / В. О. Навроцький // Держава та регіони. – Серія : Право. – 2009. – № 2. – С. 45–48.

141. Комарницький М. М. Поняття і кримінально-правове значення виконання потерпілим від злочину службового обов'язку / М. М. Комарницький // Науковий вісник публічного та приватного права. – 2016. – № 6. – С. 187–194.

142. Иванов Н. Г. Уголовное право России. Общая и Особенная части [учебник] / Н. Г. Иванов. – Спб. : Экзамен, 2003. – 343 с.

143. Красиков А. Н. Ответственность за убийство по российскому уголовному праву / А. Н. Красиков. – Саратов : Саратовский университет, 1999. – 124 с.

144. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации [Текст] / Х. М. Ахметшин, А. Е. Беляев [и др.] ; отв. ред. В. И. Радченко; науч. ред. А. С. Михлин. – М. : СПАРК, 2000. – 862 с.

145. Комарницький М. М. Поняття і кримінально-правове значення виконання потерпілим від злочину громадського обов'язку / М. М. Комарницький // Науковий вісник публічного та приватного права. – 2016. – № 2. – С. 77–82.

146. Комарницький М. М. Виконання громадського обов'язку як підстава виділення спеціального потерпілого від злочину / М. М. Комарницький // Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П. П. Михайленка) [Текст] : матеріали VI міжвуз. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 20 листоп. 2015 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – С. 64–66.

147. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / М. В. Сенаторов. – Х., 2005. – 215 с
148. Курс советского уголовного права : [в 6 т.] / под ред. А. А. Пионтковского, П. С. Ромашкина, В. М. Чхиквадзе. – М. : Наука, 1970. – Т. 2. – 516 с.
149. Красиков А. Н. Сущность и значение согласия потерпевшего в советском уголовном праве / А. Н. Красиков. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1976. – 120 с.
150. Джужа О. М. Проблеми потерпілого від злочину (кримінологічний та психологічний аспекти) : навч. посіб. / О. М. Джужа, Є. М. Моїсєєв. – К., 1994. – 176 с.
151. Туляков В. А. Учение о жертве преступления: социальные и правовые основы : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / В. А. Туляков. – Одесса, 2001. – 484 с.
152. Фаргиев И. А. Уголовно-правовое значение личности и поведения потерпевшего : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право»/ И. А. Фаргиев; Моск. гос. ун-т. – М., 1997. – 22 с.
153. Чечель Г. И. Понятие жертвы преступления (соотношение с уголовно-правовым, уголовно-процессуальным понятием) / Г. И. Чечель // Актуальные вопросы борьбы с преступностью. – Томск, 1984. – С. 24–36.
154. Жеребятьев И. В. Личность потерпевшего в современном уголовном судопроизводстве России : моногр. / Жеребятьев И. В. – Оренбург : РИК ГОУ ОГУ, 2004. – 220 с.
155. Акімов М. О. Кримінально-правова характеристика захоплення заручників за законодавством України : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / М. О. Акімов. – К., 2009. – 20 с.

156. Сміх В. В. Кримінальна відповідальність за порушення права особи на правову допомогу : монографія / Василь Володимирович Сміх. – К. : Атіка-Н, 2012. – 200 с.

157. Меньшагин В. Д. Преступления против порядка управления / В. Д. Меньшагин. – М., 1938. – 238 с.

158. Пионтковский А. А. Курс советского уголовного права. Особенная часть / А. А. Пионтковский, В. Д. Меньшагин, В. М. Чхиквадзе. – М., 1959. – Т. 2. – 686 с.

159. Турецкий М. В. Особо опасные государственные преступления / М. В. Турецкий. – М., 1963. – 326 с.

160. Кладков А. В. Уголовная ответственность за насилие над лицами в связи с выполнением служебного или общественного долга : автореф. дис... канд. юрид. наук / А. В. Кладков. – М., 1969. – 18 с.

161. Трайнин А. Н. Уголовное право. Особенная часть / Трайнин А. Н. – М., 1927. – 542 с.

162. Кириченко В. Ф. Ответственность за должностные преступления по советскому уголовному праву / Кириченко В. Ф. – М., 1956. – С. 53–54.

163. Про судову практику у справах про хабарництво : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квіт. 2002 р. № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до постанови :

<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?>.

164. Засов К. Л. Понятие должностного лица в законодательстве и юридической науке / К. Л. Засов // Современное право. – 2003. – № 8. – С. 33–38.

165. Зейкан І. Поняття посадової особи в кримінальному законодавстві: порівняльний аналіз / І. Зейкан // Право України. – 2002. – № 3. – С. 118–121.

166. Ільковець Л. Спеціальний суб'єкт злочину у сфері службової діяльності / Л. Ільковець, О. Крючкова // Вісник прокуратури. – 2003. – № 7. – С. 63–67.

167. Донченко О. І. Кримінально-правова характеристика потерпілого від злочинів проти авторитету органів місцевого самоврядування / О. І. Донченко // Наук. вісник Ужгород. нац. ун-ту. – Серія «Право». – 2012. – № 20. – Ч. І. – Т. 4. – С. 32–34.

168. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення : Закон України від 7 квіт. 2011 р. № 1508-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу до закону :

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1508-17>.

169. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.

170. Осадчий В. І. Проблеми кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності : дис. ... доктора. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / В. І. Осадчий. – К., 2004. – 469 с.

171. Про Національну гвардію України : Закон України від 13 березня 2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 17. – Ст. 594.

172. Кримінальна справа №: 1120/1562/12 за 2012 рік : архів Петрівського районного суду Кіровоградської області.

173. Конституція України від 28.06.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до Конституції :

<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi.http>

174. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22 червня 2000 р. № 1835-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 40. – Ст. 338

175. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23 грудня 1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до закону :

<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>

176. Комарницький М. М. До питання про близьких родичів як потерпілих у кримінальному праві / М. М. Комарницький // Кримінально-правові та

кримінологічні заходи протидії злочинності : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 13 лист. 2015 р.) – Одеса : ОДУВС, 2015. – С. 75–76.

177. Протидія порушенням прав людини засобами кримінальної юстиції: Монографія / Кер. авт. колективу і відповідальний редактор О. М. Костенко. – К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2008. – 172 с.

178. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до кодексу :

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/page2>

179. Житловий кодекс України від 30 червня 1983 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до кодексу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5464-10/page2>

180. Про статус народного депутата України : Закон України від 17 листопада 1992 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до закону :

<http://zakon1.rada.gov.ua/rada/show/2789-14>

181. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України від 15 листопада 2001 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до закону :

<http://zakon1.rada.gov.ua/rada/show/2789-14>

182. Про затвердження Порядку проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань і Типового положення про комісії з питань етики : наказ Міністерства охорони здоров'я № 690 від 23 вересня 2009 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до порядку :

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>

183. Комарницький М. М. Близькі родичі осіб, які виконують службові чи громадські обов'язки, як потерпілі від злочину / М. М. Комарницький // Актуальні проблеми досудового розслідування [Текст] : зб. Тез доповідей IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 1 лип. 2015 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – С. 303–305.

184. Осадчий В. І. Кримінальна відповідальність за заподіяння тілесних ушкоджень працівникові правоохоронного органу (стаття 189-4 КК України):

автореф. дис... архів канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право, кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. І. Осадчий. – К., 1994. – 20 с.

185. Міщук І. П. Кримінально-правова охорона життя та здоров'я захисника чи представника особи : Монографія / І. П. Міщук. – К. : ФОП Кандиба Т. П., 2013. – 225 с.

186. Про засади запобігання і протидії корупції : Закон України від 7 квітня 2011 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до закону :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3206-17>

187. Сімейний кодекс України від 16 грудня 2013 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до кодексу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5464-10/page2>

188. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян : Закон України від 16 січня 2014 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до закону :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/721-18>

189. Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України : Закон України від 28 січня 2014 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до закону :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/732-18>

190. Комарницький М. М. Близькі родичі, як потерпілі у злочинах, які вчиняються у зв'язку з виконанням особою свого службового чи громадського обов'язку / М. М. Комарницький // Митна справа. – Спеціальний випуск. – 2013 р. – С. 46–52.

191. Брайнин Я. Уголовная ответственность и её основание в советском уголовном праве / Я. Брайнин. – М. : Юридическая литература, 1963. – 267 с.

192. Лейкина Н. Личность преступника и уголовная ответственность / Н. Лейкина. – Л. : Ленинградский государственный университет им. А. А. Жданова, 1968. – 45 с.

193. Уголовное право. Особенная часть: Учебник для вузов / Ответ. ред. И. Я. Козаченко, З. А. Незнамова, Г. П. Новоселов. – М. : НОРМА – ИНФРА-М, 2000. – 755 с.

194. Курс уголовного права. Особенная часть. – Том 5. [Учебник для вузов]. Под ред. Г. Н. Борзенкова, В. С. Комиссарова / Г. Н. Борзенков, В. С. Комиссаров, И. М. Тяжкова и др. – Зерцало Москва, 2002. – 512 с.

195. Кримінальне право. Особлива частина. Мультимедійний навчальний посібник: [Електронний ресурс]. – Режим доступу до посібника :

http://www.naiau.kiev.ua/books/mnp_krum_pravo_zag/index.html

196. Курс уголовного права: Учебник : В 5 т. / Под ред. Н. Ф. Кузнецовой; И. М. Тяжковой. – М. : ИКД Зерцало – М, 2002. – Т. 4. – 528 с.

197. Литвинов О. М. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навч. посіб. / О. М. Литвинов, О. О. Житний, А. А. Васильєв, А. М. Шульга, А. В. Байлов; ред. : О. М. Литвинов; Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : НікаНова, 2015. – 400 с.

198. Приходько Т. М. Проблема обмеженої осудності в кримінальному праві : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Тетяна Миколаївна Приходько – К. : НАВСУ, 2001. – 18 с.

199. Попов А. Н. Убийство при отягчающих обстоятельствах / А. Н. Попов. – СПб. : Издательство Юридический центр Пресс, 2003. – 898 с.

200. Уголовное право России. Учебник для вузов. – В 2 т. : Особенная часть. – Т.2. / Под ред. А. Н. Игнатова, Ю. А. Красикова. – М., 1998. – 584 с.

201. Рарог А. И. Субъективная сторона и квалификация преступлений. – М. : ООО «Профобразование», 2001. – 133 с.

202. Уголовное право. Особенная часть. Учебник / Под. ред. Н. И. Ветрова, Ю. И. Ляпунова. – М., 1998. – 846 с.

203. Уголовное право России. Часть Особенная: Учебник для вузов / Б. В. Волженкин, Р. Р. Галиакбаров, А. С. Горелик и др.; Отв. ред. В. В. Кругликов. – М. : БЕК, 1999. – 832 с.

204. Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину : монографія / А. В. Савченко. – К. : Атіка, 2002. – 144 с.
205. Словник української мови. В 11 томах. – К. : Наукова думка, 1975. –Т. 7. – С. 724.
206. Волков Б. С. Мотивы преступлений: уголовно-правовое и социально-психологическое исследование / Б. С. Волков, М. Д. Лысов. – Казань : Издательство Казанского университета, 1982. – 152 с.
207. Вопросы мотивации и эмоций. Выпуск 1. Сборник переводов с французского (2 изд.). Учебное пособие для студентов. – М., 1973. – 342 с.
208. Таганцев Н.С. Лекции по русскому уголовному праву: Часть общая. Вып.2 – С.-Пб., 1888. – 663 с.
209. Тарарухин С. А. Установление мотива и квалификация преступления / С. А. Тарарухин. – К. : – 1997. – 209 с.
210. Харазишвили Б. В. Вопросы мотива поведения преступника в советском праве / Б. В. Харазишвили. – Тбилиси, 1963. – 278 с.
211. Дагель П. С. Субъективная сторона преступления и ее установление / П. С. Дагель, Д. П. Котов. – Воронеж : Изд. Воронежского университета, 1974. – 243 с.
212. Рарог А. Квалификация преступлений по субъективным признакам / А. Рарог. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 265 с.
213. Уголовное право России. В 2 т. Т. 2. Особенная часть. / Под. ред. А. Н. Игнатова, Ю. А. Красикова. М., 1998. – 808 с.
214. Иванов Н. Г. Уголовное право РФ. Общая и Особенная части. / Н. Г. Иванов. – Чебоксары, 2000. – 195 с.
215. Антонян Ю. М. Теоретическая и прикладная психология / Ю. М. Антонян. – М., 1986. – 215 с.
216. Морозов В. И. Уголовно-правовая характеристика преступлений против правосудия / В. И. Морозов, С. Л. Скутин, А. В. Сумачев. – Тюмень. – 1999. – 226 с.

217. Ситковская О. Д. Психология уголовной ответственности / О. Д. Ситковская. – М.: Издательство НОРМА, 1998. – 285 с.
218. Волков Б. С. Мотив и квалификация преступлений / Б. С. Волков. Казань, 1968. – 132 с.
219. Ривман Д. В. Виктимология / Д. В. Ривман, В. С. Устинов. – Н. Новгород, 1998. – 286 с.
220. Криминология. Под ред. Кудрявцева В. Н., Эминова В. Е. – М. : Юрист, 1997. – 512 с.
221. Кримінологія: Навч. посіб. / Ю. Ф. Іванов., О. М. Джужа. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2006. – 264 с.
222. Гришаев П. Ф. Преступления против порядка управления / П. Ф. Гришаев, М. П. Журавлев. – М., 1963. – 326 с.
223. Дементьев Н. Об ответственности за посягательство на жизнь, здоровье и достоинство работников милиции и народных дружинников / Н. Дементьев // Социалистическая законность. – 1963. – № 4. – С. 22–29.
224. Сухарев Е. А. Ответственность за преступные посягательства на представителей власти : автореф. дисс. на соиск. ученой степени канд. юрид. наук / Е. А. Сухарев. – М. – 1964. – 16 с.
225. Побегайло Э. Ф. Умышленные убийства и борьба с ними / Э. Ф. Побегайло. – Воронеж. : Изд-во Воронеж. ун-та, 1965. – 206 с.
226. Курс советского уголовного права: Часть особенная / Ред. колл. : А. А. Пионтковский, П. С. Ромашкин, В. М. Чхиквадзе. – М., 1970. – Т. 4. – 402 с.
227. Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах 42000 слів. / [укладачі: В.В. Яременко, О.М. Сліпушко]. – К. : Видавництво «Аконіт». – Т. 3. – 2000. – 926 с.
228. Про застосування судами законодавства про відповідальність за посягання на життя, здоров'я і гідність працівників міліції, народних дружинників і військовослужбовців у зв'язку з виконанням ними обов'язків з

охорони громадського порядку : Постанова Пленуму Верховного Суду СРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<https://ru.wikisource.org/wiki/>

229. Бородин С. В. Преступления против жизни / С. В. Бородин. – СПб. : Издательство Юридический центр Пресс, 2003. – 467 с.

230. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар : [у 2 т.] / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – [5-е вид., допов.]. – Х. : Право, 2013. – Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. – 2013. – 1040 с.

231. Антонян Ю. Н. Терроризм: криминологическое и уголовно-правовое исследование / Ю. Н. Антонян. – М., 1998. – 259 с.

232. Кулешов Ю. И. Преступления против правосудия: проблемы теории, законотворчества и правоприменения : автореф. дисс. на соиск. ученой степени доктора юрид. наук / Ю. И. Кулешов. – Владивосток, Дальневосточный государственный университет, 2007. – 54 с.

233. Стрельников А. К. Ответственность за убийство при обстоятельствах, отягчающих наказание / А. К. Стрельников. – М., 2002. – 253 с.

234. Кісілюк Е. М. До питання про місце кримінальних проступків у законодавстві України / Е. М. Кісілюк // Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П.П. Михайленка) : тези доп. III наук.-теорет. конф. (м. Київ, 7 груд. 2012 р.) [Текст] / ред. кол. : В. В. Коваленко (голова), В. В. Черней, Є. М. Бодюл та ін. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. – С. 35–38.

235. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження кримінальних проступків : Проект Закону України від 19 травня 2015 р. № 2897 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=55214

236. Осадчий В. І. Реформування кримінального законодавства: зауваження до окремих положень / В. І. Осадчий // Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П. П. Михайленка) [Текст] : матеріали VII міжвуз.

наук.-теорет. конф. (м. Київ, 28 листоп. 2016 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2016. – С. 23–28.

237. Кримінальне право України. Особлива частина : підруч. / [А. В. Байлов, О. А. Васильєв, О. О. Житній та ін.]; за заг. ред. О. М. Литвинова. – Х. : Вид-во ХНУВС, 2011. – 572 с.

238. Кримінальне право України: Загальна та особлива частини: навч. посіб. / Т. О. Гончар Т.О., Є. Л. Стрельцов. – Х. : Одиссей, 2014. – 240 с.

239. Кримінальне право України. Особлива частина : лекції [Електронний ресурс] / Студентська бібліотека «Читалка». – Режим доступу : <http://chitalka.net.ua/zmist/124.html>.

240. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар / [відп. ред. Є. Л. Стрельцов]. – [8-ме вид., переробл. та допов.]. – Х. : Одиссей, 2012. – 904 с.

241. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар. (+Додаток змін на 01.01.2014). / за заг. ред. Стрельцова Л. М., Алієва О. М., Білаш О. В. – Х. : Одиссей, 2014. – 912 с.

242. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. О. І. Мотлях. – К. : Центр учебной литературы, 2014. – 696 с.

243. Аскеров С. С. Відповідальність за вплив на суддів і втручання в їх діяльність за законодавством України / С. С. Аскеров // Від громадянського суспільства до правової держави: матеріали 1 Міжнар. наук.-практ конференції. – Х. : Харківський національний університет імені В.М. Каразіна, 2006. – С. 365–368.

244. Кваша О. О. Проблеми кримінальної відповідальності за втручання в діяльність судових органів / О. О. Кваша // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. Щорічний бюлетень. – К. : Київський юридичний інститут Київського національного університету внутрішніх справ, 2005. – С. 228–236.

245. Штогун С. Проблеми правових гарантій незалежності суддів в Україні / С. Штогун // Право України. – 2003. – № 3. – С. 42–45.

246. Сміх В. В. Загальна характеристика об'єктивної сторони злочинів, що порушують право особи на правову допомогу / В. В. Сміх // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2006. – Вип. 3. – С. 308–318.

247. Блажівський Є. М. Розмежування поняття «втручання у діяльність» та суміжних понять [Електронний ресурс]. Режим доступу :

<http://radnuk.info/statti/558-kruminolog/15106---l--r---.html>

248. Залялова І. М. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність працівника правоохоронного органу : дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / І. М. Залялова. – Донецьк : Донецький юридичний ін-т Луганського держ. ун-ту внутрішніх справ, 2006. – 186 с.

249. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посібник / В. О. Навроцький; наук. ред. В. С. Ковальський. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.

250. Марін О. К. Конкуренція кримінально-правових норм : дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. К. Марін. – Л. : Львівський національний ун-т ім. Івана Франка, 2001. – 235 с.

251. Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів: постанова Пленуму Верховного Суду України № 8 від 26 червня 1992 року із змінами від 3 грудня 1997 р. // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах: навчально-практичний посібник / укл. Б.О. Кириш. – Львів : Ліга прес, 2008. – 408 с.

252. Елизаров П. С. Ответственность за посягательства на жизнь, здоровье и достоинство работников милиции и народных дружинников: учеб. пособие / П. С. Елизаров. – К. : НИиРИО КВШ МВД СССР, 1973. – 80 с.

253. Загородников Н. И. Другие преступления против порядка управления: учеб. пособие / Н. И. Загородников. – М. : Высшая школа МВД СССР, 1957. – 49 с.

254. Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність: постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2004 р. № 2 // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 4 (44). – С. 16–19.

255. Соціально-психологічні механізми впливу людини на людину [Електронний ресурс]. Режим доступу :

<http://ua.textreferat.com/referat-10432.html>.

256. Пионтковский А. А. Учение о преступлении / А. А. Пионтковский. – М., 1961. – 315 с.

257. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Потебенько М. О., Гончаренко В. Г. – К. : «Форум», 2001. – 843 с.

258. Кісілюк Е. М. Юридична природа кваліфікуючих ознак складу злочину / Е. М. Кісілюк // Юридична Україна. – 2008. – №. 12. – С. 112–116.

259. Справа № 211/4495/14к (пр. № 1-кп/211/248/2014) за 2014 рік // архів Жовтневого районного суду м. Дніпропетровськ.

260. Поленов Г. Ф. Ответственность за преступления против порядка управления / Г. Ф. Поленов. – М. : Юрид. лит., 1966. – 260 с.

261. О судебной практике по применению законодательства об ответственности за посягательство на жизнь, здоровье и достоинство работников милиции и народных дружинников : Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 3 июля 1963 г. № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до постанови :

<https://ru.wikisource.org/wiki/>

262. О судебной практике по делам о хулиганстве : Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 22 декабря 1964 г. № 17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до постанови :

<https://ru.wikisource.org/wiki/>

263. Про судову практику у справах про хуліганство : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до постанови :

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/va010700-06>

264. Новое уголовное право России: Учеб. пособие / Под ред. Борзенкова Г. Н., Бородина С. В., Кузнецовой Н. Ф. и др. – М. : Зерцало, ТЕИС, 1996. – 592 с.

265. Яковлева С. А. Уголовно-правовая оценка насилия в отношении представителя власти в связи с исполнением им должностных обязанностей : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / С. А. Яковлева. – Казань, 2003. – 18 с.

266. Кісілюк Е. М. Кваліфікуючі ознаки чи обтяжуючі обставини складу злочину / Е. М. Кісілюк // Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи [Текст] : матеріали Х Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 28 листоп. 2014 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2014. – С. 101–103.

267. Кругликов Л. Л. Дифференциация ответственности в уголовном праве / Л. Л. Кругликов, А. В. Васильевский. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – 300 с.

268. Козлов А. П. Проблема унификации отягчающих обстоятельств, предусмотренных Общей и Особенной частями уголовного закона / А. П. Козлов // Вестник Московского университета. – Право. – 1977. – № 3. – С. 80–85.

269. Кісілюк Е. М. Відмінність між кваліфікуючими ознаками складу злочину та обставинами, що пом'якшують та обтяжують покарання / Е. М. Кісілюк // Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів : зб. наук праць за матеріалами наук.-практ. конф. (Київ, 29 березня 2012 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. – С. 32–34.

270. Мясников О. А. Смягчающие и отягчающие наказание обстоятельства в теории, законодательстве и судебной практике / О. А. Мясников. – М. : Юрлитинформ, 2002. – 240 с.

271. Кригер Г. А. Наказание и его применение / Г. А. Кригер. – М., 1962. – 271 с.

272. Тихонов К. Ф. Об основном критерии определения меры ответственности за преступление / К. Ф. Тихонов // Личность преступника и уголовная ответственность. – Вып. 3. – Саратов, 1987. – С. 32–37.

273. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Часть общая. / Н. С. Таганцев. – Т. 2. – Тула : Автограф, 2001. – 688 с.

274. Комарницький М. М. Вплив виконання особою службового чи громадського обов'язку на призначення покарання / М. М. Комарницький // Прикарпатський юридичний вісник. – 2015. – № 3. – Том 2. – С. 201–206.

ДОДАТКИ Додаток А

АНКЕТА

для працівників органів слідства Національної поліції (450 осіб) з метою з'ясування їх думки щодо забезпечення та проблемних питань кримінально-правової охорони осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку в Україні

Шановний респонденте!

До Вашої уваги пропонується ряд питань, що стосуються кримінальної відповідальності за посягання на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку. Прохання виділити той варіант відповіді, який би вказував на Ваше особисте ставлення до тієї чи іншої проблеми.

Дякуємо за співпрацю!

1. Яким, за Вашим переконанням, є стан кримінально-правової охорони осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку в Україні:

- а) задовільний (17,5 %);
- б) посередній (24,5 %);
- в) незадовільний (58 %).

2. Як Ви оцінюєте рівень ефективності норм про кримінальну відповідальність за злочини проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку:

- а) високий (7,4 %);
- б) середній (23,4 %);
- в) низький (69,2 %).

3. Вкажіть, чи необхідно, на Вашу думку, при дослідженні особливостей кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку в Україні, враховуючи сучасні політико-правові умови розвитку українського суспільства, вивчати іноземний досвід (здійснювати компаративні (порівняльні) дослідження) у галузі кримінального права:

- а) так, це важливо (43,4 %);
- б) так, це не дуже важливо (53,6 %)
- в) ні, це не потрібно (3 %).

4. Чи згодні Ви з тим, що найбільш дієві положення, що існують в іноземному кримінальному законодавстві щодо відповідальності за злочини проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку, мають бути належним чином опрацьовані та використані вітчизняними науковцями, практиками та законодавцем:

- а) так (93,5 %);
- б) ні (5,5 %).

5. Чи маєте Ви хоча б загальне уявлення про основні етапи (періоди) історичного розвитку кримінальної відповідальності за злочини проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку в Україні:

- а) так (5 %);
- б) ні (95 %).

6. Як Ви оцінюєте власний рівень теоретичних знань про кримінальну відповідальність за злочини проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку в Україні:

- а) високий (22,4 %);
- б) посередній (46,2 %);
- в) низький (31,2 %).

7. Чи виникали у Вас труднощі при кваліфікації чи розумінні змісту понять «виконання службового обов'язку» чи «виконання громадського обов'язку» в практичній діяльності:

- а) так, стикалися з труднощами при кваліфікації такого роду діянь (65 %);
- б) ні, дані поняття цілком зрозумілі (28 %);
- в) важко відповісти (7 %).

8. Чи є необхідність розкриття змісту понять «виконання службового обов'язку» та «виконання громадського обов'язку» безпосередньо в законі:

- а) так (79 %);
- б) ні (21 %).

9. Чи трапляються в практиці Вашої роботи випадки стороннього прямого чи опосередкованого впливу на виконання службових обов'язків:

- а) так, досить часто (41,2 %);
- б) так, часом спостерігаються (34,4 %);
- в) ні, таких випадків не було (24,4 %).

10. В яких формах, на Вашу думку, найчастіше проявляється посягання на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку:

- а) посягання на життя (38 %);
- б) посягання на здоров'я (45 %);
- в) посягання на власність (57 %);
- г) посягання на честь та гідність (28 %);
- д) посягання на статеву свободу (21 %);
- е) інше (5 %).

11. Як Ви вважаєте, чи варто визнавати потерпілими у злочинах проти осіб у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку близьких родичів цих осіб:

- а) так, звичайно (63 %);
- б) так, при вчиненні щодо них тяжкого чи особливо тяжкого злочину (34 %);
- в) ні, не потрібно (3 %).

12. Чи є досконалим законодавче визначення переліку осіб, які є близькими родичами:

- а) так (3 %);
- б) ні (97 %).

13. Як правильно назвати ту категорію осіб, які можуть виступати потерпілими, поряд з особами, які виконують свій службовий чи громадський обов'язок:

- а) близькі особи (61 %);
- б) їх близькі (17 %);
- в) члени сім'ї (15 %);
- г) особи, що перебувають в спорідненні, але не віднесені чинним законодавством до числа близьких родичів (2 %);
- д) Ваш варіант (-).

14. Які категорії осіб, на Вашу думку, можуть визнаватися потерпілими поряд з особами, які виконують свій службовий чи громадський обов'язок:

- а) чоловік (100 %);
- б) дружина (100 %);
- в) батько, мати (100 %);
- г) вітчим, мачуха (100 %);
- д) син, дочка (100 %);
- е) пасинок, падчерка (100 %);
- є) рідний брат, рідна сестра (100 %);
- ж) дід, баба (100 %);
- з) прадід, прабаба (100 %);
- і) внук, внучка (100 %);
- ї) правнук, правнучка (100 %);
- й) особа, яка перебуває під опікою або піклуванням (96 %);
- к) особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі (12 %);
- л) близькі друзі (3 %);
- м) коханці та коханки (4 %);
- н) особи, які є близькими особам, які виконують свій службовий чи громадський обов'язок (4 %);
- о) двоюрідні брати і сестри (15 %);
- п) тітка, дядько (17 %);
- р) племінники (12 %)
- с) особи, заручені з особами, які виконують свій службовий чи громадський обов'язок (24 %);
- т) особи, життя, здоров'я і благополуччя яких завідомо для винного дорогі потерпілому в силу сформованих особистих стосунків: наречена, жених, зять, невістка, теща, свекор (35 %).

15. Чи можна погодитися з думкою, що непрямим свідченням демократичності держави є кількість злочинів в КК: чим менше діянь криміналізовано, тим меншою є вірогідність того, що у цій державі значна увага приділяється репресивним методам упорядкування суспільних відносин:

- а) так (12 %);
- б) ні (74 %);
- в) важко відповісти (14 %).

16. Чи підтримуєте Ви пропозицію про виключення з ч. 3 ст. 296 КК кваліфікуючу ознаку наступного змісту: «пов'язані з опором представників влади або представників громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії»:

- а) так (39 %);
- б) ні (23 %);
- в) важко відповісти (38 %).

17. Які з норм Особливої частини Кримінального кодексу України, на Вашу думку, потребують доповнення кваліфікуючою ознакою «у зв'язку з виконанням потерпілим чи його близькою особою службового чи громадського обов'язку»:

- а) ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження» (92 %);
- б) ст. 122 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження» (92 %);
- в) ст. 125 «Умисне легке тілесне ушкодження» (84 %);
- г) ст. 126 «Побої і мордування» (84 %);
- д) ст. 127 «Катування» (91 %);
- е) ст. 129 «Погроза вбивством» (100 %);
- є) ст. 146 «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини» (96 %);
- ж) ст. 147 «Захоплення заручника» (92 %);
- з) ст. 152 «Зґвалтування» (82 %);
- і) ст. 189 «Вимагання» (87 %);
- к) ст. 194 «Умисне знищення або пошкодження майна» (100 %);
- л) Ваш варіант (12 %).

18. Чи варто говорити про термін «посягання на життя» як дію, яка означає замах на вбивство, але не саме вбивство:

- а) так (65 %);
- б) ні (17 %);
- в) важко відповісти (18 %).

19. Чи варто у санкції за вчинення злочинів проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку включити покарання, не пов'язані з позбавленням волі:

- а) так, за всі вказані злочини (39 %);
- б) так, за деякі із вказаних злочинів (54 %);
- в) ні (4 %);
- г) важко відповісти (3 %).

20. Чи є словосполучення «у зв'язку з виконанням потерпілим чи його близькою особою службового чи громадського обов'язку» вказівкою на обов'язкові ознаки складів вказаних злочинів – мету та мотив – не допустити або припинити правомірну діяльність потерпілого, змінити її характер чи помститися за таку діяльність:

- а) так (91 %);
- б) ні (6 %);
- в) важко відповісти (3 %).

Додаток Б

АНАЛІТИЧНА ДОВІДКА щодо анкетування працівників органів слідства Національної поліції (450 осіб) з метою з'ясування їх думки щодо забезпечення та проблемних питань кримінально-правової охорони осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку в Україні

Анкетування проводилося з вересня 2015 р. по березень 2016 р. у м. Києві, Волинській, Вінницькій, Дніпропетровській, Кіровоградській, Миколаївській, Полтавській, Одеській, Рівненській, Харківській, Черкаській, Чернігівській областях.

Мета анкетування: з'ясувати думку респондентів щодо застосування норм кримінального законодавства у сфері кримінально-правової охорони осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку, тим самим підтвердити або спростувати результати дисертаційного дослідження, а також використати отримані дані при формулюванні висновків і розробці пропозицій (рекомендацій) щодо удосконалення положень доктрини та вітчизняного закону про кримінальну відповідальність.

Категорія респондентів: 450 працівників органів слідства Національної поліції з м. Києва та одинадцяти областей України, що охоплюють північні, західні, східні, південні та центральні регіони України.

Підстави для анкетування: наявність у респондентів: а) вищої юридичної освіти; б) досвіду від 3 і більше років практичної роботи в органах слідства Національної поліції; в) сформованої позиції (думки) та власного уявлення щодо питань, які стосуються питань забезпечення кримінально-правової охорони осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку в Україні.

Форма анкетування: письмова, шляхом заповнення/давання відповідей респондентами.

Час для відповіді на одну анкету респондентом: приблизно 20–25 хв.

Структура анкети: 1) основна частина (містить вісімнадцять питань з пропонованими відповідями, котрі різняться за характером та кількістю).

Зміст пропонованих питань: базується на отриманих в результаті дисертаційного дослідження персональних результатах і науково обґрунтованих даних, що мають бути спростовані чи підтверджені респондентами, а також позиціях, які мають бути визначені чи уточнені.

Особливості пропонованих варіантів відповідей: 1) застосовувався спрощений підхід, який полягав у тому, що респондент обирав тільки одну з двох вже сформульованих відповідей (“так”, “ні”, “важко відповісти”).

Аналіз відповідей респондентів:

Послідовність і специфіка формулювання питань в анкеті була спрямована на отримання максимально точної, обґрунтованої та логічної відповіді респондентів. При цьому головна ідея анкетування полягала в об'єктивному з'ясуванні позиції респондентів як фахівців у сфері застосування норм закону про кримінальну відповідальність.

На початку опитування їм було запропоновано оцінити стан кримінально-правової охорони осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку в Україні. 17,5 % опитаних оцінили його як задовільний, а переважна більшість працівників органів слідства Національної поліції (82,5 %) оцінює його як посередній (24,5 %) або незадовільний (58 %).

Не кращою є і оцінка рівня ефективності норм про кримінальну відповідальність за злочини проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку: 7,4 % опитаних вважають, що ефективність такої діяльності перебуває на високому рівні; 23,4 % вважають її середньою; 69,2 % – дуже низькою.

Зважаючи на необхідність здійснення компаративістського дослідження, респондентам ставилися питання щодо іноземного досвіду застосування норм про злочини проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку. Виявилось, що 43,4 % опитаних вважають, що при дослідженні особливостей кримінальної відповідальності за вчинення злочинів в Україні, враховуючи сучасні політико-правові умови розвитку українського суспільства, вивчати іноземний досвід (здійснювати компаративні (порівняльні) дослідження) у галузі кримінального права дуже важливо, 53,6 % вважають, що потрібно, але ці питання не є першочерговими і 3 % відповіли, що це не потрібно. Необхідність опрацювання та використання вітчизняними науковцями, практиками та законодавцем найбільш дієвих положень, що існують в іноземному кримінальному законодавстві щодо відповідальності за злочини проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку визначили як доцільні 93,5 % респондентів.

Стало відомо, що 95 % опитаних не мають навіть загального уявлення про основні етапи (періоди) історичного розвитку кримінальної відповідальності за злочини проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку в Україні.

Разом з тим, 22,4 % оцінили власний рівень теоретичних знань про кримінальну відповідальність за злочини проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку в Україні як високий, 46,2 % – як посередній і 31,2 % як низький.

На питання про зміст понять «виконанням службового обов'язку» та «виконання громадського обов'язку» 65 % респондентів зазначили, що стикалися з труднощами при кваліфікації такого роду діянь, посилаючись на занадто загальні формулювання закону, а також на недостатнє розкриття ознак цього поняття в роз'ясненнях Пленуму Верховного Суду України, 28 %

опитаних в цілому вказали, що розуміння цих понять труднощів не викликає, а 7 % опитаних вказали, що їм важко відповісти. Переважна більшість працівників слідчих підрозділів (79 %) вбачають необхідність розкриття змісту цих понять безпосередньо в законі.

Занепокоєння викликають випадки стороннього прямого чи опосередкованого впливу на роботу працівників органів слідства Національної поліції при виконанні ними своїх службових обов'язків, які трапляються досить часто (41,2 %) або часом спостерігаються (34,4 %).

Серед форм, в яких може найчастіше проявляється посягання на осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку визначено: посягання на життя (38 %); посягання на здоров'я (45 %); посягання на власність (57 %); посягання на честь та гідність (28 %); посягання на статеву свободу (21 %); інше (5 %).

Серед питань щодо удосконалення норм чинного КК одним з ключових було питання про з'ясування кола потерпілих. 63 % вважають, що варто визнавати потерпілими при посяганні на осіб у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку близьких родичів таких осіб, 34 % вказують, що такі факти можливі, але при вчиненні щодо них тяжкого чи особливо тяжкого злочину і лише 3 % зазначають, що визнавати в якості потерпілих близьких родичів осіб, які виконують свої службові чи громадські обов'язки не потрібно.

Перелік осіб, які є близькими родичами, законодавчо визначено досконало – так вважають 3 %, натомість 97 % опитаних вказали, що дане питання потребує серйозного наукового і законодавчого опрацювання. Щодо правильної назви категорії осіб, які можуть виступати потерпілими, поряд з особами, які виконують свої службові чи громадські обов'язки при посяганні на них, звучали: близькі особи (61 %); їх близькі (17 %); члени сім'ї (15 %); особи, що перебувають в спорідненні, але не віднесені чинним законодавством до числа близьких родичів (2 %). Автором був запропонований перелік осіб, які могли б визнаватися потерпілими у цих злочинах. Розподіл відповідей відбувся наступним чином: чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка – це категорії осіб, які 100 % респондентів вважають такими, що можуть вважатися потерпілими в аналізованих злочинах. Дане положення відповідає законодавчому визначенню кола близьких родичів. 96 % вказали, що потерпілим може бути особа, яка перебуває під опікою або піклуванням. Щодо інших категорій осіб, відповіді розділилися: 12 % вважають, що потерпілими від аналізованих злочинів можуть бути особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі, 3 % – близькі друзі, 4 % – коханці та коханки, 4 % – особи, які є близькими особам, які виконують свій службовий чи громадський обов'язок, 15 % – двоюрідні брати і сестри, 17 % – тітка, дядько, 12 % – племінники, 24 % – особи, заручені з особами, які виконують свій службовий чи громадський обов'язок, 35 % – особи, життя, здоров'я і благополуччя яких завідомо для

винного дорогої потерпілому в силу сформованих особистих стосунків: наречена, жених, зять, невістка, теща, свекор.

Аналізуючи думку про те, що непрямим свідченням демократичності держави є кількість злочинів в КК: чим менше діянь криміналізовано, тим меншою є вірогідність того, що у цій державі значна увага приділяється репресивним методам упорядкування суспільних відносин, тільки 12 % респондентів підтримують наведену цитату, натомість 74 % не вважають дану думку правильною. Разом з тим, 39 % підтримують пропозицію про виключення з ч. 3 ст. 296 КК кваліфікуючої ознаки щодо вчинення хуліганства, пов'язаного з опором представникові влади або представникові громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії, а 23 % вважають, що такі зміни недоцільні.

Щодо запровадження змін стосовно норм Особливої частини Кримінального кодексу України, які потребують доповнення кваліфікуючою ознакою «у зв'язку з виконанням потерпілим чи його близькою особою службового чи громадського обов'язку», більшість опитаних (100 %) вказали, що необхідно такі зміни внести до ст. 129 «Погроза вбивством» та ст. 194 «Умисне знищення або пошкодження майна», 96 % вказали, що варто доповнити ст. 146 «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини, 92 % – ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження», ст. 122 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження» та ст. 147 «Захоплення заручника», 91 % – ст. 127 «Катування», 87 % – ст. 189 «Вимагання», 84 % – ст. 125 «Умисне легке тілесне ушкодження» та ст. 126 «Побої і мордування», 82 % – ст. 152 «Зґвалтування». Свій варіант назвали 12 % респондентів. Серед їх варіантів переважала ст. 153 «Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом».

Окремо респондентам було поставлено питання чи варто говорити про термін «посягання на життя» як дію, яка означає замах на вбивство, але не саме вбивство?», на яке 65 % опитаних дали позитивну відповідь, 17 % не погодилися з наданою пропозицією.

При з'ясуванні питання щодо доповнення санкцій досліджуваних злочинів покараннями на пов'язаними з позбавленням волі 39 % респондентів визнали, що встановити у санкціях за вчинення злочинів проти осіб, які виконують свої службові чи громадські обов'язки вкрай необхідно, 54 % – тільки за деякі із вказаних злочинів, а 4 % взагалі не підтримують дану пропозицію.

Розглядаючи можливість законодавчого удосконалення суб'єктивних ознак аналізованих злочинів проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку, 91 % визнали, що словосполучення «у зв'язку з виконанням потерпілим чи його близькою особою службового чи громадського обов'язку» є вказівкою на обов'язкові ознаки складів вказаних злочинів – мету та мотив – не допустити або припинити правомірну діяльність потерпілого, змінити її характер чи помститися за таку діяльність.

Отже, ми можемо зробити висновок, що проблемні питання кримінально-правової охорони осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку в Україні є дискусійними, потребують удосконалення і законодавчого закріплення, що і знайшло підтвердження в проведеному анкетуванні та підтверджує результати дисертаційного дослідження. Тому це ще раз підкреслює необхідність використання отриманих даних при формулюванні висновків і розробці пропозицій (рекомендацій) щодо удосконалення положень доктрини та вітчизняного закону про кримінальну відповідальність.

Додаток В
Лист Комітету Верховної Ради України з питань
законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-35-06

№ 04-18/12-1464

«07» липня 201 6 р.

Здобувачу кафедри кримінального
права Національної академії
внутрішніх справ
Комарницькому М. М.
пл. Солом'янська, 1,
м. Київ, 03035

Шановний Миколо Михайловичу!

Повідомляємо Вам, що пропозиції по вдосконаленню норм Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини проти осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку, підготовлені Вами, як здобувачем кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ, за результатами виконаного дисертаційного дослідження за темою «Кримінально-правова охорона осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку», мають необхідний теоретичний та методологічний рівень, практичну значимість, є науково обґрунтованими і доведені до відома народних депутатів – членів Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності для подальшого врахування ними, як суб'єктами права законодавчої ініціативи, у законотворчій діяльності.

З повагою
Голова Комітету

А. Кожем'якін

Додаток Г

Акт впровадження в практичну діяльність

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Заступник начальника управління
Головного слідчого управління
НП України

кандидат юридичних наук

М.С. Цукірідзе

28.04 2016 р.

А К Т

впровадження у практичну діяльність національної поліції матеріалів дисертаційного дослідження здобувача кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ Комарницького М. М. на тему «Кримінально-правова охорона осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку»

Комісія у складі: заступника начальника відділу ГСУ НП України Рекуна С.С., старшого слідчого в особливо важливих справах ГСУ НП України, кандидата юридичних наук Мірковця Д.М., старшого слідчого в особливо важливих справах ГСУ НП України Довбаша С.С., склала цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження Комарницького М. М. на тему «Кримінально-правова охорона осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку» впровадженні у практичну діяльність національної поліції наступним чином:

1. Висновки та пропозиції дисертаційного дослідження можуть бути враховані слідчими при кваліфікації окремих складів злочинів.
2. Пропозиції, отримані в ході дослідження можуть використовуватися при розробці та вдосконаленні відомих нормативно-правових актів та методичних розробок.
3. Матеріали дисертаційного дослідження використовувалися під час проведення занять в системі службової підготовки.

Заступник начальника відділу
ГСУ НП України

С.С. Рекун

Старший слідчий в особливо важливих справах
ГСУ НП України
кандидат юридичних наук

Д.М. Мірковець

Старший слідчий в особливо важливих справах
ГСУ НП України

С.С. Довбаш

Додаток Д

Акт впровадження у навчальний процес та науково-дослідну діяльність

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор

Національної академії внутрішніх справ

доктор юридичних наук,

професор

С.Д. Гусарєв

2016 р.

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження здобувача кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ **Комарницького Миколи Михайловича** на тему: «Кримінально-правова охорона осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку» у навчальний процес та науково-дослідну діяльність Національної академії внутрішніх справ

Комісія у складі: завідувача кафедри кримінального права доктора юридичних наук, професора **Савченка А.В.**, завідувача наукової лабораторії з проблем досудового розслідування кандидата юридичних наук, доцента **Вознюка А.А.** та т.в.о. начальника відділу організації та координації освітнього процесу кандидата юридичних наук **Хуторянського О.В.** склала акт про те, що комісією вивчені матеріали підготовлені здобувачем Національної академії внутрішніх справ **Комарницьким Миколою Михайловичем** на тему «Кримінально-правова охорона осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.

Результати дослідження **Комарницького М.М.** відображені у навчально-методичних матеріалах з кримінального права для курсантів та студентів і використовуються під час проведення лекцій, семінарських та практичних занять з навчальної дисципліни: «Кримінальне право» на денній та заочній формі навчання та під час підвищення кваліфікації в Національній академії внутрішніх

справ. У списку літератури в робочих програмах та навчально-методичних матеріалах навчальної дисципліни рекомендовано опрацювання таких наукових праць Комарницького М.М.:

– Комарницький М. М. Кримінально-правова охорона осіб та їх близьких родичів у зв'язку з виконанням потерпілим свого службового чи громадського обов'язку / М. М. Комарницький // Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П.П. Михайленка) : тези доп. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 7 груд. 2012 р.) – К.: Нац. акад. внутр. справ, 2011. – С. 116-117.

– Комарницький М. М. Історія розвитку кримінальної відповідальності за посягання на осіб та їх близьких родичів у зв'язку з виконанням службового чи громадського обов'язку / М. М. Комарницький // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Випуск № 23. – Серія «Право». – Ч. II. – Т. 3. – 2013. – С. 17-21.

– Комарницький М. М. Близькі родичі, як потерпілі у злочинах, які вчиняються у зв'язку з виконанням особою свого службового чи громадського обов'язку / М. М. Комарницький // Митна справа. – Спеціальний випуск. – 2013. – С. 46-52.

– Комарницький М. М. Суспільна небезпека посягань на осіб та їх близьких родичів у зв'язку з виконанням службового чи громадського обов'язку / М. М. Комарницький // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Випуск 1. – Серія «Юридичні науки». – Том. 3. – 2016. – С. 134–137.

– Комарницький М. М. Близькі родичі осіб, які виконують службові чи громадські обов'язки, як потерпілі від злочину / М. М. Комарницький // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – Випуск № 19. – Серія «Юриспруденція». – 2016. – С. 119–123.

– Komarnytskyj M. Korelacja pomiędzy atakiem na osobę i wykonywaniem przez tą osobę lub jej bliskiego krewnego obowiązku publicznego czy służbowego / M. Komarnytskyj // Knowledge. Education. Low. Management. – Lodz (Poland), 2016. – № 4(1). – P. 136–145.

Члени комісії дійшли спільного висновку, що представлені здобувачем Комарницьким Миколою Михайловичем матеріали щодо особливостей кримінально-правової охорони осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку виявили належний науковий та практичний рівень, ґрунтуються на значній кількості опрацьованих автором під час дослідження законодавчих, наукових, архівних та емпіричних джерел.

Члени комісії:

Завідувач кафедри кримінального права НАВС
доктор юридичних наук, професор

А.В. Савченко

Завідувач наукової лабораторії з
проблем досудового розслідування НАВС
кандидат юридичних наук, доцент

А.А. Вознюк

Т.в.о. начальника відділу організації
та координації освітнього процесу
кандидат юридичних наук

О.В. Хуторянський